

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اعتبارنامه علمی - ترویجی فصلنامه اخلاق

شورای اعطای مجوزها و امتیازهای علمی حوزه علمیه به استناد مصوبه شماره ۵۸۵ مورخ ۱۳۸۷/۶/۲۴ شورای عالی حوزه‌های علمیه و با توجه به ارزیابی کمیسیون نشریات علمی حوزه، در جلسه مورخ ۱۳۹۱/۶/۲۸ خود رتبه‌ی علمی- ترویجی نشریه اخلاق را تصویب و طی نامه شماره ۳۱/۵۷۰۷ مورخ ۱۳۹۱/۷/۳۰ ابلاغ نمود.

مصوبه شماره ۶۲۵ (ماده واحد) جلسه مورخ ۱۳۸۷/۳/۲۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی:

«مصوبات شورای عالی حوزه علمیه قم در خصوص اعطای امتیاز علمی به مجلات علمی، تأسیس انجمن‌های علمی و ... دارای اعتبار رسمی بوده و موجب امتیازات قانونی در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه می‌باشد.»

نارنمای اینترنتی فصلنامه اخلاق

فصلنامه اخلاق به منظور تسهیل فرآیند دریافت، پذیرش، ارزیابی، نظارت و نشر مقالات، تمام مراحل را از طریق نارنمای اینترنتی اختصاصی فصلنامه انجام می‌دهد. براین اساس، ارسال و دریافت مقالات و پیگیری نتیجه ارزیابی و پذیرش آن تنها از طریق این سامانه امکان پذیر است.

اطلاعات بیشتر را با مراجعه به نارنمای فصلنامه دریافت نمایید.

فصلنامه از پذیرش مقالات به صورت پستی یا حضوری معذور است.

فایل متنی فصلنامه از طریق سایت «Morsalat.ir»، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام «ISC»، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی «SID»، بانک اطلاعات نشریات کشور «Magiran» و پایگاه مجلات تخصصی نور «Noormags» نمایه و بارگذاری می‌شود.

نشانی: <http://akhlagh.morsalat.ir>

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده الهیات و خانواده

فصلنامه علمی ترویجی

اخلاق

(ویژه خانواده و فضای مجازی)

سال هفتم / شماره ۲۸، (پیاپی ۵۰) زمستان ۱۳۹۶
*

صاحب امتیاز: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

مدیر مسئول: محمد قطبی جشوقانی

سر دبیر: حبیب‌رضا ارزانی

جانشین سر دبیر: اصغر هادی

سر ویراستار: فریبرز راهدان مفرد

مدیر فنی و هنری: یدالله جنتی
*

هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

مسعود آذربایجانی / دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
حبیب‌رضا ارزانی / استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
علی ارشدریاحی / استاد دانشگاه اصفهان
حسنعلی بختیار نصرآبادی / استاد دانشگاه اصفهان
مهدی دهباشی / استاد دانشگاه اصفهان
نصرالله شاملی / استاد دانشگاه اصفهان
سیدعلی میرلوحی / استاد دانشگاه اصفهان
*

همکاران علمی این شماره:

سیدحسن اسلامی اردکانی، محمد ثناگویی زاده، مریم فاتحی زاده، فائزه تقی پور، حسن سراج زاده

دبیر تخصصی: محمد بهارلو

مدیر سامانه: خیرالله رئیسیان

نشر: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان

مترجم انگلیسی: مهدی حبیب‌اللهی

ویراستار: مریم شیرانی

صفحه آرا: فاطمه رجبی

تلفن توزیع و اشتراک: ۰۲۵-۳۷۱۱۶۶۶۷

نشانی: اصفهان، خیابان آیت‌الله شمس آبادی، کوچه سرلت، بن بست سهیل، ساختمان شماره ۲

دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان، فصلنامه علمی - ترویجی اخلاق

تارنما: <http://akhlagh.morsalat.ir> پست الکترونیک: akhlagh@dte.ir

تلفن: (۷۶۵۱ داخلی) ۴ - ۰۳۱ ۳۲۲۰۸۰۰۱ - ۰۳۱ ۳۲۲۰۸۰۰۵ دورنگار: ۰۳۱ ۳۲۲۰۸۰۰۵ کد پستی: ۸۱۴۶۹۵۷۵۷۱

راهنمای نویسندگان مقالات

اهداف

تولید و توسعه دانش در گستره اخلاق؛

ارایه و نقد مطالعات نظام مند اخلاق پژوهان حوزه و دانشگاه؛

توسعه روش شناسی اخلاق، متناسب با نیازهای پژوهشی جهان معاصر؛

احیاء تراث در زمینه اخلاق؛

طرح اخلاق کاربردی.

فراخوان

از استادان، محققان و دانش پژوهان حوزه و دانشگاه و مؤسسات و مراکز وابسته درخواست می شود با ارسال مقالات پژوهشی در موضوعات اخلاق و دین و موضوعات مرتبط با فصلنامه، ما را در تحقق اهداف فصلنامه یاری دهند.

راهنمای تنظیم مقالات

۱. با توجه به اینکه رویکرد فصلنامه، ناظر به مباحث نظری اخلاق است، مقالات پیمایشی در اولویت پذیرش نیستند.

۲. مقاله ارسالی باید پژوهشی، گویای نوآوری در مسائل اخلاق و حوزه های مرتبط به ویژه اخلاق اجتماعی و دارای ساختار زیر باشد:

عنوان: بیانگر مسئله مقاله؛

چکیده: آینه تمام نمای مقاله (هدف، روش، فشرده بحث، یافته ها و نتایج)؛

واژگان کلیدی؛

مقدمه: شرح روشن و متمایز مسئله و روش پژوهش؛

بدنه اصلی: جهت گیری انتقادی، تحلیلی، مستند و مستدل؛

نتیجه؛

منابع: تنظیم کتابنامه با ترتیب الفبائی.

۳. ارجاعات مقاله، به صورت درون‌متنی و به شیوه زیر تنظیم شود:

(نام خانوادگی، تاریخ نشر، شماره جلد، شماره صفحه)

برای نمونه: (زرین کوب، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۴۶-۴۹)

چنانچه به دو یا چند منبع ارجاع داده شود، هر منبع با ممیز (/) از منبع دیگر جدا می‌شود.

برای نمونه: (زرین کوب، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۴۶-۴۹ / سمیعی، ۱۳۸۳، ص ۲۰ / ناظرزاده کرمانی، ۱۳۸۶، ص ۲۶۰)

در ارجاعات درون‌متنی، چنانچه ارجاعی تکرار ارجاع قبلی باشد، از کلمه «همان» استفاده می‌کنیم: (همان)؛ (همان، ص ۲۰).

چنانچه پس از ارجاع به یک منبع، با فاصله‌ای حداکثر سه صفحه‌ای دوباره به آن منبع ارجاع دهیم و البته منابع دیگری نیز از مؤلفان دیگر مورد اسناد قرار گرفته باشد، می‌توان با حفظ جزء اول ارجاع درون‌متنی، یعنی «نام خانوادگی» مؤلف، به جای اجزای تکراری، از «پیشین» استفاده کنیم: (زرین کوب، پیشین)؛ (زرین کوب، پیشین، ص ۶)؛ (زرین کوب، پیشین، ج ۲، ص ۴۷).

۴. برای تنظیم کتابنامه از شیوه زیر پیروی کنید:

مشخصات آثار و منابع علمی دارای چهار رکن اصلی است که به ترتیب زیر نوشته می‌شوند و در پایان هر رکن از نشانه نقطه ویرگول استفاده می‌شود:

الف) مشخصات پدیدآورنده؛

ب) عنوان اثر؛

ج) مشخصات سایر افراد دخیل؛

د) نشانی‌های شناسایی و مشخصات انتشاراتی اثر (تعداد جلد، محل نشر: نام ناشر،

تاریخ نشر).

نمونه مشخصات کتاب:

ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد؛ مقدمه ابن خلدون؛ ترجمه محمد پروین گنابادی؛ مجموعه ایران و اسلام، ج ۲، چ ۴، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ ش.

نمونه مشخصات مقاله:

دیلورث، توماس؛ «دیوید جونز و تلفیق عینیات و ذهنیات»؛ ترجمه شهلا شاهسوندی؛
شعر، سال اول، شماره ۶ (شهریور و مهر ۱۳۷۲)، ص ۵۲-۵۵.

اگر دو اثر از یک مؤلف با تاریخ مشابه وجود دارد با حروف الفبا متمایز گردد، مانند:
(مطهری، ۱۳۷۷، «الف»، ص ۲۱۲) و (مطهری، ۱۳۷۷، «ب»، ص ۳۲۰).

منابع لاتین هم به همین ترتیب و از چپ به راست معرفی شوند.

معادل لاتین اعلام و اصطلاحات به صورت پاورقی درج شوند.

به منابع دست اول ارجاع داده شود.

شیوه بررسی و چاپ مقالات

درج نام و نام خانوادگی، میزان تحصیلات، رتبه علمی، نشانی، پست الکترونیکی و
شماره تلفن نویسنده ضروری است.

حجم مقالات حداقل ۴۵۰۰ کلمه و حداکثر ۷۰۰۰ کلمه ای باشد. از ارسال مقالات دنباله
دار پرهیزید.

مقاله ارسالی نباید در هیچ نشریه داخلی و خارجی چاپ شده باشد یا هم‌زمان به مجله
دیگری ارسال شود.

هیئت تحریریه در رد یا قبول و نیز اصلاح مقالات آزاد است.

مقالات را به صورت تایپ شده در محیط WORD2007 به بالا از طریق تارنمای

ارسال فرمایید. [HTTP://AKHLAGH.MORSALAT.IR](http://AKHLAGH.MORSALAT.IR)

فهرست مطالب

سخن فصلنامه	۹
ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن	۱۱
حسینعلی رحمتی	
راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده	۳۷
اعظم پرچم، آسیه علی بالایی	
راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی	۶۱
علیرضا فجری، محمد مهدی فجری	
شناسایی آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر	
اصفهان	۸۵
عباس زمانی، فائزه تقی پور	
نظارت خانواده بر اطلاعات و ارتباطات فرزندان در شبکه‌های اجتماعی از منظر اخلاق	۱۰۹
علی اکبر شاملی	
تدوین الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایر براساس نظریه داده بنیاد	۱۳۱
منصور دهقان منشادی، رسول نظری	
راهکارهای اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده	۱۶۱
سید مهدی سلطانی‌زنانی	
بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه اسلامی	۱۸۵
مجید امیری، ستاره موسوی	
تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده	۲۰۹
فرشته حاج محمدی، سمیرا حاج محمدی	

سخن فصلنامه

بسم الله الرحمن الرحيم

بدون تردید فضای مجازی یکی از مهم‌ترین دستاوردهای جهان معاصر است و مسیر حرکت جوامع را در بالاترین سطح، تحت الشعاع خود قرار خواهد داد. آرایش فضای مجازی به گونه‌ای است که نه صرفاً یک رسانه و ابزار، بلکه یک موج بلند تمدن‌ساز و دگرگون‌کننده فرهنگ و سبک زندگی انسان خواهد بود. قد و قواره فضای مجازی به حدی است که همه ابعاد زندگی انسان را فرا گرفته و لایه‌های فکری، فرهنگی، معرفتی، رفتاری و زندگی انسان را جهت‌دهی خواهد کرد.

در این میان، اخلاق و خانواده از مهم‌ترین عرصه‌هایی هستند که در تعامل و رویارویی عمیقی با فضای مجازی قرار دارند. تعامل سازنده و مدیریت حکیمانه فضای مجازی می‌تواند در حوزه اخلاق و خانواده ره‌آورد‌های بزرگی به همراه داشته باشد و از سوی دیگر نیز بی‌تدبیری و نابخردی مدیران و مسئولان فرهنگی و ضعف مدیریت فضای مجازی می‌تواند تهدید بزرگی برای خانواده و اخلاق باشد به گونه‌ای که بنیان برکن و هستی سوز خواهد بود. براین اساس هرگونه اقدام و حرکتی می‌بایست با آگاهی، نگرش و تصمیم‌گیری صحیح، علمی و دقیق صورت پذیرد و از حرکت‌های بی‌اساس، عجولانه و غیرعلمی باید به شدت پرهیز شود. تئوری‌ها و نظریه‌های علمی در حوزه فضای مجازی بیش از پیش نیازمند کاوش و مطالعات عمیق است و می‌طلبند دانشمندان و فرهیختگان آشنای به این عرصه‌ها با همه وجود تلاش کنند و بشر را از این سرگردانی و حیرت نجات دهند. به‌ویژه در حوزه‌های اخلاق، خانواده و سبک زندگی که جوهره فرهنگی جامعه را در بردارد و زیست فرهنگی انسان را در جامعه رقم می‌زند. توجه دقیق، عالمانه و حکیمانه به عرصه‌های فکری، برنامه‌ریزی، سازمان‌بخشی، هدایت‌گری،

سیاست‌گذاری، اقدام و پایش حرکت‌ها و فعالیت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در جامعه نیازمند تلاش‌های علمی و معرفتی است و دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان بر خود لازم دانسته با اختصاص شماره‌ای از فصلنامه تخصصی اخلاق به این موضوع، گامی هر چند کوچک در این زمینه بردارد.

پیوند دو سویه دانشمندان و صاحب‌نظران با مدیران و متولیان فرهنگ جامعه و همکاری علمی بین این دو نسل تاثیرگذار می‌تواند نتایج خوبی به همراه داشته باشد به ویژه در عرصه بزرگ فضای مجازی که از پیچیدگی‌ها و ابهام‌های زیادی برخوردار است و روزبه‌روز در حال گسترش دامنه و ضریب تاثیر آن در ابعاد و لایه‌های مختلف و متعدد زندگی انسان می‌باشد و به یقین در آینده نزدیک، زیست اصلی و محوری جوامع در فضای مجازی یا دست کم با مداخله فضای مجازی و رسانه‌های نوین رقم خواهد خورد و انسان آینده انسان رقمی و دیجیتالی خواهد بود.

فضای دیجیتال و رسانه نوین در عصر حاضر به مثابه رودخانه‌ای پرسیلان و پرتلاطمی هستند که انسان را با غرور و غرش خود به سمت غرق شدن می‌کشند و گاه خسارت‌های جبران‌ناپذیری به جوامع وارد می‌سازند که البته در آینده، انسان گرفتار در دامن رودخانه‌های مغرور و پر غرش فضای مجازی، وارد دریای بزرگ و بی‌کران زیست مجازی خواهد شد که البته آرام ولی پر عمق است و اگر کشتی و کشتی‌بانی صحیح و عالمانه در اختیارش باشد نجات خواهد یافت و در غیر این صورت از نفس خواهد ایستاد.

کشتی‌سازی، کشتی‌بانی و داشتن نقشه‌های کشتی‌رانی در دریای مجازی، از مهم‌ترین عرصه‌ها و ظرفیت‌هایی است که زمینه مطالعات، کاوش‌ها، بررسی‌ها، تحلیل‌ها و تولید اندیشه‌های علمی را فراهم آورده و در انتظار اندیشمندان و دانشمندان و صاحب‌نظران است تا از این فرصت ناب بهره‌جویند و جهان پیش‌رو را از علم و فکر خود محروم نسازند.

مدیر مسئول

محمد قطبی جشوقانی

اخلاق

فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق
سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶
صفحات ۳۶-۱۱

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن

حسینعلی رحمتی*

چکیده

فضای مجازی در جایگاه یک رسانه و عضو جدایی ناپذیر خانواده‌ها، از نظر اخلاقی دارای کارکردی دوگانه است و براساس قوت و ضعف آگاهی اعضای خانواده در استفاده از آن، می‌تواند بستر شکل‌گیری فضائل یا رذائل اخلاقی شود. مقاله حاضر با بررسی تأثیرات اخلاقی ضعف سواد خانواده در استفاده از این فضا کوشیده است مهم‌ترین آسیب‌هایی را که از این رهگذر دامن‌گیر خانواده (به‌طور کلی) یا والدین و فرزندان (به‌طور خاص) می‌شود، شناسایی کند.

یافته‌های این تحقیق بیانگر آن است که این آسیب‌ها از دستیابی به اهدافی که برای تشکیل نهاد خانواده تعریف شده است، جلوگیری می‌کند. برای تبیین بهتر مبحث، بعد از تعریف مفاهیم اصلی، ضمن بیان اهمیت خانواده و سواد رسانه، برخی از پیامدهای اخلاقی ضعف سواد رسانه تبیین می‌شود. در پایان، راهکارهایی برای رفع این پیامدها ارائه می‌گردد و به برخی از مشکلاتی که در پی تأثیرگذاری آن‌ها بروز می‌یابد، اشاره می‌شود. روش تحقیق، تحلیلی و کاربردی و تا حد امکان مبتنی بر اندیشه‌های اخلاقی اسلام است.

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه قرآن و حدیث، گروه اخلاق کاربردی

واژگان کلیدی

سواد رسانه، فضای مجازی، اخلاق در فناوری اطلاعات، خانواده، اخلاق کاربردی اسلامی.

مقدمه

زندگی انسان امروز چنان با «رسانه» عجین است که اگر عصر حاضر را عصر سلطه بی‌منزاع رسانه‌ها بدانیم، سخنی به‌گزارف نگفته‌ایم. امروزه رسانه‌های اطلاع‌رسانی و ارتباطاتی، به‌ویژه رسانه‌هایی که بر بستر فضای مجازی شکل گرفته‌اند، دیگر از مرز «گزارش» واقعیت‌ها گذر کرده و وارد عرصه «ساختن» واقعیت‌ها شده‌اند و به تعبیر فوکویاما، دوران «پساحقیقت» را رقم زده‌اند (فوکویاما، ۱۳۹۶: ۵۰). رسانه‌ها در این دوران، راست و ناراست را به هم آمیخته و زیست جهان اخلاقی انسان‌ها را در معرض تهدیدهای جدی قرار داده‌اند. بدان دلیل که خانواده یکی از مهم‌ترین میدان‌های تأثیرگذاری اخلاقی فضای مجازی است، اندیشه‌وران جامعه باید به موضوع فضای مجازی، اخلاق و خانواده توجه داشته باشند و ضمن آسیب‌شناسی «سواد مصرف رسانه» در این نهاد، برای رسیدن به وضع مطلوب چاره‌ای بیاندیشند.

نوشتار حاضر در پی بررسی پیامدهای اخلاقی ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی، می‌کوشد اهداف تشکیل خانواده را از نظر اسلام تبیین و این‌انگاره را اثبات کند که ناآگاهی خانواده‌ها درباره استفاده به‌جا و به‌اندازه از فضای مجازی، مانع از تحقق این اهداف می‌شود.

درباره سواد رسانه و خانواده، چندین کتاب به زبان فارسی (مانند بختیاری و دیگران، ۱۳۹۵ و افراسیابی و میربهرسی، ۱۳۹۲) یا پایان‌نامه (از جمله میرخانی، ۱۳۹۲ و خدایاری، ۱۳۹۵) و انگلیسی (مانند Hin & Subramaniam, 2009) نوشته شده و حتی برخی از ناشران، مانند انتشارات «فهم»، مجموعه‌ای از کتاب‌ها را درباره سواد رسانه‌ای، به‌طور کلی، منتشر کرده‌اند؛ اما درباره پیامدهای ضعف سواد رسانه با توجه به فضای مجازی و

خانواده و از منظر اخلاق اسلامی کار چندانی انجام نشده است. این دلیل و نیز دلایلی همچون استفاده بیشتر افراد متأهل نسبت به مجرد از فضای مجازی (ر. ک: «آمار استفاده از فضای مجازی...»، ۱۳۹۵) ضرورت پژوهش حاضر را نشان می‌دهد. روش تحقیق در گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و از نظر ارائه، تحلیلی و کاربردی است؛ در هر دو جنبه تا حد امکان از منابع اسلامی استفاده شده است.

تعریف مفاهیم

۱. فضای مجازی (Virtual space): فضایی است که امروزه با بهره‌گیری از فناوری‌های ارتباطی و عمدتاً بر بستر اینترنت برای تعامل و ارتباط، تولید، پردازش و توزیع اطلاعات ایجاد شده است. تا چند سال پیش، این ارتباطات بیشتر به وسیله رایانه انجام می‌شد (Ploug, 2009:69-70)؛ اما اکنون تلفن همراه پرکاربردترین ابزار و شبکه‌های اجتماعی مشهورترین عرصه ظهور فضای مجازی است.

۲. سواد (+/- مصرف) رسانه (media literacy): با توجه به فضای مجازی، به اختصار می‌توان گفت مقصود از سواد رسانه، آشنایی با مهارت‌های مواجهه فعال و سنجش‌گرانه با این فضا و استفاده درست، به جا و به اندازه از آن است. بر این اساس، هرگونه ناآگاهی یا آگاهی نادرست از این مهارت‌ها و روش‌ها را می‌توان «ضعف» سواد در استفاده از فضای مجازی دانست. سواد رسانه بر این نکته تأکید دارد که کاربران فضای مجازی باید بدانند چه خطرات و آسیب‌هایی با حضور در این فضا آنان را تهدید می‌کند. همچنین باید بیاموزند که در صورت روبه‌رو شدن با این آسیب‌ها چگونه رفتار کنند تا از پیامدهای آن در امان بمانند. سواد رسانه امروزه به منزله نظریه‌ای درخور تأمل درباره مواجهه با رسانه‌های شنیداری و گفتاری و تعاملی مطرح است (ر. ک: Potter, 2004). گرانیگاه این پژوهش که بر ارتباط سواد رسانه و اخلاق مبتنی است آن است که وقتی این ضعف در مقیاس خانواده روی بنماید موجب شکل‌گیری مشکلات اخلاقی گوناگون برای این نهاد تأثیرگذار می‌شود.

اهمیت و تأثیر سواد مصرف رسانه

اهمیت آگاهی خانواده‌ها درباره شیوه درست استفاده از فضای مجازی به منزله یک رسانه، از یک سو، ناظر به ضرورت حفظ امنیت اخلاقی خانواده است که بنیادی‌ترین کانون شکل‌گیری زندگی فردی و اجتماعی انسان است و از سوی دیگر، بر نقش بی‌بدیل اخلاق در حفظ سلامت و سعادت جامعه تأکید دارد. شناخت پیامدهای اخلاقی ضعف سواد رسانه هم موجب بهره‌گیری از مزایای انکارناشدنی و پرشمار فضای مجازی در محیط خانواده می‌شود و هم خانواده را از پیامدها و مشکلات اخلاقی زیادی که در این فضا یا به واسطه این فضا ممکن است دامن‌گیر خانواده شود، مصون می‌دارد.

امروزه، خواه‌ناخواه، فضای مجازی جزء جدایی‌ناپذیر زندگی شهروندان در همه جوامع شده است و هرچه زمان می‌گذرد حضور در این فضا جدی‌تر و گسترده‌تر می‌شود؛ به گونه‌ای که اکنون در برخی از کشورها دسترسی به این فضا جزو حقوق اولیه شهروندان تعریف شده است و سازمان‌های جهانی کوشش خود را برای فراگیرکردن این حق آغاز کرده‌اند («اینترنت؛ حق اولیه انسان‌ها»، ۱۳۹۱). همچنین، این فضا به طور جدی بر سبک زندگی اخلاقی خانواده‌ها تأثیرات مثبت و منفی خود را به جا می‌گذارد. بنابراین، باید برای افزایش سطح سواد خانواده‌ها در استفاده درست از فضای مجازی و کمک به آنان برای حضور اخلاقی در این فضا و در امان ماندن از پیامدهای غیر اخلاقی آن چاره‌اندیشی شود. این نکته‌ای است که عقل و نقل بر آن صحه می‌گذارند.^۱

۱. برای نمونه می‌توان به آیه ۶ از سوره تحریم اشاره کرد که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا». از امام علی (ع) و برخی مفسران نقل شده که منظور آیه این است که به خانواده خود چیزهایی را بیاموزید که آنان را از آتش جهنم دور می‌کند (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۳۸۰). از امام صادق (ع) نیز نقل شده که مقصود آیه این است که اوامر و نواهی خداوند را به خانواده خود اعلام کنید؛ اگر به آن عمل کردند که هیچ، اگر هم عمل نکردند شما به وظیفه خود عمل کرده‌اید [مجلسی، ۱۴۰۶: ج ۸، ۳۷۴]. با توجه به موضوع مقاله حاضر باید گفت بدان دلیل که امروزه فضای مجازی از عرصه‌هایی است که در آن هم می‌توان به اوامر خداوند عمل کرد هم آن‌ها را نقض کرد، بر والدین لازم است شیوه استفاده درست از این فضا را بیاموزند و به فرزندان خود نیز یاد بدهند.

عوامل و زمینه‌های ضعف سواد رسانه

مشاهدات میدانی و بررسی مسائل مربوط به خانواده و فضای مجازی در چند سال اخیر برنگارنده آشکار کرده است که معضل فراگیر بیشتر خانواده‌های ایرانی، ضعف سواد مصرف این رسانه است و چنانچه برای آن چاره‌ای اندیشیده نشود به تدریج و با گسترش استفاده از این فضا، بر میزان پیامدهای اخلاقی آن افزوده خواهد شد. پیشگیری از بروز این پیامدهای اخلاقی، بدون آگاهی از عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری آن ممکن نیست؛ اما بدان دلیل که بررسی تفصیلی این موضوع موجب دور شدن از موضوع اصلی خواهد شد، در این جا به یک عامل مهم‌تر، یعنی جهالت، اشاره می‌کنیم. جهالت هم جزو رذایل اخلاقی است و هم پیامدهای غیر اخلاقی دیگری دارد؛ توضیح اینکه، خانواده‌های ایرانی معمولاً چنان شیفته جذایب‌های آشکار و پنهان این فضا می‌شوند و اصل استفاده از این فضا برایشان اهمیت دارد که از ضرورت آشنایی با مهارت‌های (= سواد) لازم برای استفاده درست از این فضا غافل می‌شوند. این غفلت موجب می‌شود به دنبال یادگیری سواد استفاده از این رسانه نروند. نتیجه این وضعیت، جهل به پیامدهای اخلاقی، جهل به راهکارهای مواجهه با آن و طبیعتاً بی‌انگیزگی در کسب سواد مصرف رسانه است.

نهاد خانواده؛ اهداف متعالی، وظایف سترگ

مدعای مقاله حاضر آن است که ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر سبک زندگی اخلاقی خانواده تأثیرات نامطلوبی می‌گذارد و از تحقق اهداف تشکیل این نهاد جلوگیری می‌کند. نوشتار حاضر می‌کوشد این موضوع را از دیدگاه اسلامی بررسی کند؛ به همین دلیل، نخست باید به اهداف تشکیل خانواده از دیدگاه این مکتب اشاره شود. هر چند برخی معتقدند ازدواج می‌تواند با انگیزه‌های مختلف اقتصادی، ترحم، تفتن و مانند آن انجام شود (شرفی، ۱۳۹۲)، با نگاه به آیات و روایاتی که برخی از محققان (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹: ۴۴ تا ۵۷)

درباره خانواده گردآوری کرده‌اند، معلوم می‌شود از نظر اسلام برخی از مهم‌ترین اهداف و حکمت‌های تشکیل نهاد خانواده عبارت است از:

۱. آرامش روانی: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (روم، ۲۱).

۲. الفت بین دل‌ها و تداوم نسل: امام هادی علیه السلام فرموده‌اند: «فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ جَعَلَ الصُّهْرَ مَأْلَفَةً لِلْقُلُوبِ وَنِسْبَةَ الْمَنْسُوبِ أَوْشَجَّ بِهِ الْأَرْحَامَ وَجَعَلَهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۷۳).

۳. جلوگیری از فساد اخلاقی: امام صادق علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله چنین نقل کرده‌اند: «پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: دختران همچون میوه هستند که هرگاه به سن ازدواج رسیدند، اگر چنین نکنند از فساد در امان نیستند: إِنَّ الْأَبْكَارَ بِمَنْزِلَةِ الثَّمَرِ عَلَى الشَّجَرِ إِذَا أَدْرَكَ ثَمْرُهُ فَلَمْ يُجْتَنَى أَفْسَدَتْهُ الشَّمْسُ وَتَرْتُهُ الرِّيحُ وَكَذَلِكَ الْأَبْكَارُ إِذَا أَدْرَكْنَ مَا يُدْرِكُ النِّسَاءَ فَلَيْسَ لَهُنَّ دَوَاءٌ إِلَّا الْبُعُولَةُ وَاللَّامُ يُؤْمِنُ عَلَيْهِنَّ الْفَسَادُ لِأَنَّهُنَّ بَشَرٌ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۳۷).

۴. انتشار آرمان توحید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَا يَمْنَعُ الْمُؤْمِنَ أَنْ يَتَّخِذَ أَهْلًا لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَهُ نَسَمَةً تُثْقِلُ الْأَرْضَ بِإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ» (طبرسی، ۱۳۷۰: ۱۹۶).

در اینجا اشاره به دو نکته لازم است: یکی اینکه همان‌گونه که در برخی از روایات تصریح شده است،^۱ تشکیل خانواده شرط لازم برای رسیدن به سعادت است و نیمی از دین را حفظ می‌کند و حفظ نیم دیگر آن در گرو رعایت تقوای الهی و پرهیز از گناه و کارهای زشت است و دیگر اینکه در نظام اخلاقی و تربیتی اسلام، هریک از اعضای خانواده در قبال یکدیگر و در قبال کل این نهاد وظایفی برعهده دارند. اهتمام جدی به انجام دادن این وظایف، عامل رسیدن به اهدافی است که در بالا بیان شد. در

۱. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: «مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ أَخْرَزَ نَصْفَ دِينِهِ، فَلْيَتَّقِ اللَّهَ فِي النُّصْفِ الْبَاقِي» [طوسی، ۱۴۱۴ق: ۵۱۸].

تأیید این مدعا، افزون بر آیاتی چون آیه ۶ سوره تحریم ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾ می‌توان به روایاتی چون سخن امام سجاده علیه السلام استناد کرد که می‌فرماید:

«حق همسرت این است که او را گرامی بداری و با او مهربان باشی» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵: ۱۷۵؛ درباره حقوق ر. ک: حیدری، ۱۳۸۷: ۱۳۷ تا ۱۸۴).

پیامدهای ضعف سواد استفاده از فضای مجازی

طبق تحقیقی که خدامرادی و همکاران او (۱۳۹۳) انجام داده‌اند، میزان و چگونگی استفاده اعضای خانواده از فضای مجازی بر نظام ارزشی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. اگر افراد خانواده درباره چگونگی بهره‌گیری از این فضا آگاهی‌های لازم را داشته باشند، استفاده از این فضا می‌تواند در خدمت رسیدن به اهداف پیش‌گفته باشد؛^۱ در غیر این صورت، حضور در فضای مجازی آسیب‌هایی را به دنبال دارد که در اینجا برخی از مهم‌ترین آن‌ها بیان می‌شود. این پیامدها بر دو قسم عام و خاص است؛ برخی از آن‌ها شامل همه افراد خانواده می‌شود و برخی مختص هریک از اعضای آن، به ویژه والدین و فرزندان،^۲ است. گفتنی است برخی از این پیامدها (مانند اعتیاد اینترنتی و اتلاف عمر و سرمایه) ممکن است با یکدیگر هم‌پوشانی داشته باشند؛ اما به دلیل بررسی دقیق‌تر و تأکید بیشتر جداگانه مطرح شده‌اند.

۱. فواید فضای مجازی برای خانواده (چه از نظر اخلاقی، چه از نظر اقتصادی، فرهنگی و روانی) انکارناشدنی است که اتفاقاً در مبحث سواد رسانه باید بررسی شود؛ اما هدف مقاله حاضر، بررسی تأثیرات منفی ناشی از ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی است؛ از این رو، امکان تبیین و تعریف فواید فضای مجازی در این مقاله نمی‌گنجد.

۲. مسلماً افراد دیگری نیز با خانواده در ارتباطند؛ مانند پدر بزرگ و مادر بزرگ یا بستگان نزدیک مثل عمو، عمه، دایی و خاله. بدان دلیل که این افراد از نظر میزان و وسعت تأثیر در خانواده معمولاً در درجه دوم هستند و همچنین برای رعایت اختصار، در این مقاله از بررسی آن‌ها خودداری شده است.

الف) تأثیرات عام

۱. کاهش توان سنجش اخلاقی: فضای مجازی، جلوه جدیدترین فناوری های ارتباطی و اطلاع رسانی در عصر حاضر است و از این رو، همچون هر فناوری دیگر، به تسلط و تحمیل خود تمایل دارد. جذابیت های پیدا و پنهان این فناوری چنان مسحورکننده است که به آسانی می تواند افراد را جذب و حتی بنده و برده خود کند. محتوایی که این فناوری به مخاطبان خود ارائه می کند، مجموعه ای از خیر و شر است. به همین دلیل، ضروری است افراد خانواده از مواجهه منفعلانه با این فناوری پرهیز کنند و با آن برخوردی نقادانه داشته باشند؛ به این معنا که پیش از استفاده از هر یک از امکانات و محتواهای آن، از خود بپرسند آیا واقعاً باید از این امکان استفاده کرد و آیا بهره گیری از این فضای اخلاقی خانواده یا شخصیت اخلاقی هر یک از اعضای آن را تهدید نمی کند؟ خانواده ای که نداند چگونه باید از فضای مجازی استفاده کند، به تدریج، در چنبره سلطه این رسانه گرفتار می شود، توان تشخیص سره از ناسره را از دست می دهد و این دیگران هستند که برایش تصمیم می گیرند که در این فضا چگونه عمل کند و چه خوراکی را مصرف کند. بدان دلیل که این فضا زمینه رذایلی چون نقض حریم خصوصی و دسترسی به محتوای هرزه نگارانه را فراهم می کند، ضعف توان سنجش در رویارویی با این فضا، زمینه ساز افتادن در دام این رذایل می شود.

۲. تهدید سلامت اخلاقی جامعه: خانواده، نخستین و تا اندازه ای مهم ترین عامل شکل گیری شخصیت اخلاقی فرد است و در واقع این اعضای خانواده هستند که پس از ورود به جامعه با عنوان شهروند، مدیر، سیاستمدار و مانند آن ایفای نقش می کنند و دیگر نهادهای اجتماعی را شکل می دهند. اگر اعضای خانواده بر اثر استفاده نادرست از فضای مجازی گرفتار ضعف اخلاقی شوند، این ضعف به دیگر بخش های جامعه نیز سرایت می کند.

۳. اعتیاد اینترنتی: عواملی چون تنوع قالب های ارائه محتوا، تعدد امکانات ارتباطی، نوشدن لحظه ای مطالب، گونه گونی دیدگاه ها و علائق و سلائق، سهولت

دسترسی و کم هزینه بودن خدمات فضای مجازی هنگامی که با حس کنجکاوی هریک از اعضای خانواده درآمیزد، خانواده را مسحور «جادوی جذابیت» این فضا و استفاده بی‌رویه و بی‌برنامه از آن می‌کند؛ به گونه‌ای که دوری از این فضا برای آنان دشوار یا ناممکن می‌شود. این وضعیت را اعتیاد اینترنتی می‌نامند که اگر پیامدهایش از اعتیاد به مواد مخدر بیشتر نباشد کمتر هم نیست (برای آگاهی بیشتر. ک: Young and de Abreu, 2011). کسانی چون آل بویه و شاملی (۱۳۹۵) برای اعتیاد اینترنتی معیارها و شاخصه‌هایی را بیان کرده‌اند که تکرار آن‌ها ضرورت ندارد. آنچه در این باره می‌توان گفت این است که اعتیاد اینترنتی خانواده، یعنی استفاده بیش از اندازه و غیرضروری اعضای خانواده از فضای مجازی و دلبستگی شدید آنان به حضور در آن به گونه‌ای که موجب اختلال در دیگر امور زندگی شود. حضور مداوم در شبکه‌های اجتماعی، بروز حالت بی‌قراری و دلتنگی هنگام تمام شدن شارژ اینترنت، گشت‌وگذار در فضای مجازی حتی در میهمانی‌های خانوادگی و... نشان‌دهنده اعتیاد اینترنتی در خانواده است. این اعتیاد که ناشی از مصرف نادرست فضای مجازی و مدیریت نکردن استفاده از آن است، هم مشکلات جسمی و روحی در پی دارد هم موجب ترویج رذایل اخلاقی مانند اتلاف عمر و سرمایه، بی‌توجهی اعضای خانواده به یکدیگر، قطع رحم و بی‌اعتنایی به بستگان می‌شود.

۴. تهدید امنیت اخلاقی و سلامت روانی خانواده: یکی از اهداف تشکیل خانواده، رسیدن به آرامش است. این آرامش افزون بر صبغه روحی و روانی، بُعد اخلاقی نیز دارد. در خانواده شایسته، والدین به اصول اخلاقی پایبند هستند و فرزندان نیز بر پایه اخلاق تربیت می‌شوند. حاکمیت اخلاق بر خانواده موجب آسودگی وجدان، صمیمیت و محبت در این نهاد مهم می‌شود. امروزه، فضای مجازی یکی از عوامل شکل‌گیری رذایلی چون دروغ، خیانت و پنهان‌کاری است که آرامش خانواده را مختل می‌کنند.

۵. اختلال در اقتصاد خانواده: استفاده نادرست از فضای مجازی بر اقتصاد خانواده

تأثیر نامطلوبی می‌گذارد. این تأثیر وقتی به رذایلی چون اسراف و تبذیر منجر شود، وجه

اخلاقی هم پیدا می‌کند. توضیح اینکه استفاده اعضای خانواده از فضای مجازی مستلزم صرف هزینه‌های گوناگون است. برخی از این هزینه‌ها به‌طور مستقیم به این فضا مربوط می‌شود؛ مانند هزینه‌های خرید سخت‌افزار و نرم‌افزار و شارژ اینترنت و برخی هم غیرمستقیم؛ مانند خرید وسایل غیرضروری با تأثیرپذیری از تبلیغات اینترنتی^۱ یا اخلال در انجام وظایف اداری و شغلی به دلیل استفاده بی‌رویه و غیرضروری از فضای مجازی.^۲

۶. آسیب‌های جسمی: تندرستی یکی از بزرگ‌ترین نعمت‌های الهی است^۳ که موجب لذت بردن از زندگی می‌شود؛^۴ از این رو، حفظ سلامتی و پرهیز از کارهایی که سلامتی را به خطر می‌اندازد، نوعی شکر نعمت و امانت‌داری و از وظایف اخلاقی محسوب می‌شود. استفاده بی‌ضابطه و نادرست از فضای مجازی، به تدریج، موجب آسیب‌های جسمی گوناگون می‌شود؛ برای مثال، خیره‌شدن زیاد به صفحه رایانه یا تلفن همراه به چشم آسیب می‌رساند. کم‌تحرکی نیز از دیگر پیامدهای استفاده بی‌رویه از این فناوری‌هاست که خود بیماری‌های دیگری را به دنبال دارد. این خطرات برای کودکان و نوجوانان جدی‌تری است. تحقیق سابرامانیام و همکارانش نشان می‌دهد استفاده از رایانه بر فعالیت و رشد کودکان در چهار حوزه تأثیر می‌گذارد که یکی از آن‌ها اختلال در سلامت جسمی کودکان است (Subrahmanyam, 2000). برخی از فعالان مصرف رسانه تأکید کرده‌اند که برای کودکان تلفن همراه و تبلت تهیه نکنید؛ چون موجب می‌شود: ۱. فرآیند ذهنی کودک به تأخیر بیفتد؛ ۲. هوش هیجانی او کاهش یابد؛ ۳. دایره

۱. خانواده‌ها، به‌ویژه خانم‌ها، یکی از مهم‌ترین اهداف برای بازاریابی‌هایی هستند که در برخی موارد با ایجاد احساس نیاز کاذب در مخاطب به دنبال فروش بیشتر هستند. برای اطلاع بیشتر ر. ک: پژوهش‌میر و همکارانش (۱۳۹۵) که نقش تبلیغات شبکه اجتماعی تلگرام را در جلب اعتماد مخاطبان برای خرید کالا بررسی کرده‌اند.

۲. برای مثال، می‌توان به والدین شاغلی اشاره کرد که گشت‌وگذارهای شبانه آنان در شبکه‌های اجتماعی موجب تأخیر یا غیبت در محل کار می‌شود و در نهایت، معیشت خانواده مختل می‌گردد.

۳. امام علی علیه السلام: «الصِّحَّةُ أَفْضَلُ التَّعَمِّ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۴۸۳).

۴. امام علی علیه السلام: «بِالْعَافِيَةِ تُوجَدُ لَذَّةُ الْحَيَاةِ» (همان‌جا).

واژگانی‌اش محدود شود؛ ۴. احتمال چاق شدن کودک افزایش یابد؛ ۵. سیستم اسکلتی او دچار اختلال شود؛ ۶. خواب او مختل شود؛ ۷. توان یادگیری‌اش ضعیف شود و ۸. احتمال ابتلای او به برخی از انواع سرطان افزایش یابد (کانال انجمن سواد رسانه‌ای ایران، ۱۳۹۶/۱۱/۲۸).

۷. تشکیل خانواده‌های مجازی و مهارنشده‌ی: گسترش ژرفا و پهنای ارتباط اعضای خانواده به دیگرهم‌وندان خود در فضای مجازی، نوعی ارتباط و علقه‌ی مبتنی بر اعتماد و همدلی میان آن‌ها برقرار می‌کند و کم‌کم موجب تشکیل یک خانواده‌ی مجازی می‌شود. طبیعتاً این خانواده، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم، ارزش‌های اخلاقی‌ای را به اعضای خود القا می‌کند که لزوماً با ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی خانواده‌ی حقیقی یکسان نیست. برای مثال، ممکن است در خانواده‌ی حقیقی ارتباط بی‌ضابطه‌ی فرزندان با جنس مخالف امری مذموم شمرده شود؛ ولی خانواده‌ی مجازی چنین ارتباطی را درست و اخلاقی بداند. چنین وضعیتی، فرآیند تربیت اخلاقی خانواده را با مشکل مواجه می‌کند.

۸. نقض حریم خصوصی: فضای مجازی با وجود مزایای پرشمار و انکارنشده‌ی که برای خانواده دارد، محیطی بسیار لغزنده و آسیب‌زاست. هنگامی که وجود افراد بی‌اخلاق و سودجو در این فضا با امکان ناشناس ماندن و مخفی‌کاری ترکیب شود، مشکلات اخلاقی جبران‌ناپذیری را رقم می‌زند که یکی از آن‌ها دست‌اندازی به حریم خصوصی افراد است (ر. ک: رجیبی، ۱۳۹۱). با توجه به اهمیت این مسئله و تأکید عقل و نقل بر حفظ حریم خصوصی (ر. ک: سیدسعادت، ۱۳۹۲)، ناآشنایی والدین و فرزندان درباره‌ی چگونگی حضور در فضای مجازی و بی‌خبری آنان از شیوه‌های نقض حریم خصوصی و سرقت اطلاعات شخصی، زمینه را برای نقض حریم خصوصی و ایجاد مشکلات اخلاقی، مالی و روانی برای آن‌ها فراهم می‌کند.

۹. اتلاف عمر: جذابیت و تنوع فضای مجازی، تعدد دیدگاه‌ها، سرگرمی‌ها، قالب‌های ارائه‌ی محتوا و پاسخ‌گویی به نیازهای مخاطب موجب می‌شود کاربران پس از مدتی که از این فضا استفاده کردند، آن را به‌منزله‌ی بخشی از کارهای روزمره و زندگی خود

بپذیرند و ساعاتی از شبانه روز را به آن اختصاص دهند. چنانچه استفاده از فضای مجازی با برنامه ریزی براساس نیازهای واقعی و اولویت های زندگی فردی و اجتماعی باشد، نه تنها زیان ندارد که (در کنار دیگر منافع آن) از نظر اخلاقی نیز سودمند است. در مقابل، اگر اعضای خانواده برای استفاده به جا و به اندازه از این فضا آگاهی ها و برنامه ریزی های لازم را نداشته باشند، وقت مفید خود را با «وبگردی» (= ولگردی در وب) تلف می کنند که کاری غیر اخلاقی است.

۱۰. تضييع حق الناس: هریک از اعضای خانواده، چه در خانواده و چه بیرون از آن، وظایف و مسئولیت هایی را بر عهده دارند که اخلاقاً موظف به انجام آن ها هستند؛ مثلاً والدین در خانه موظفند در تربیت فرزندان و نظارت بر آنان کوشا باشند و وضعیت زندگی مناسب را برای آنان فراهم کنند و بیرون از خانه هم متناسب با شغلی که دارند مسئولیت هایی را پذیرفته اند که با استناد به آیه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ (مائده، ۱) باید آن را به شایستگی انجام دهند. هریک از فرزندان هم وظایفی چون تحصیل علم و کمک به والدین را بر عهده دارند. با توجه به حضور جدی فضای مجازی در خانواده های امروزی، چنانچه والدین و فرزندان سواد و آگاهی لازم را برای استفاده مفید از این فضا نداشته باشند، از وظایف خود بازمی مانند که این از نظر اخلاقی امری نکوهیده است و به تعبیر امام علی علیه السلام، مشغول شدن به کاری بی اهمیت است و موجب از دست رفتن کارهای مهم می شود.^۱ ناآگاهی اعضای خانواده درباره استفاده درست از فضای مجازی، از این رو که ممکن است برای دیگران هم زیان های مادی و معنوی در پی داشته باشد، با حق الناس پیوند می خورد.^۲

۱۱. تضييع حق الله: از منظر اخلاق اسلامی آدمی در برابر خداوند هم وظایفی بر عهده دارد. از این وظایف معمولاً با عنوان اخلاق بندگی (یا الهی) نام برده می شود (ر. ک:

۱. «مَنْ اشْتَغَلَ بِغَيْرِ الْمُهَيَّمِ ضَيَّعَ الْأَهْمَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۶۲۶).

۲. ایجاد مزاحمت برای دیگران، تجاوز به حریم خصوصی کاربران، شایعه پراکنی، تمسخر و تحقیر زنان و هک کردن، برخی از مصادیق آزار و اذیت دیگران در فضای مجازی است.

فتحعلی خانی، ۱۳۷۹: ۸۱ تا ۲۸۰). ناآشنایی اعضای خانواده با استفاده صحیح از فضای مجازی می‌تواند آنان را از انجام دادن وظایف خود در برابر خداوند بازدارد. برای مثال، مراجعه به محتوای مستهجن و غیراخلاقی، موجب گناه و سرپیچی از اوامر خداوند می‌شود یا سرگرم شدن بیش از اندازه به فضای مجازی، گاه موجب بی‌توجهی به عبادت می‌گردد. همچنین، دسترسی فرزندان، به ویژه کودکان و نوجوانان، به سایت‌ها و کانال‌هایی که سؤالات و شبهات دینی نامتناسب با درک و فهم آنان را ارائه می‌کنند موجب تضعیف باورهای دینی نوجوانان و ترک عبادت خداوند یا سرپیچی از اوامر و نواهی او می‌شود.

۱۲. فردگرایی و تضعیف انسجام خانواده: همان‌گونه که تحقیقات شیری و رحمانی (۱۳۹۴) نشان می‌دهد میان میزان استفاده خانواده‌ها از وسایل جدید ارتباطی و پایداری خانواده، روابط صمیمی اعضای آن، روابط آنان با خویشاوندان و حتی شیوه غذا خوردن افراد خانواده، شیوه برگزاری میهمانی، شیوه گردش‌های خانوادگی و نحوه ارتباطات کلامی رابطه معناداری وجود دارد. پژوهش نجفی و نیرومند (۱۳۹۵) نیز بیانگر آن است که استفاده از این فضا می‌تواند به فردگرایی منجر شود؛ از این رو، چنانچه اعضای خانواده سواد لازم برای استفاده درست از این فضا را نداشته باشند، به تدریج، دچار آسیب‌های اخلاقی همچون قطع رابطه با والدین خود، پدر بزرگ و مادر بزرگ و دیگر بستگان یا غفلت از ادای وظایف خود در قبال همسایگان و دیگران می‌شوند.

وجه دیگری از تضعیف انسجام خانواده که با اخلاق مرتبط است و گاهی به چشم نمی‌آید، این است که استفاده بی‌اندازه و بی‌برنامه از فضای مجازی موجب می‌شود افراد خانواده در عین اینکه ظاهراً با هم در زیر یک سقف زندگی می‌کنند، از یکدیگر جدا باشند و در واقع، مصداق سخن سعدی شوند که «هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟ / من در میان جمع و دلم جای دیگر است». به گفته سید حسن موسوی چلک، رئیس انجمن مددکاران اجتماعی ایران، «استفاده بیش از حد از شبکه‌های اجتماعی در محیط خانواده با کاهش سطح ارتباطات عاطفی، میزان گفت‌وگو و

خانواده را حتی از پانزده دقیقه در روز هم کمتر کرده است» «تأثیر شبکه های اجتماعی و فضای مجازی...» در: تارنمای خبرگزاری صداوسیما، ۱۳۹۵/۴/۵. هنگامی که پدر خانواده از یک سو و مادر از سوی دیگر، و هر یک از فرزندان از جانب سوم، وقت و بی وقت به سیر در فضای مجازی مشغولند و جز در موارد ضروری، مانند زمان صرف غذا، در کنار هم نیستند، در واقع میان آن ها نوعی طلاق روحی و عاطفی رخ داده است. از نشانه های این جدایی که به رفتارهایی چون بی اعتنائی اعضای خانواده به وظایف خود یا برقراری روابط غیراخلاقی با دیگران منجر می شود، این است که مثلاً اعضای خانواده عجله دارند هر چه زودتر سفره غذا برچیده شود یا میهمانان بروند تا آنان به فضای مجازی سری بزنند و علائق خود را در آنجا پیگیری کنند.

۱۳. افتادن در دام بی اخلاقی دیگران: گاه ممکن است اعضای خانواده به دلیل رشد شخصیت اخلاقی خود، در این فضا مرتکب رذیلتی نشوند؛ اما به دلیل نداشتن آگاهی کافی درباره مشکلات و خطرات موجود در این فضا، قربانی بی اخلاقی های دیگران شوند. برای مثال، اگر از شیوه های نقض حفظ حریم خصوصی یا تهدید و تطمیع های اینترنتی آگاه نباشند، دیگران وارد حریم خصوصی آن ها می شوند یا از آن ها اخاذی می کنند و هزینه های مادی و معنوی فراوانی را بر خانواده تحمیل می کنند.

ب) تأثیرات خاص

بدان دلیل که همسران و فرزندان دو رکن مهم خانواده هستند، پیامدهای ضعف سواد رسانه درباره هر یک از این دو گروه جداگانه بیان می شود.

۱. همسران

۱.۱. شکسته شدن حریم و حرمت ها: یکی از مهم ترین اهداف تشکیل خانواده، دستیابی به سکونت و آرامش است. ضعف سواد رسانه ای همسران در استفاده از فضای مجازی به آسانی می تواند این هدف را تهدید کند. حضور زیاد یا ارتباط بی ضابطه با دیگران در

این فضا کم کم فرصت لازم برای گفت و گو و ارتباط صمیمانه را از همسران می گیرد. سوء ظن به یکدیگر، مشاجره و دلسردی به یکدیگر از دیگر پیامدهای استفاده نادرست از فضای مجازی است.

۱.۲. شکاف دیجیتالی با فرزندان: چنانچه آگاهی های والدین درباره فضای مجازی کمتر از فرزندان باشد، فاصله ای میان آن ها ایجاد می شود که می توان آن را «شکاف دیجیتالی بین نسلی» نامید. این وضعیت تأثیرات تربیتی و اخلاقی خاصی دارد؛ مانند ناتوانی والدین در انجام دادن وظایف تربیتی و اخلاقی خود در قبال فرزندان و محروم شدن فرزندان از تجارب و راهنمایی های تربیتی و اخلاقی والدین (رحمتی، ۱۳۹۲).

۱.۳. اختلال در روابط زناشویی و تضعیف اخلاق جنسی: هر چند اسلام، ازدواج و تشکیل خانواده را بهترین راه برای ارضای غرائز جنسی دانسته است، برای انضباط جنسی چارچوب هایی را هم تعیین کرده که از آن ها با عنوان اخلاق جنسی یاد می شود (برای آگاهی بیشتر. ک: محمد قاسمی، ۱۳۷۳). با توجه به دسترسی همسران به محتوای هرزه نگارانه و جنسی در فضای مجازی و همچنین با فراهم بودن زمینه ارتباط غیر اخلاقی با دیگران (ابتدا در فضای مجازی و بعد در فضای حقیقی)، چنانچه همسران آگاهی و انگیزه استفاده درست از این فضا را نداشته نباشند، مرتکب نقض اخلاق جنسی خواهند شد. افزایش توقعات جنسی و غیرواقعی از یکدیگر (به پیروی از رفتار پورن استارهای فضای مجازی)، نارضایتی جنسی، سوء ظن و بدبینی به یکدیگر، خیانت به همسر و حتی قتل او، از پیامدهای این مسئله است.

۱.۴. طلاق و جدایی: پیش تر به طلاق عاطفی و مختل شدن انسجام خانواده اشاره کردیم؛ اما درباره والدین، نداشتن مهارت در استفاده درست و برنامه ریزی شده از فضای مجازی می تواند به طلاق واقعی منجر شود. به گفته مجید ابهری، رئیس هیئت مدیره بنیاد

صیانت از نهاد خانواده، «نتایج آخرین پژوهش بنیاد صیانت از نهاد خانواده قوه قضائیه که در بازه زمانی اردیبهشت ۹۴ تا اردیبهشت ۹۵ که براساس داده‌های پرونده‌های منجر به طلاق در دادگاه‌های خانواده پنج استان (تهران، خراسان رضوی، اصفهان، فارس و گیلان) صورت گرفته، نشان می‌دهد ۱۷ درصد از طلاق‌ها، به ویژه در سه سال اول زندگی مشترک، ناشی از نفوذ و گسترش شبکه‌های اجتماعی بوده است» («تأثیر شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی...»، تارنمای خبرگزاری صداوسیما، ۱۳۹۵/۴/۵). روشن است که طلاق، جز در موارد محدود و خاص، کاری غیراخلاقی محسوب می‌شود؛ زیرا هم موجب تضییع حقوق هریک از طرفین می‌گردد و هم آسیب‌های روحی و عاطفی و ضررهای مادی برای فرزندان در پی دارد.

۲. فرزندان

امروزه نسل جوان و نوجوان گاهی بیش از والدین خود از فضای مجازی استفاده می‌کنند و در این کار مهارت‌شان از والدین بیشتر است. اگر این گروه سواد لازم برای استفاده درست از این رسانه را نداشته باشند، به آسانی در معرض انواع مشکلات اخلاقی و روحی و روانی ناشی از این فضا قرار می‌گیرند. البته افزون بر والدین، خود فرزندان نیز موظف به کسب آگاهی‌های لازم برای حضور در فضای مجازی هستند و غفلت یا تغافل والدین، رافع مسئولیت آن‌ها نیست. همان‌گونه که محمدمهدی رحمتی (۱۳۹۲) در پژوهش خود بیان کرده است، نوع و میزان استفاده فرزندان از اقلام فرهنگی یکسان نیست و براساس جنس و سن فرزندان و وضعیت فرهنگی خانواده‌ها متفاوت است؛ ولی در اینکه ضعف سواد خانواده (خواه بزرگ‌ترها و خواه خود فرزندان) از نظر اخلاقی بر فرزندان تأثیرات منفی می‌گذارد تردیدی نیست. در بخش بیان تأثیرات مشترک، برخی از تأثیرات ضعف مصرف رسانه که برای والدین و فرزندان مشترک بود، بیان شد. در اینجا به مواردی اشاره می‌شود که بیشتر بر فرزندان تأثیرگذار است:

۲.۱. دوستی‌های پرخطر و روابط غیراخلاقی: فضای مجازی این زمینه را فراهم کرده که نوجوانان و جوانان به آسانی و به دور از اطلاع و نظارت والدین با جنس موافق یا مخالف خود دوستی و ارتباط برقرار کنند. این ارتباط خود مقدمه‌ای برای دیگر معضلات اخلاقی و گاه ازدست رفتن آبرو و حتی جان آن‌ها می‌شود. برای مثال، در خبرها منتشر شد: پسر هیجده ساله‌ای با مخالفت خانواده خود برای خواستگاری از دختری که با او در فضای مجازی آشنا شده بود، مواجه شد و به همین دلیل، اقدام به خودسوزی کرد. در ذیل این خبر، یک کارشناس ارشد روان‌شناسی و علوم رفتاری، ضعف سواد رسانه‌ای والدین و فرزندان را یکی از عوامل این‌گونه حوادث دانسته بود («خودسوزی عاشق پیشه ۱۸ ساله»، ۱۳۹۶).

۲.۲. بلوغ جنسی زودرس: دسترسی آسان فرزندان به محتوای جنسی فراوان در فضای مجازی که در قالب‌های جذاب متنی، صوتی و تصویری ارائه می‌شود، موجب تهییج زود هنگام غریزه جنسی و در نتیجه، بلوغ جنسی زودرس می‌شود. این آسیب افزون بر مشکلات شدید روحی و روانی، فرزندان را در معرض رذائل اخلاقی همچون خودارضایی یا تجاوز به دیگران قرار می‌دهد. متأسفانه در موارد گوناگون دیده شده است که نوجوان یا جوانی که در این موقعیت قرار می‌گیرد، اولین کسانی را که در دسترس هستند و توان دفاع ندارند (مانند دختر بچه‌ها)، قربانی مطامع جنسی خود می‌کند.

راهکارها

هدف اصلی مقاله حاضر، تبیین پیامدهای ضعف استفاده از فضای مجازی به منزله یک رسانه بود؛ اما برای کاربردی تر شدن مبحث، به برخی از راهکارهایی که می‌تواند تا اندازه‌ای مانع از شکل‌گیری یا تشدید پیامدهای پیش‌گفته شود، اشاره می‌شود. این راهکارها در واقع، وظایفی است که هم بر عهده والدین است و هم بر عهده نهادهای فعال در عرصه‌های اخلاق، تربیت، فرهنگ و تبلیغ.

۱. دانش‌افزایی و مهارت‌آموزی: پیش‌تر گفته شد «جهل و ناآگاهی» مهم‌ترین عامل ضعف سواد رسانه است. از این رو، آموزش مداوم، مؤثر، جذاب و حتی المقدور غیرمستقیم خانواده‌ها باید همواره در دستور کار نهادهای مربوط باشد. این آموزش در قدم اول باید برای والدین و بعد برای فرزندان و همه کسانی باشد که با آنان در ارتباط هستند. در گام بعدی، همان‌گونه که باکینگهام (۱۳۸۹) به درستی تأکید کرده است، نهاد آموزش و پرورش اهمیت دارد و به‌طور خاص، معلمان مدارس باید یاد بگیرند که چگونه سطح سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان را بالا ببرند و به آنان توان مواجهه انتقادی با رسانه را آموزش دهند. دانش‌افزایی می‌تواند با برگزاری جلسات و کارگاه‌های حضوری یا مجازی، گفت‌وگوی همسران با یکدیگر و با فرزندان خود، تولید فیلم‌ها و سریال‌های مناسب و نماهنگ‌های کوتاه، تبلیغات محیطی شهری، معرفی کتاب‌های مناسب به فرزندان^۱ و... انجام شود.

۲. تدوین برنامه مصرف مناسب: صاحب‌نظران اخلاق، رسانه و خانواده باید برنامه‌ای تدوین کنند که در آن مشخص شود هریک از والدین و فرزندان به چه نوع آگاهی، چه نوع محتوا و امکانات، و چقدر محتوا در فضای مجازی نیازمندند. این برنامه حکم نقشه راه را دارد و از استفاده بی‌جا یا بی‌اندازه از این فضا پیشگیری می‌کند.

۳. تقویت خودپالایش‌گری اخلاقی: در جامعه دینی، بخشی از سواد رسانه‌ای باید در پیوند با آموزه‌های دینی باشد. مسلماً این آموزه‌ها برگشتن اخلاقی خانواده در فضای مجازی تأثیر دارد؛ آموزه‌هایی مانند اعتقاد به حاضر و ناظر بودن خداوند و بصیر بودن او به بندگان^۲ یا پاسخگو بودن اعضا و جوارح آدمی درباره آنچه در خلوت و جلوت انجام می‌دهد.^۳ این تربیت، انگیزه رفتار اخلاقی را در فضای مجازی افزایش و نیاز به مراقبت‌ها و نظارت‌های بیرونی را کاهش می‌دهد.

۱. در این باره برای نمونه می‌توان از مجموعه چهار جلدی *خاطرات الی* (نوشته سیدعلی موسوی، انتشارات نسل روشن) نام برد که شیوه استفاده از فضای مجازی را به کودکان و نوجوانان رده سنی ۸ تا ۱۲ سال آموزش می‌دهد.

۲. «وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» (یونس/۶۱).

۳. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (نور/۲۴).

۴. تقویت تفکر انتقادی: لازم است والدین نخست با بهره‌گیری از صاحب‌نظران، مواجهه انتقادی با فضای مجازی را یاد بگیرند و سپس آن را به فرزندان خود نیز بیاموزند. گفت‌وگو با فرزندان درباره آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی و چگونگی رفع آن‌ها می‌تواند تفکر انتقادی را در آنان تقویت کند.

۵. تدوین قوانین ساده و قابل‌اجرا: والدین می‌توانند برای استفاده خود و فرزندان از فضای مجازی برنامه‌ریزی کنند. این برنامه‌ها باید واقع‌بینانه، قابل‌اجرا و انعطاف‌پذیر باشد. البته برای ترغیب فرزندان به اجرای آن‌ها باید اولاً، خود والدین به آن‌ها عمل کنند و ثانیاً، بسته‌های تشویقی و تنبیهی مناسبی برای فرزندان در نظر بگیرند. معلوم کردن میزان ساعات حضور فرزندان در فضای مجازی (ترجیحاً در حضور والدین)، بازداشتن فرزندان از حضور در این فضا در مواقعی چون هنگام غذا خوردن، ساعات پایانی شب یا ایام امتحانات و طراحی و اجرای بازی‌ها و سرگرمی‌هایی چون ساخت صنایع دستی و کتاب‌خوانی، می‌تواند بخش‌هایی از این برنامه‌ها باشد.

مشکلات

با وجود راهکارهایی که بیان شد، اگر بخواهیم واقع‌بینانه به موضوع بنگریم باید بگوییم اجرای این راهکارها با مشکلاتی مواجه است که فرآیند استفاده اخلاقی خانواده‌ها از فضای مجازی را دشوار می‌کند. وجود این مشکلات، نشانه آن است که امر تربیت اخلاقی و تغییر فرهنگ استفاده از این فضا در خانواده‌ها و جامعه، کار آسانی نیست و نباید از راهکارهای ارائه شده بیش‌از اندازه توقع داشت. به هر حال، برخی از مهم‌ترین مشکلات فراروی سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده‌ها به این شرح است:

۱. ضعف اخلاقی: سقراط بر این باور بود که علم به فضیلت، موجب عمل به آن می‌شود؛ ولی همان‌گونه که دیگرانی چون ارسطو گفته‌اند، سقراط به «بخش‌های غیرعقلی نفس»

توجه نکرده (استیس، ۱۳۸۶: ۱۴۶) و نقش عوامل بازدارنده‌ای چون احساسات و عواطف را که نشان‌دهنده ضعف اخلاقی است، نادیده گرفته است. براین اساس باید گفت برخورداری از «سواد مصرف رسانه» و حتی آشنایی با «اخلاق مصرف رسانه» لزوماً به معنای تقیید به اخلاق نیست و ممکن است میان این دو، شکاف ایجاد شود. این شکاف، گاهی ناشی از عدم میل و اراده جدی ارکان خانواده برای اخلاقی عمل کردن در فضای مجازی است.

۲. کمیت‌ناپذیری معیارها: وقتی از ضعف سواد رسانه سخن به میان می‌آید باید به این نکته توجه کرد که «ضعف» و «قوت» از مفاهیم سیال هستند که گرچه می‌توان برای آن‌ها معیارهای کلی و نسبی تعریف کرد، نمی‌توان معیارهای دقیق و کمیت‌پذیری ارائه کرد که برای همگان وضوح و تمایز داشته باشند. بنابراین، این مشکل پیش می‌آید که خانواده‌ها اولاً، نتوانند باسواد یا بی‌سواد رسانه‌ای خود را شناسایی کنند و ثانیاً، اگر بخواهند برای استفاده بهینه از فضای مجازی برنامه‌ریزی کنند، در به‌کارگیری معیارها یا شاخصه‌هایی که برای سواد رسانه‌ای بیان می‌شود، دچار مشکل شوند. برای مثال، اگر گفته شود استفاده از فضای مجازی باید «به اندازه نیاز» باشد، نمی‌توان این اندازه را به‌درستی مشخص کرد. هر خانواده یا هر یک از اعضای خانواده ممکن است مقدار زمانی را برای حضور در فضای مجازی تعریف کند که در واقع بیش از میزان نیاز اوست. هرچه خطا در به‌کارگیری معیارها افزایش یابد، پیامدهای اخلاقی استفاده از فضای مجازی هم بیشتر می‌شود. این مشکل دربارهٔ اقشاری که از نظر فکری، اجتماعی یا فرهنگی جزو فرودستان جامعه محسوب می‌شوند، ظهور و بروز بیشتری دارد.

۳. تعدد و تعارض منابع هنجارگذار و ارزش‌ساز: تا پیش از گسترش فضای مجازی در جامعه ما و در بافت سنتی نظام تربیت اخلاقی خانواده، عوامل و منابعی که بر روی تربیت اخلاقی فرزندان تأثیر می‌گذاشتند، اولاً محدود بودند (مثلاً والدین، بستگان،

روحانی محل و نهایتاً دوستان محله و مدرسه)، ثانیاً شناخته شده و کم و بیش قابل اعتماد بودند و ثالثاً از نظر اخلاقی نسبتاً یکسان بودند و درباره مفاهیم و مصادیق فضایل و رذایل اخلاقی دیدگاه مشترک داشتند. این موارد در مواجهه با رسانه های مرسوم زمان های گذشته موجب شکل گیری نوعی سواد رسانه ای تقریباً یکسان شده بود و به همین دلیل، این رسانه ها از نظر اخلاقی برای خانواده خطر چندانی نداشتند. برای مثال، افراد یک خانواده در این که آیا رادیو و تلویزیون داشته باشند یا خیر و در صورت داشتن از چه برنامه هایی استفاده کنند اتفاق نظر داشتند. افزون بر این، اقتدار والدین و بزرگ ترها راه را برای انتخاب های متفاوت یا احیاناً مخالف فرزندان می بست و به یکسانی سواد رسانه کمک می کرد؛ اما امروزه اولاً، فضای مجازی راه را برای دسترسی فرزندان به منابع هنجارگذار متعدد و داده های متنوع باز کرده است و این کار موجب شده نگرش فرزندان و والدین درباره مفاهیم و مصادیق مصرف فضای مجازی به منزله یک رسانه قدرتمند تفاوت جدی پیدا کند؛ ثانیاً، در پی تحولات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی عصر جدید، نهاد خانواده و جایگاه والدین در آن با مشکلات گوناگونی روبه رو شده است (ر. ک: DeGaetano, 2005). این مشکلات از اقتدار والدین در خانواده کاسته است و موجب استقلال فرزندان در انتخاب سبک کالای فرهنگی و برنامه ریزی برای مصرف رسانه ای متفاوت از والدین شده است که می تواند پیامدهای استفاده نادرست از فضای مجازی را افزایش دهد.

نتیجه

با توجه به مباحث این مقاله، نتایج زیر به دست آمد:

- امروزه فضای مجازی، عضو جدایی ناپذیر خانواده‌ها شده است.
- حضور این عضو، از نظر اخلاقی، کارکردی دوگانه دارد که هر خانواده براساس میزان سواد رسانه‌ای و آشنایی اعضا با مهارت‌های لازم برای استفاده از این فضا، از کارکردهای منفی یا مثبت آن متأثر می‌شود.
- برخی از پیامدهای اخلاقی ضعف سواد رسانه، دامنگیر کل خانواده می‌شود و برخی نیز بیشتر متوجه والدین یا فرزندان است.
- برای کاهش این پیامدها راهکارهایی وجود دارد که توجه خانواده‌ها و نهادهای حاکمیتی را می‌طلبد.
- افزایش سطح سواد مجازی خانواده با مشکلاتی مواجه است که باید برای آن‌ها چاره‌ای اندیشید و از راهکارهای ارائه شده نباید توقع بیش از اندازه داشت.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آل بویه، علیرضا و علی اکبر شاملی (۱۳۹۵)؛ «اعتیاد اینترنتی از منظر اخلاقی و آسیب‌های اخلاقی آن»؛ *نقد و نظر*؛ سال ۲۱، ش ۳.
۳. «آمار استفاده از فضای مجازی در اقشار مختلف جامعه» (۱۳۹۵)، تارنمای دکتر سلام، ۱۳۹۵/۵/۳۰ (بازیابی: ۱۳۹۶/۱۲/۳). <www.hidoctor.ir>
۴. استیس، والتر ترنس (۱۳۸۶)؛ *تاریخ انتقادی فلسفه یونان*؛ ترجمه یوسف شاقول؛ چ ۲، قم: دانشگاه مفید.
۵. افراسیابی، محمدصادق و سید محسن میربهرسی (۱۳۹۲)؛ *خانواده، سواد رسانه‌ای و رسانه‌های دیجیتال*؛ تهران: خبرگزاری فارس.
۶. «اینترنت؛ حق اولیه انسان‌ها» (۱۳۹۱)؛ *روزنامه بهار*؛ ش ۳۳، سه شنبه ۱۳۹۱/۱۰/۱۹.
۷. باکینگهام، دیوید (۱۳۸۹)؛ *آموزش رسانه‌ای: یادگیری، سواد رسانه‌ای و فرهنگ معاصر*؛ ترجمه حسین سرفراز؛ تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۸. بختاری، آمنه و دیگران (۱۳۹۵)؛ *بالانشین: مهارت‌های مدیریت رسانه‌ها در خانواده*؛ چ ۱، تهران: قبس‌ات.
۹. «تأثیر شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی بر روابط اعضای خانواده» (۱۳۹۵)؛ تارنمای خبرگزاری صداوسیما، کد خبر: ۱۱۸۷۸۸۱ (بازیابی: ۱۳۹۶/۱۲/۳). <www.iribnews.ir>
۱۰. تیممی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ق)؛ *غرر الحکم و درر الکلم*؛ چ ۲، قم: دارالکتاب الاسلامی.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)؛ *وسائل الشیعه*؛ قم: مؤسسه اهل‌البیت علیهم السلام.
۱۲. حیدری، مجتبی (۱۳۸۷)؛ *دینداری و رضامندی خانوادگی*؛ چ ۳، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.

۱۳. خدامرادی، طاهره و دیگران (۱۳۹۳)؛ «بررسی میزان تأثیر استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده: مطالعه موردی: معلمان مقطع متوسطه سازمان آموزش و پرورش استان ایلام»؛ فرهنگ ایلام؛ دوره ۱۱، ش ۴۴-۴۵.
۱۴. خدایاری، الهام (۱۳۹۵)؛ «بررسی رابطه مصرف رسانه‌ای شبکه‌های اجتماعی موبایلی با سازگاری زناشویی: مورد مطالعه: کارکنان متأهل مرکز نظارت و ارزیابی صداوسیما»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۵. «خودسوزی عاشق پیشه ۱۸ ساله» (۱۳۹۶)؛ تارنمای الف، کد مطلب: ۳۹۶۱۲۰۶۰۱۰، بازیابی: ۱۳۹۶ / ۱۱ / ۶ <www.alef.ir>
۱۶. رجبی، اکرم (۱۳۹۱)؛ *نقض حریم خصوصی در فضای سایبر؛ تهران: آرمان رشد.*
۱۷. رحمتی، حسینعلی (۱۳۹۲)؛ «پیامدهای تربیتی و اخلاقی شکاف دیجیتالی بین نسلی»؛ *تربیت تبلیغی؛ سال ۱، ش ۱.*
۱۸. رحمتی، محمدمهدی و دیگران (۱۳۹۱)؛ «هویت اجتماعی و مقاومت فرهنگی: مطالعه مصرف کالاهای فرهنگی غیرمجاز در شهر تهران»؛ *مطالعات جامعه‌شناختی؛ دوره ۱۹، ش ۲.*
۱۹. سیدسعادت، فهیمه (۱۳۹۲)؛ «صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی براساس هنجارهای اسلامی»؛ *راهبرد فرهنگ؛ ش ۲۳.*
۲۰. شرفی، محمدرضا (۱۳۹۲)؛ *تربیت خانواده در سیره نبوی؛ تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.*
۲۱. شیرینی، طهمورث و الناز رحمانی (۱۳۹۴)؛ «تأثیر استفاده از وسایل نوین ارتباطی (لاین و تلگرام) بر وضعیت انسجام خانواده در سال ۱۳۹۴: مطالعه موردی: منطقه ۱ تهران»؛ *مطالعات توسعه اجتماعی ایران؛ س ۸، ش ۱.*
۲۲. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰)؛ *مکارم الاخلاق؛ ج ۴، قم: شریف رضی.*
۲۳. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)؛ *الامالی؛ قم: دارالثقافه.*

۲۴. عاملی، زین‌الدین بن علی (۱۴۰۹ق)؛ *منیه‌المريد*؛ به تصحيح رضا مختاری؛ قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

۲۵. فتحعلی خانی، محمد (۱۳۷۹)؛ *آموزه‌های بنیادین علم اخلاق*؛ ج ۱، قم: شهریار.

۲۶. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۹۶)؛ «ظهور دنیای پساحقیقت: زوال نهادهای دموکراتیک در سایه قدرت گرفتن اینترنت»؛ ترجمه بابک واحدی؛ *اندیشه پویا*؛ ش ۴۱.

۲۷. کانال انجمن سواد رسانه‌ای ایران، ۲۸ / ۱۱ / ۱۳۹۶. <<https://t.me/MLiteracy>>

۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)؛ *الکافی*؛ ج ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۲۹. مجلسی، محمدتقی (۱۴۰۶ق)؛ *روضه‌المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه*؛ به تصحيح حسین موسوی کرمان و علی پناه اشتهااردی؛ ج ۲، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور.

۳۰. محمدقاسمی، حمید (۱۳۷۳)؛ *اخلاق جنسی از دیدگاه اسلام*؛ تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

۳۱. محمدی ری‌شهری، محمد (با همکاری عباس پسندیده) (۱۳۸۹)؛ *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ ج ۲، قم: دارالحدیث.

۳۲. موسوی، سیدعلی (۱۳۹۶)؛ *خاطرات الی*؛ ج ۴، تهران: نسل روشن.

۳۳. میر، صمد و دیگران (۱۳۹۵)؛ «نقش تبلیغات شبکه اجتماعی تلگرام در جلب اعتماد مخاطبان به خرید کالا»؛ *علوم خبری*؛ سال ۵، ش ۱۸.

۳۴. میرخانی، سیدحامد (۱۳۹۲)؛ سواد رسانه‌ای: «حمایت و توانمندسازی نوجوانان (۱۲ تا ۱۶ سال) خانواده‌های متدین در برابر تلویزیون»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

۳۵. نجفی، یوسف و لیلا نیرومند (۱۳۹۵)؛ «رابطه تلگرام با بروز فردگرایی در خانواده‌ها: مطالعه موردی: خانواده‌های شهر زنجان»؛ *مدیریت رسانه*؛ ش ۲۵.

۳۶. «هشدار درباره اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی»، *تارنمای الف*، تاریخ بازیابی: ۱۳۹۱/۸/۸، کد مطلب: ۱۶۹۴۵۰.

37. DeGaetano, Gloria (2005); Parenting Well In a Media Age: Keeping our Kids Human; 2^{ed} Edition, USA: Personhood Press.
38. Hin, Leo Tan Wee & Subramaniam, R. (eds.) (2009); Handbook of research on new media literacy at the K-12 level: issues and challenges; USA: Information Science Reference.
39. Ploug, Thomas (2009); Ethics in Cyberspace: How Cyberspace May Influence Interpersonal Interaction; New York: Springer.
40. Potter. James W. (2004); Theory of media literacy: a cognitive approach; Sage Publications.
41. Subrahmanyam, Kaveri, and others (2000); “The Impact of Home Computer Use on Children’s Activities and Development”; The Future of Children; Vol. 10, No. 2.
42. Young, Kimberly S. & de Abreu, Cristiano Nabuco (eds.) (2011); Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment; New Jersey: John Wiley & Sons.

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۶۰-۳۷

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

اعظم پرچم، * آسیه علی بالایی **

چکیده

در قرن اخیر، استفاده گسترده از فضای مجازی، مانند شبکه‌های اجتماعی، امری اجتناب ناپذیر است؛ از این رو، برای جلوگیری از بروز آسیب‌های اجتماعی این شبکه‌ها، فرهنگ‌سازی مناسب و آموزش استفاده صحیح از آن‌ها مهم است. ضعف سواد رسانه‌ای خانواده در استفاده از فضای مجازی، موجب بروز مشکلاتی چون سوءظن و بدبینی، تشویش و اضطراب، بی‌اعتمادی و نابودی روابط خانواده می‌شود. بنا بر نظر شهید صدر، استفاده کاربردی از آیات، بر شناخت نیازها و سؤال‌های روز مبتنی است و رسالت اسلام و قرآن، پاسخ‌گویی به این سؤال‌ها و رفع نیازهای روز است.

پژوهش حاضر سعی دارد، نخست مشکلات خانواده‌ها را در عرصه فضای مجازی شناسایی کند و سپس، به راهکارهای اخلاقی قرآن در این باره بپردازد. صداقت، ایمان، تقوا و توکل می‌تواند صله رحم و فرهنگ ارتباط خانواده‌ها را در فضای حقیقی غنی سازد

* دانشیار و عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان.

azamparcham@gmail.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان.

Asiyeha1991ali@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۹

و برخی مشکلات فضای مجازی چون حرمت شکنی، غیبت، تهمت و بدزبانی را رفع کند. این هدف با توجه به آیات قرآن و تفسیر عملی آن‌ها در احادیث و سیره (در داستان‌های انبیاء، ائمه و اولیای الهی) محقق می‌شود.

واژگان کلیدی

قرآن، سواد استفاده از فضای مجازی، فضای مجازی، اخلاق، خانواده.

مقدمه

خانواده یکی از نهادهای جامعه بشری است که اساس آن، آرامش افراد است. اگر افراد خانواده مهارت‌های ارتباطی مناسب را در زندگی نادیده بگیرند، به سکون و آرامش مطلوب نمی‌رسند. همچنین، خانواده باید از آسیب‌هایی که با گذر زمان در جامعه آشکار می‌شود، مصون بماند. یکی از تغییرات جدید در جامعه امروزی (عصر ارتباطات)، استفاده گسترده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی است. رسانه‌ها و فضای مجازی، ابزار قدرتمندی برای تبادل اطلاعات است و در امر آموزش و رشد علمی، فرهنگی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. با توجه به فراگیری فضای مجازی و اینترنت و وجود بسیاری از اطلاعات در این شبکه جهانی، استفاده از قابلیت‌ها و امکانات آن برای همه افراد و سازمان‌ها ضروری به نظر می‌رسد. اینترنت و فضای مجازی، افزون بر فواید ارزشمند، تهدیدها و معایبی نیز دارد؛ بنابراین، سواد استفاده از فضای مجازی، امری سزاوارتر از استفاده از آن است. اگر استفاده از فضای مجازی بر سواد رسانه مقدم شود، مشکلات متعددی را به دنبال خواهد داشت؛ برای نمونه:

- سردرگمی، بحران معرفتی، رنگ‌باختن اخلاق و معنویت و شکل‌گیری دل‌بستگی‌های کاذب به دلیل جذابیت و صف‌ناشدنی دنیای اینترنت.
- کاهش میزان مطالعه کتاب و مجلات معتبر.

- القای فرهنگ و عقاید بیگانه بر فرهنگ ایرانی - اسلامی.
 - خطر هزاران ویروس رایانه‌ای یا حمله هکرها به رایانه‌های متصل به اینترنت.
- با توجه به این آسیب‌ها، برای استفاده سالم از فضای مجازی و ارتقای سواد کاربری فضای مجازی، راهکارهایی وجود دارد که عبارتند از:
- تا زمانی که فرد درباره بحث‌های دینی و اعتقادی اطلاعات کافی ندارد. هرچند انگیزه وی دفاع از باورهای مذهبی باشد. از ورود به این مباحث خودداری کند؛ چون ممکن است شبهات مطرح شده در این فضا، به باورهای اعتقادی او صدمه بزند.
 - پرهیز از آشنایی با افراد ناشناس در این فضا و پرهیز از فراهم کردن زمینه ارتباطات خارج از آن، مانند دوستی و ازدواج.
 - جلوگیری از شایعه‌پراکنی در مسائل اجتماعی، سیاسی، علمی، پزشکی و... و حرمت شکنی و ریختن آبروی دیگران.
 - استفاده از پایگاه‌ها و سایت‌های معتبر علمی، فرهنگی و اجتماعی مرتبط با رشته، علایق و نیازها.
- استفاده نادرست از فضای مجازی در محیط خانواده نیز موجب بروز آسیب‌هایی می‌شود؛ از جمله: کاهش ارتباطات کلامی و خانوادگی، انزوای فردی، سوءظن و بدبینی، تشویش و اضطراب، بی‌اعتمادی و دروغ‌گویی، فحشا و خیانت، طلاق و گسیختگی بنیان خانواده.
- «یکی از بزرگ‌ترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا هستند، ضعف بنیاد خانواده است. بدان دلیل که مشکلات خانواده به صورت ناهنجاری اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. صرف نظر از آمار و ارقامی که افزایش سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و دیگر مسائل خانوادگی را نشان می‌دهد، سرد شدن ارتباطات عاطفی و نارضایتی از زندگی خانوادگی موجب ناکامی و شکست‌های بزرگی در زندگی جوانان شده است. این موارد از وجود مشکلات عمیقی در نهاد خانواده خبر می‌دهد که ریشه‌یابی و درمان آن‌ها ضرورت دارد. یکی از زمینه‌های

اصلی بروز مشکلات خانوادگی و اصولاً نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است. فضای مجازی که تحت تأثیر تولیدات رسانه‌ای به وجود آمده است موجب شده سطح توقع افراد، به ویژه نسل جوان، از زندگی مشترک بالا برود» (جعفریان یسار و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۶ و ۱۷).

اهداف این پژوهش عبارت است از:

۱. شناسایی مشکلات و آسیب‌های ناشی از ضعف سواد استفاده از فضای

مجازی مانند:

- حرمت شکنی؛
- تجسس در امور دیگران؛
- غیبت؛
- تهمت؛
- بدزبانی و بی‌احترامی به اعضای خانواده و دیگران؛
- اضطراب، افسردگی و آرامش نداشتن؛
- انتشار فیلم‌ها، تصاویر و ترانه‌های مبتذل؛
- بحران‌های اعتقادی.

۲. استخراج راهکارهایی از قرآن و استفاده بهینه از آن در رفع مشکلات فضای

مجازی در دو بخش:

- الف) اقدامات فردی؛ یعنی پیروی از آیات قرآن و روایات پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و الگو قرار دادن سیره عملی این بزرگان در زندگی؛ مانند:
- احترام به خانواده و تقویت عزت نفس اعضای خانواده؛
 - صلۀ رحم و اهمیت دادن به جلسات خانوادگی و میهمانی‌های سالم؛
 - استفاده از دیگر راهکارهای عملی قرآن برای حل معضلاتی چون غیبت، شکستن حریم خانواده و افراد، کینه‌توزی و انتقام‌جویی.

ب) اقداماتی که باید از سوی مسئولان فرهنگی، صاحب نظران و مبلغان در فضای مجازی انجام گیرد تا مدیریت و تولید محتوای سالم و متناسب با نیازهای افراد، مخصوصاً جوانان، میسر شود:

- ایجاد کانال‌ها و صفحات مجازی و ارائه داستان زندگی انبیاء و اولیای الهی و بزرگان در قالب‌های مختلفی چون فیلم و پویانمایی و...
- ترویج هنر و موسیقی اصیل ملی و مذهبی برای نوجوانان و جوانان؛
- ارائه و ترویج صوت‌های دلنشین قرآن و تواشیح؛
- انتشار طنزهای اخلاقی.

قرآن در بیان داستان‌های خود از شیوه‌های هنری و ادبی بهره جسته و در بیان داستان انبیا، زبان ادبیات و تصاویر هنری را در خدمت اهداف تربیتی و هدایتی خود قرار داده است. چون فضای مجازی وسیله‌ای برای انتقال فیلم‌ها و تصاویر مختلف است، می‌توان با ارائه تصاویر هنری از داستان بزرگان دینی و انبیا، در قالب‌های مختلف، به ارتقای سواد رسانه پرداخت.

گفتنی است در کتب و مقالات، درباره رهنمودهای قرآن درباره سواد رسانه‌ای، مطالب اندکی گفته شده است. بنابراین، یکی از مشکلات این تحقیق، کمبود منبع در این باره بوده است.

فضای مجازی و لزوم فراگیری سواد رسانه‌ای

امروزه فضای مجازی به بخش جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها تبدیل شده و شتابان، بر تمام شئون و عرصه‌های زیستی بشر تأثیر گذاشته است؛ از این رو، شناخت ماهیت این فضا و تشخیص ویژگی‌های آن و الزام‌های تبدیل شدن به بازیگری توانمند در این عرصه، نخستین گام است و هرگونه بی‌توجهی و غفلت درباره این پدیده، صدمات و آسیب‌های خطرناکی برای جامعه در پی خواهد داشت (ر. ک: موحد علوی، ۱۳۹۵: ۱۵۹).

باید توجه داشت که راه مبارزه با رفتارهای غیراخلاقی و آسیب‌های متعدد آن، دوری از فضای مجازی و اینترنت نیست، بلکه باید با ارتقای سواد استفاده از فضای

مجازی از بروز این گونه مشکلات جلوگیری کرد. سواد رسانه‌ای، مجموعه‌ای از رویکردهاست که مخاطبان، به طور فعال، برای مواجهه گزینشی با رسانه‌ها، تحلیل و ارزیابی نقادانه محتوای رسانه‌ای و تفسیر معنای پیام‌ها فرامی‌گیرند (ر. ک: شهوندپور و سالارکیا، ۱۳۹۵: ص ۵۵ و ۵۶).

بر اساس تعریف یونسکو، باسواد کسی است که از مواردی چون سواد عاطفی، سواد ارتباطی، سواد مالی، سواد رسانه، سواد آموزش و پرورش و سواد رایانه بهره‌مند باشد. یونسکو سواد رسانه را شناسایی رسانه‌های معتبر و نامعتبر و توانایی تشخیص وثوق اخبار و دیگر پیام‌های رسانه‌ای می‌داند و بین سواد رسانه و سواد رایانه تفاوت قائل شده است (ر. ک: تارنمای مؤسسه حسابرسی و خدمات مدیریت دایا رهیافت). پاتر جیمز معتقد است سواد خواندن، سواد بصری و سواد رایانه‌ای با سواد رسانه‌ای یکی نیست، بلکه همه این موارد جزئی از سواد رسانه است (ر. ک: پاتر جیمز، ۱۳۸۵: ۱۶).

ضرورت استفاده کاربردی از قرآن برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

با توجه به اینکه قرآن چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان‌ها بوده است و در هر عصری برنامه‌هایی برای زندگی بشر دارد، اصیل‌ترین منبع در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی، به شمار می‌رود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در اهمیت این موضوع می‌فرماید: «هرگاه فتنه‌ها چون شب تاریک را فراگرفت به قرآن مراجعه کنید که دارای ظاهر و باطن است و برای کسی که به آن مراجعه کند، چراغ هدایت و فروزانگاه حکمت و دلیل معرفت است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۹۹). عصر جدید با پیشرفتی که در حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات حاصل شده است، به عصر ارتباطات مشهور است. در این عصر نیز اگر به قرآن مراجعه شود، می‌توان دستورالعمل‌هایی برای استفاده بهتر از فضای مجازی استخراج کرد.

شهید صدر، از قرآن پژوهان معاصر در زمینه تفسیر قرآن است. او درباره لزوم توجه به قرآن در پاسخ به مسائل روز می‌گوید: «رسالت جهانی اسلام بر آوردن نیازهای روز و

دفع شبهه هاست و موضوعات مورد نیاز، ابتدا باید در عالم خارج از قرآن بررسی شود تا از تجربه‌ها و راه‌حل‌های اندیشه بشری استفاده شود و از طریق مجموعه تجربه‌های علوم روز در گفت‌وگو با قرآن نتایجی به دست آید که برآورنده نیازها و پاسخگوی سؤال‌های بشری است و حقایق والای قرآنی را در صحنه اجتماع به طور ملموس آشکار کند» (صدر، ۱۴۰۹: ۵۱). علامه طباطبایی نیز معتقد است اسباب نزول، موجب انحصار آیات قرآن کریم در همان مورد خاص نشده، بلکه آیات قرآن، عام و شامل تمام انسان‌ها در هر عصر و زمان است.

۱. مشکلات و آسیب‌های ناشی از ضعف سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

۱.۱. مشکلات اعتقادی معرفتی (وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی و...)

دشمنان اسلام با ایجاد سردرگمی و بحران معرفتی اخلاقی در جوانان و القای فرهنگ و عقاید بیگانه برایشان در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، جنگ نرم به راه انداخته‌اند.

۲.۱. مشکلات روحی (ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش و...)

در عصر حاضر با نفوذ زیاد اینترنت و فضای مجازی به زندگی و هجوم اخبار و اطلاعات، ممکن است افراد دچار اضطراب شوند؛ چون بسیاری از مطالبی که در این فضا منتشر می‌شود، با بزرگ‌نمایی مشکلات، آن‌ها را همیشگی و حل‌نشدنی جلوه می‌دهد؛ برای نمونه اخبار زلزله، خشکسالی و بحران بی‌آبی، مشکلات اقتصادی، مشکلات جوانان - همچون بی‌کاری و افزایش سن ازدواج - موجب پدید آمدن مشکلات روحی و ناامیدی می‌شود.

۳.۱. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه

۱.۳.۱. اعمال غیر اخلاقی

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق است و اخلاق نیز وابسته به ایمان است. فرد بی‌ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نفسانی، گرفتار مفاسد اخلاقی می‌شود.

فضای مجازی، دسترسی به اعمال غیراخلاقی و خلاف شرع را میسر می‌کند؛ برای نمونه، ممکن است افراد متأهل، در فضای مجازی به اعمال غیراخلاقی نظیر ارتباط با نامحرم روی بیاورند. می‌توان گفت نداشتن صداقت با همسر و بی‌ایمانی، عامل چنین رفتاری است. ارتباط نامشروع افراد مجرد با یکدیگر و حتی اعمال غیراخلاقی دیگر چون همجنس‌گرایی نیز نشانه بی‌صداقتی در ایمان است.

بسیاری از مطالب فاسد با استفاده از ترفندهای تبلیغاتی مانند جوک‌های مستهجن به صورت هدفمند در فضاهای مجازی، سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌شود. بدین ترتیب، فحشا و فساد در خانواده رواج می‌یابد و در نهایت بنیاد خانواده فرومی‌پاشد و سلامت و امنیت اخلاقی و روانی جامعه به خطر می‌افتد. همچنین، بسیاری از سودجویان با برانگیختن حس کنجکاوی افراد، افزون بر طالبان این پیام‌ها، اقشار عمومی را نیز در معرض این مطالب مخرب قرار می‌دهند و چون تعداد زیادی از مردم، به ویژه نسل جوان، در این شبکه‌ها فعالیت می‌کنند یا دست کم مخاطب آن به شمار می‌روند، این موضوع نقش مهمی در انحراف آنان دارد. استفاده ناآگاهانه از فضای مجازی و به عبارتی، نداشتن سواد کاربری فضای مجازی، موجب بروز مشکلات دیگری چون تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوءظن و اشاعه فحشا در جامعه می‌شود. یکی از مشکلاتی که امروزه با ورود فضای مجازی به زندگی انسان پدیدار شده، انتقام و کینه‌توزی است؛ برای مثال ممکن است افراد برای انتقام جویی از فردی که در حق ایشان اشتباهی مرتکب شده است، عکس‌های خانوادگی او را منتشر کنند و از این راه، حرمت خانواده را نیز بشکنند.

فضای مجازی با جذابیت‌های گوناگون، افراد را به خود جلب می‌کند، موجب غفلت آن‌ها از یکدیگر می‌شود و در ارتباطات آنان با یکدیگر اختلال ایجاد می‌کند. به بیانی دیگر، انزوای فردی و قطع شدن ارتباط کلامی، از مشکلات اساسی در استفاده نادرست از فضای مجازی است. دشمنان اسلام و منافقان با ترویج سبک زندگی غربی در فضای مجازی می‌کوشند ارتباط کاربران را با ارحام و حتی پدر و مادر قطع کنند.

۲.۳.۱. اعمال مغایر با ادب و تربیت (خودنمایی و خودفروشی، فحاشی و بی‌عفتی در کلام و...)

افرادی که اعتماد به نفسشان ضعیف است و کرامت انسانی خود را نادیده گرفته‌اند، به تظاهر در شبکه‌های اجتماعی اقدام می‌کنند و با خودنمایی و به اشتراک گذاشتن تصاویری از زندگی شخصی مانند خانه، خودرو و... سعی می‌کنند توجه دیگران را جلب کنند. یکی دیگر از ویژگی‌های این افراد، هدف نداشتن در زندگی است؛ به همین دلیل نیز مدت زیادی از وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کنند (اعتیاد به فضای مجازی). کسانی که عزت نفس ضعیفی دارند، در گفتار خود، ادب و متانت را رعایت نمی‌کنند و در صفحات مجازی با به کار بردن کلمات رکیک و توهین به دیگران، خواری و ذلت خود را به نمایش می‌گذارند.

۲. راهکارهای اخلاقی قرآن و بازخورد آن در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

با توجه به اهمیت نقش قرآن در برآوردن نیازهای روز، در این بخش قصد داریم با تکیه به روش شهید صدر به بررسی بخشی از راهکارهای اخلاقی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده بپردازیم. بدین منظور با بهره‌گیری از آیات قرآن، راهکارهایی برای رفع بخشی از مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه می‌کنیم.

۱.۲. نقش ایمان و اعتقاد واقعی (صداقت در ایمان) در برابر آسیب‌های فضای مجازی (مانند بحران‌های معرفتی)

پیامدهای ضعف ایمان و بی‌صداقتی در دینداری، به اجتماع کشیده می‌شود و موجب فساد شخص و حتی جامعه می‌گردد. بنابراین، بی‌ایمانی به خدا و قرآن در فضای مجازی، به فسادهایی چون بحران‌های معرفتی منجر می‌شود.

صداقت و ایمان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه‌ای که هرگاه صداقت نباشد ایمان نیز وجود ندارد. خداوند متعال در برخی از آیات قرآن، هرگاه صدق و راستی را از افرادی نفی کرده، بی‌ایمانی آنان را نیز تصریح کرده است؛ برای مثال، در آیه ﴿وَكَيْفَ

يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿۴۳﴾ (مائده، ۴۳)، بی صداقتی یهود را درباره تورات مذمت کرده و آن را با ایمان نداشتن آنان مرتبط می‌داند. در تورات حکم خدا درباره زناى محصنه آمده بود؛ اما قصد آنان از مراجعه به پیامبر ﷺ این بود که اگر پیامبر ﷺ در این باره حکم جدیدی داد، ضمن نجات دادن افراد خود از حکم سنگسار، در آینده، به تمسخر ساحت پیامبر ﷺ بپردازند و بگویند چگونه قرآن مصدق تورات است، درحالی که احکام متفاوتی دارد و بدین ترتیب، به رد دعوت ایشان به اسلام بپردازند. خداوند متعال نقشه آنان را باطل کرد و با نزول این آیه به بی صداقتی یهود در دینشان و در نتیجه بی ایمانی آنان تصریح فرمود. این آیه نقش صداقت و راستی و ارتباط را آن با ایمان روشن می‌کند و می‌تواند به اعتقادات، محیط خانواده و فضای مجازی نیز تعمیم یابد. افزون بر این، توجه به داستان پیامبرانی چون یوسف عَلَيْهِ السَّلَامُ و ایمان راستین او و داستان قوم حضرت لوط عَلَيْهِ السَّلَامُ و عذاب آنان (به دلیل سرپیچی از اخلاق) نیز در ارتقای سواد فضای مجازی اهمیت دارد.

خداوند متعال در آیه ۱۵ سوره حجرات که یکی از مهم‌ترین آیات در بحث صداقت است، صفات مؤمنان را چنین بیان می‌کند: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾. طبق آیه، مؤمنان کسانی‌اند که به خدا و رسول او ایمان دارند و با جان و مالشان در راه خدا جهاد می‌کنند. مجاهده به اموال و انفس؛ یعنی در راه خدا تا آخرین حد توان در انجام تکلیف مالی کوشیدن. خداوند در پایان این آیه می‌فرماید: «اینان راستگویانند». این جمله برای ایمان مؤمنان، مادام که آن صفات را حفظ کرده باشند، صحه گذاشته و تصدیق می‌کند (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۴۹۳). بنابراین، ایمان واقعی ایمانی است که در عمل نمودار شود، نه اینکه ظاهری باشد و تنها با زبان به آن اعتراف شود؛ همان‌گونه که صداقت نیز در سه بُعد گفتار، رفتار و اندیشه محقق می‌گردد. پس، این آیه نیز شاهدی بر رابطه ایمان و صداقت است.

کاربران فضای مجازی نباید تحت تأثیر اینترنت و شبکه‌های غیراخلاقی، به ویژه شبکه‌هایی که معاندان با هدف گمراه کردن مسلمانان و تضعیف اعتقادات آنان

پایه گذاری کرده اند، قرار گیرند. همچنین، کاربران تا وقتی که درباره عقاید و اصول دینی خود اطلاعات و دانش کافی ندارند نباید به این فضاها وارد شوند (اقدام فردی). برنامه ریزان فرهنگی، مبلغان و افراد باایمان باید از یک سو در برابر شبکه های ضداعتقادی و ضداخلاقی ایستادگی کنند و با بستن این شبکه ها از پیشرفت آنها جلوگیری کنند و از سوی دیگر، برای محافظت از مبانی اسلام به تشکیل صفحات و کانال های دینی و اخلاقی بپردازند؛ زیرا طبق آیه یاد شده مؤمنان واقعی کسانی هستند که در راه دین خدا با مال و جانشان کوشش می کنند.

۲.۲. نقش ایمان به خدا و توکل بر او در رفع مشکلات روحی روانی در فضای مجازی

با توجه به آیتی مانند: ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران، ۱۳۹) و ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد، ۲۸)، ایمان حقیقی ناراحتی را از انسان می زداید و از هجوم اضطراب به دل جلوگیری می کند. انسان باید هنگام هجوم ناراحتی با اتکا به ایمان، خود را از غم رها سازد. افراد باید در رویارویی با جذابیت های رنگارنگ فضای مجازی، با ایمان به خدا و اعتقاد به او از بروز مشکلاتی چون اضطراب، ناراحتی، تشویش و دلهره در خانواده جلوگیری کنند و از فواید فضای مجازی بهره گیرند. آیات قرآن گویای رابطه ایمان با آرامش روانی و درونی و غلبه بر مشکلات است.

یکی از آیات در اهمیت توکل بر خدا، آیه ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (هود، ۱۲۳) است. این آیه در بیان مقام اعتماد و التجا به خدای سبحان و نیز برای دلگرمی و اطمینان قلب پیامبر اکرم ﷺ نازل شد؛ به ایشان می گوید به کار و وظیفه خویش بپرداز و بدان غیب آسمان ها و زمین به دست پروردگارت است. پس، او را عبادت کن و در همه امور، او را وکیل خود قرار ده و بر هیچ سببی از اسباب توکل مکن و خداوند از آنچه می کنند غافل نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۹۶ و ۹۷).

در مشکلات برآمده از فضای مجازی، انسان باید افزون بر تلاش برای رفع مشکلات، به خداوند متعال توکل کند؛ چون توکل به خدا، صداقت در ایمان را بیشتر می‌کند و انگیزه فرد را برای حل مشکلات جامعه می‌افزاید.

۳.۲. نقش تقوا در رفع مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی
خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیراخلاقی، تهمت، حرمت شکنی، سوءظن و... راهکار تقوا را معرفی کرده است. طبق آیه شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (توبه، ۱۱۹)، مفهوم تقوا با صدق هماهنگی دارد. خداوند در آیات ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به موضوع «افک» اشاره می‌کند. در شأن نزول آیات آمده که درباره عایشه نازل شده است. داستان آن به طور خلاصه چنین است: فردی از منافقان به نام «عبدالله بن ابی سلول» به همسر پیغمبر، تهمت زنا زد و این شایعه دهان به دهان میان مردم رد و بدل شد تا اینکه به گوش پیامبر رسید. پیامبر ﷺ از نادرستی این سخن مطلع بود؛ اما برای تنبیه مسلمانان این آیات نازل شد. خداوند در این آیات از سوره نور، با تکیه بر شأن نزول آن، نکاتی را بیان کرده است. در زیر کارکرد این نکات قرآنی را در فضای مجازی و خانواده بررسی می‌کنیم.

۱.۳.۲. دوری از تهمت‌زدن

با توجه به آیات سوره نور، نخستین کسی که به همسر رسول خدا تهمت زنا زد، از منافقان بود و با این کار سعی داشت به اسلام خدشه وارد کند. این تهمت به دلیل ضعف فرهنگی، در میان مردم انتشار یافت و نقل مجالس شد. خداوند در آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۱)، عذاب بزرگی را برای تهمت‌زندگان وعده داده است.

امروزه دسترسی به فضای مجازی بسیار آسان است و کاربران خواسته یا ناخواسته مسائلی از زندگی شخصی خود را به اشتراک می‌گذارند یا اینکه برخی از اطلاعات

شخصی افراد با اغراض مختلفی چون آبروریزی به سرقت می‌رود و منتشر می‌شود. گاهی نیز براساس شایعه‌ای، تهمت‌های ناشایستی به اشخاص زده می‌شود. کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید اطلاعات شخصی افراد را در فضای مجازی نشر دهند؛ زیرا این کار نشانه‌ای از بی‌صدافتی در ایمان است و طبق آیه، نتیجه شری در پی دارد که دامنگیرشان خواهد شد.

اهمیت این موضوع در قرآن به اندازه‌ای است که خداوند تکرار آن را با بی‌ایمانی یکسان می‌داند: ﴿يَعْظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. وَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (نور، ۱۷ و ۱۸). تهمت‌زنندگان بدون هیچ دانش و آگاهی و حتی بدون هیچ شهادی به همسر رسول خدا ﷺ تهمت زدند. این تهمت برای شخصیت رسول اکرم ﷺ و دعوت مردم به اسلام بسیار خطرناک بود.

گروهی با مقاصد گوناگون به بزرگان جامعه یا افراد مشهور دیگر تهمت می‌زنند. برخی نیز برای سرگرمی یا به دلیل ضعف فرهنگی به تهمت زدن به افراد معمولی یا حتی ضعیف می‌پردازند یا به گونه‌ای عمل می‌کنند که زمینه تهمت زدن به این افراد فراهم شود. کاربران با الگو گرفتن از قرآن باید مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند و از تکرار تهمت حتی به افراد معمولی یا ضعیف نیز خودداری کنند.

۲.۳.۲. پرهیز از سوءظن

﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ﴾ (نور، ۱۲). خداوند در این آیه مسلمانان را توبیخ کرده است؛ چون وقتی داستان افک را شنیدند، آن را رد نکردند و متهم را برتر از چنین اتهامی ندانستند و نگفتند این صرفاً افترايي آشکار است (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۰).

فراگیری اینترنت و فضای مجازی، فرصتی را برای ارتباطات گوناگون فراهم کرده است؛ برای مثال، افراد با حضور در شبکه‌های اجتماعی و تشکیل گروه‌ها یا یکدیگر روابط مجازی برقرار کرده‌اند. در این گونه رابطه ممکن است کاربران به بهانه‌های مختلفی

چون تهمت، دچار سوءظن به یکدیگر شوند. این مسئله پیامدهای ناخوشایندی برای خانواده دارد و باید با خوش بینی، از این امر جلوگیری کرد؛ زیرا خوش بینی فضای خانواده را صمیمی تر و روابط را مستحکم می‌کند.

۳.۳.۲. دوری از شایعه پراکنی و دامن زدن به شایعات، حتی به طور غیر عمد

﴿إِذْ تَلَقَوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۵). «تلقى قول» به معنای گرفتن و پذیرفتن سخنی است که به انسان القاء می‌کنند. مقتید شدن «تلقى» به «السنة» برای آن است که داستان افک صرفاً انتقال سخن از زبانی به زبانی دیگر بود؛ بدون اینکه تدبیر و تحقیقی درباره آن سخن انجام گیرد. بنابراین، عبارت «وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»، عبارت «إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ» را تفسیر می‌کند؛ زیرا «قول» عبارت است از سخن گفتن بدون تحقیق و تبیین قلبی که جز دهان‌ها ظرف و موطنی ندارد و از فکر و اندیشه و تحقیق سرچشمه نگرفته است (ر. ک: همان: ۱۳۱).

باید از شایعه پراکنی در فضای مجازی جلوگیری کرد، به ویژه هنگامی که بدون هیچ تحقیق و اطلاعی، عکس، فیلم یا نوشته‌ای در فضای مجازی منتشر می‌شود؛ چون این عمل موجب ریختن آبروی افراد می‌گردد. افزون بر این، کاربر نباید هرچه در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی دید یا شنید، برای اعضای خانواده یا دیگر گروه‌ها در فضای مجازی نقل کند. انسان باید عاقل، حکیم و صبور باشد. گاهی نقل مطلبی بدون آگاهی از پیشینه آن، مشکلاتی را در خانواده به وجود می‌آورد که باعث شک و دودلی در میان اعضای خانواده می‌شود. حضرت علی ع ایستاد می‌فرماید:

«هرچه را شنیدی بدون بررسی برای مردم بازگو مکن که همین برای دروغ‌گویی تو کافی است» (نهج البلاغه، نامه ۶۹، ۱۳۸۹: ۶۱۱).

این حدیث نیز تأکیدی است بر لزوم تحقیق و تفحص پیش از انتشار اخبار در فضای مجازی (برای جلوگیری از شایعه پراکنی).

خداوند در آیه ﴿وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۶)، شنوندگان تهمت را توییح کرده است که چرا موقع شنیدن آن «سبحانک» نگفتید. این عبارت که یک جمله معترضه است، ادب قرآن را می‌رساند؛ چون قرآن هرگاه بخواهد کسی را منزّه از عیبی بداند، اول خدا را منزّه می‌کند. کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید با شنیدن شایعات و اخباری که در صدد تهمت زدن به دیگران است، به گسترش آنها بپردازند، بلکه باید با نفی آن تهمت، از دامن زدن به آن خودداری کنند.

۴.۳.۲. پرهیز از اشاعه فحشا و شکستن قبح گناه

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نور، ۱۹). خداوند در این آیه به تهدید تهمت‌زنندگان پرداخته است؛ چون تهمت از مصادیق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه‌ای در میان مؤمنان شیوع یابد. پس، مقصود از «فاحشه» مطلق فحشا مانند زنا و افترا و حرمت شکنی است و دوست داشتن اشاعه فحشا و افترا در میان مؤمنان، عذاب الیم را در دنیا و آخرت برای دوست دارنده در پی دارد. (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۲)

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق و اخلاق نیز وابسته به ایمان است و فرد بی‌ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نفسانی دچار مفاسد اخلاقی می‌گردد. در وضعیت بحرانی که انقلابیون مدینه همه افراد بنی‌امیه (بیش از هزار تن) را از شهر اخراج کردند، امام سجاد علیه السلام، همسر مروان بن حکم را در کنار خانواده خود پذیرفت و با وجود ظلم و ستم بسیار مروان بر اهل بیت علیهم السلام، از همسرا و پذیرایی کرد تا مبادا به او تجاوز شود (ر. ک: قمی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۲۶). توجه به سیره عملی معصومان علیهم السلام که با بخشش و دوری از کینه‌توزی این‌گونه از فحشا جلوگیری می‌کردند، مصداق دیگری برای تأکید بر عدم اشاعه فحشا در فضای مجازی است.

فضای مجازی در گسترش موارد فحشا مانند تصاویر، فیلم‌ها و ترانه‌های مبتذل قابلیت‌های زیادی دارد. کاربران برای دوری از این آسیب‌ها باید از ورود به چنین شبکه‌هایی بپرهیزند و با راهنما قراردادن قرآن، از گسترش و اشاعه فحشا و بهتان جلوگیری کنند (اقدام فردی). یکی از معضلات امروز انتشار فیلم‌های خصوصی افراد، به ویژه افراد مشهور است و همین سرشناس بودن، زمینه کنجکاوی برای دیدن فیلم‌ها و انتشار هرچه بیشتر آن‌ها را فراهم می‌کند. باید توجه داشت که بسیاری از این تصاویر عمدتاً و بدون آگاهی صاحب آن در فضای مجازی پخش شده که علاوه بر حرمت‌شکنی و آبروریزی برای صاحب آن، موجب عذاب دنیوی و اخروی برای منتشرکنندگان آن است. همچنین، برخی از کاربران بدون رعایت موارد اعتقادی و اخلاقی، در فضای مجازی فعالیت می‌کنند؛ برای مثال، گردانندگان شبکه‌های انحرافی و کانال‌های ضد اخلاقی که با هدف دوست‌یابی و... به معرفی افراد به یکدیگر می‌پردازند. این مورد نیز مصداقی برای این آیه در فضای مجازی به شمار می‌رود.

با توجه به اینکه در تفاسیر عمدتاً تحلیلی کاربردی از داستان انبیاء ارائه نشده است، می‌توان برای ارائه تبیینی روشن از این داستان‌ها، با تصویرسازی از آن‌ها در قالب فیلم، فیلم کوتاه، پویانمایی و... در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی‌های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، حب وطن و تعلق خاطر به آن را در افراد بیدار می‌کند و آنان را متوجه هویت خود می‌سازد (اقداماتی که باید از طرف افرادی که در این زمینه تخصص دارند و مسئولان فرهنگی انجام گیرد).

۵.۳.۲. حفظ ارتباط با مرتکبان افک و احسان به آن‌ها (بخشش)

﴿وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُوا الْفُضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةَ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيُغْفُوا وَيُضْفَحُوا إِلَّا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (نور، ۲۲).

یکی از مؤمنان تصمیم گرفته بود احسان خود را از کسانی که مرتکب افک شده‌اند قطع کند. در این آیه، خدای تعالی او را از این عمل نهی کرد و سفارش اکید فرمود که همچنان احسان خود را ادامه دهد (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۴). در قرآن عفو و گذشت بر مجازات و تلافی اولویت دارد: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ (اعراف، ۱۹۹) و یکی از نزدیک‌ترین راه‌های رسیدن به تقوا معرفی شده است: ﴿وَإِنْ ظَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النَّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (بقره، ۲۳۷). از آیه شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (تغابن، ۱۴) چنین برداشت می‌شود که قرآن سه مرحله برای عفو بیان کرده است: عفو، صفح، غفران. البته در جای دیگری از قرآن مرتبه‌ای بالاتر از مغفرت برای عفو ذکر شده و آن جواب بدی را با خوبی دادن است: ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَكْبَرُ﴾ (بما یصفون) (مؤمنون، ۹۶).

چون در فضای مجازی فرصتی فراهم شده که افراد می‌توانند به اعمال تلافی جویانه اقدام کنند یا به نقد خطای دیگران بپردازند، می‌توان با راهنما قراردادن قرآن، با گذشت از حق خود مهار خویش را به دست آورد (تقوا) و بخشش را بر انتقام مقدم کرد؛ با این کار، پیوندهای دوستی پایدار می‌ماند، روابط خانوادگی استوار می‌شود و فرد با پوشاندن خطای دیگران، عزت نفس خود را تقویت می‌کند. با الگو قرار دادن پیامبران الهی و همچنین ائمه اطهار و توجه به سیره عملی آنان (چون حضرت ایوب علیه السلام که نماد صبر و استقامت است، امام موسی بن جعفر علیه السلام ملقب به «کاظم» و داستان رفتار امام سجاد علیه السلام با همسر مروان بن حکم) نیز می‌توان از برخی آسیب‌های ناشی از فضای مجازی به خانواده جلوگیری کرد. تشکیل صفحات مجازی و کانال‌های اطلاع‌رسانی با محتوای داستان انبیاء و ائمه و بزرگان دین، یکی دیگر از اقدامات ارزشمند در حیطه افزایش سواد رسانه است.

۶.۳.۲. پرهیز از غیبت و تجسس در امور دیگران

خداوند در قرآن برای حریم خصوصی افراد احترام و اهمیت ویژه‌ای قائل است و می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾ (حجرات، ۱۲). خداوند در این آیه پرهیز از تجسس، غیبت و سوءظن را لازمه ایمان و تقوا معرفی کرده است. کاربرانی که در فضای مجازی به دلایل مختلفی چون کنجکاوی، سرگرمی، انتقام جویی، نفرت، حسادت و... به تجسس در امور شخصی دیگران و نقض حریم خصوصی آنان می‌پردازند، خسارت جبران‌ناپذیری را به حیثیت، مال و حتی جان آنان وارد می‌کنند. با عمل به دستورات قرآن می‌توان از بروز این آسیب جلوگیری کرد. برخی از سایت‌ها، هکرها و بدافزارها نیز زمینه تجسس و دسترسی به اطلاعات خصوصی افراد را فراهم می‌کنند. مدیریت فضای مجازی از سوی مسئولان فرهنگی و متخصصان برای مقابله با این موارد ضرورت دارد.

۷.۳.۲. خویشتن‌داری

خداوند متعال در آیه شریفه ﴿وَلَيْسَتَغْفِبَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَءَاتُوهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي ءَاتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (نور، ۳۳)، از مردان مجردی که به دلیل ناتوانی در پرداخت مهریه و نفقه، موفق نشده‌اند ازدواج کنند، می‌خواهد که عفت پیشه کنند.

با توجه به آیه فوق، کاربران مجرد باید خویشتن‌داری کرده و به تأسی از قرآن، مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند. فیلم‌های ضد اخلاقی با ترویج زندگی غربی و بی‌بندوباری، جوانان را بی‌هویت می‌سازد و اندیشه خروج از وطن و زندگی بی‌قیدوبند را در آنان تقویت می‌کند و علاوه بر آن، موجب بیماری‌های روانی، جسمی و جنسی می‌شود. عمل به دستوره‌های قرآن که سلامت جسمی و روانی انسان را تضمین می‌کند، به ارتقای

سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده کمک می‌کند. برنامه‌ریزی متخصصان و مسئولان فرهنگی برای تشکیل صفحات و کانال‌هایی مشتمل بر رهنمودهای اخلاقی که رفتار اخلاقی و سیره عملی انبیاء و ائمه علیهم‌السلام را به طور کاربردی نمودار سازد، اقدام شایسته‌ای در این زمینه است (فیلم‌ها، تصاویر، موسیقی و نوشته).

۸.۳.۲. صلۀ رحم

در آیه **﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾** (نساء، ۱)، تقوا برابر با رعایت حقوق الهی و ارحام است. صلۀ رحم و ارتباط خویشاوندی یکی از آداب و رسوم زندگی اسلامی است که در قرآن بر آن بسیار تأکید شده است، تا جایی که در آیه **﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾** (نحل، ۹۰)، هم‌تراز با عدالت و احسان و بازدارنده از فحشا و منکر معرفی شده است.

با توجه به تعالیم قرآن در این زمینه، می‌توان به تشکیل جلسات و مهمانی‌های خانوادگی پرداخت و از تأثیرات سوء فضای مجازی چون انزوا، گوشه‌گیری و قطع ارتباط پیشگیری کرد.

۴.۲. نقش عزت نفس در رفع مشکلات تربیتی و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هرکس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: **﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ﴾** (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مؤمنان نیز مراتبی از عزت را دارند: **﴿يَقُولُونَ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرَابُ مِنَهَا الْأَذَلَّ وَاللَّهُ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾** (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می‌گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت

هم دارد. «عزت نفس، مانع می‌شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی‌شود و گوهر خود را به تمنیات نفسانی و خواهش‌های مادی نمی‌فروشد» (محدثی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

یکی از آثار ایمان، وقت‌شناسی و نظم است و مؤمن از وقت خود بیشترین استفاده را می‌کند. همچنین، افرادی که دارای عزت نفس هستند، به رعایت اخلاق در جامعه، خانواده و فضای مجازی پایبندند. وقتی سخن از ادب به میان می‌آید، نوعی رفتار خاص و سنجیده با افراد پیرامون در نظر می‌آید. این رفتار از تربیت شایسته نشأت می‌گیرد و به نحوه سخن گفتن، معاشرت کردن و... مربوط می‌شود. ادب نشانه ایمان و وسیله تقرّب به خدا و محبوبیت نزد خالق و خلق است (ر. ک: محدثی، ۱۳۸۱: ۱۷۰ تا ۱۷۸). کرامت نفس موجب می‌شود افراد روحیه‌ای والا و گریزان از امور پست و حقیر داشته باشند. بنابراین، با الگو قرار دادن قرآن، حفظ کرامت انسانی و عزت نفس، توجه به نقش داستان‌های قرآنی در تربیت و پیروی از انبیای الهی که با ایمان راسخ عزت نفس خود را به نمایش گذاشتند، می‌توان از بروز آسیب‌هایی چون خودنمایی و خودفروشی، بی‌ادبی، فحاشی و بی‌عفتی جلوگیری کرد.

نتیجه

۱. سواد استفاده از فضای مجازی بر استفاده از آن تقدم دارد، در غیر این صورت، فضای مجازی، مشکلات متعددی را ایجاد خواهد کرد.

۲. با توجه به اینکه قرآن، چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان‌ها بوده است و در هر عصری برای بشر برنامه‌هایی دارد، اصیل‌ترین منبع برای ارتقای سواد کاربری فضای مجازی به‌شمار می‌رود. سخن پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مبنی بر لزوم مراجعه به قرآن در هنگام هجوم فتنه‌ها، مؤید این نظر است. در نتیجه، تمسک به ظرفیت‌های اعتقادی دین اسلام، به‌ویژه قرآن، برای پیشگیری از آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی، شایسته و ضروری است.

۳. مشکلات ناشی از ضعف سواد کاربری فضای مجازی در خانواده عبارتند از:
۱. مشکلات اعتقادی معرفتی، همچون وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی؛ ۲. مشکلات روحی، مانند ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش؛ ۳. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه، مانند رفتارهای غیراخلاقی، تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت‌شکنی، سوءظن، اشاعه فحشا، کینه‌توزی و انتقام‌جویی و اعمال مغایر با ادب و تربیت (خودنمایی و خودفروشی، فحاشی و بی‌عفتی در کلام و...).

۴. راهکارهایی که برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی وجود دارد به دو بخش تقسیم می‌شود: ۱. اقدامات فردی که کاربران فضای مجازی باید انجام دهند، مانند الگو قرار دادن آیات قرآن و افزایش ایمان، تقوا و توکل؛ ۲. اقداماتی که مبلغان و مسئولان حوزه آموزش و تربیت باید انجام دهند، مانند تشکیل صفحات و کانال‌های جذابی که محتوای اخلاقی دارند و در آن‌ها از تصاویر مربوط به داستان پیامبران و اولیای الهی در قالب فیلم، پویانمایی و... استفاده شود.

۵. مشکلاتی چون غیبت و تجسس در امور دیگران، تهمت و حرمت‌شکنی، سوءظن، فحشا و اشاعه آن، کینه‌توزی و انتقام‌جویی و بسیاری آسیب‌های دیگر از پیامدهای

استفاده نآگاهانه از فضای مجازی است. براساس آموزه‌های قرآن، تقوا راهکار اخلاقی رفع این‌گونه مشکلات به‌شمار می‌رود. راه‌های افزایش تقوا در فضای مجازی عبارت است از: پرهیز از غیبت و تجسس، اجتناب از شایعه‌پراکنی، تهمت و سوء ظن، پرهیز از اشاعه فحشا، خودداری از ورود به کانال‌ها و سایت‌های غیراخلاقی و عدم توسعه آن‌ها و توجه به صله رحم، عفو و گذشت و خویش‌داری.

۶. فضای مجازی در گسترش موارد فحشا، مانند تصاویر، فیلم‌ها و ترانه‌های مبتذل، نقش مؤثری دارد. برای حفظ باورها و ارزش‌های اخلاقی باید برنامه‌ریزان فرهنگی در حوزه آموزش برای این موضوع سرمایه‌گذاری کنند و تدابیری بیندیشند. نظارت بیشتر مسئولان نیز ضرورت دارد. با توجه به اینکه عمدتاً در تفاسیر، تحلیل کاربردی درباره داستان انبیاء صورت نگرفته است، می‌توان با تصویرسازی داستان انبیاء و امامان در قالب فیلم، پویانمایی و... از این داستان‌ها در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی‌های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، عرق ملی و تعلق خاطر به میهن را در افراد بیدار می‌کند، آنان را متوجه هویت خود می‌سازد و موجب کاهش اشاعه فحشا می‌شود. افزون‌براین، اعضای خانواده و کاربران فضای مجازی باید در فراگیری سواد رسانه دقت و کوشش بیشتری داشته باشند و از ورود به شبکه‌های غیراخلاقی خودداری کنند و با الگوبرداری از قرآن، جلوی گسترش و اشاعه فحشا را بگیرند.

منابع

۱. قرآن کریم (۱۳۸۸)؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند؛ تهران: جمهوری اسلامی.
۲. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴)؛ معجم مقاییس اللغة؛ قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا)؛ لسان العرب، بیروت: دارالفکر للتباعه والنشر.
۴. افتخاری، اصغر (۱۳۹۴)؛ «مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی»، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت؛ سال ۱۰، ش ۳، از ص ۲۹ تا ۳۲.
۵. پاتر، جیمز (۱۳۸۵)؛ «تعریف سواد رسانه‌ای»؛ ترجمه لیدا کاووسی؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۱۷؛ ش ۴، ص ۷ تا ۲۶.
۶. جعفریان یسار، حمید، ناهید خدایاری و لیلا حسن زاده (۱۳۹۵)؛ «آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده»؛ مجله مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی؛ دوره ۲، ش ۴، ص ۱۵ تا ۲۴.
۷. دشتی، محمد؛ (۱۳۷۹)؛ ترجمه نهج البلاغه؛ قم: انتشارات مشرقین؛ چاپ چهارم.
۸. ذکاوتی قراگزلو، علیرضا (۱۳۸۳)؛ اسباب النزول؛ تهران: نی.
۹. شهوندپور، راضیه و حمیدرضا سالارکیا (۱۳۹۳)؛ «قرآن و سواد رسانه‌ای با تأکید بر خبر و خبرنگاری»؛ مجله علوم قرآن و حدیث؛ ش ۵، ص ۵۱ تا ۸۲.
۱۰. صدر، محمد باقر (۱۴۰۹ق)؛ التفسیر الموضوعی و الفلسفه الاجتماعیه فی المدرسه؛ بیروت: دارالعالمیه.
۱۱. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)؛ تفسیر المیزان؛ ترجمه سید محمد باقر موسوی؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمی قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. فاتحی زاده، مریم، نجمه بارباز و اعظم پرچم (۱۳۹۵)؛ «مدیریت تعارض‌های زناشویی با رویکرد حل مسئله از منظر مشاوره خانواده و اسلام»؛ فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده؛ دوره ۱۹، ش ۷۴، ص ۶۷ تا ۹۱.
۱۳. قمی، عباس (۱۳۷۵)؛ مفاتیح الجنان؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۵. محدثی، جواد (۱۳۸۱)؛ /خلاق معاشرت؛ چ ۳، قم: مؤسسه بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی).
۱۶. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق)؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ بیروت: دارالکتب العلمیة، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
۱۷. موحد علوی، علیرضا (۱۳۹۵)؛ «فضای مجازی، فرصت‌ها، تهدیدها، چالش‌ها و پیامدهای پیش رو در مقابله با تهدیدهای نرم»؛ مجله مطالعات عملیات روانی؛ ش ۴۴، ص ۱۵۷ تا ۱۸۲.

تارنما

سایت مؤسسه حسابرسی و خدمات مدیریت (دایا رهیافت)؛ علی شیرزاد؛ «انواع سواد از نظریونسکو»؛ تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۲۰.

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۶۱-۸۴

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی

علیرضا فجری*، محمد مهدی فجری**

چکیده

با اینکه زمان زیادی از راهیابی فضای مجازی به جامعه ایران نمی‌گذرد، این فضا تمام جامعه را به خود وابسته کرده است؛ از دولت و مؤسسات گرفته تا همه اقشار جامعه. فضای مجازی که زندگی دوم نیز نام گرفته است، در کنار کارکردهای متنوع و فواید پرشمار، آثار مخربی نیز دارد. این آسیب‌ها به‌ویژه در برخی از ساحت‌های آن همچون شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های رایانه‌ای، اینترنت و... نمود بیشتری دارد و خانواده‌ها را با مشکلات زیادی مواجه کرده است.

در این نوشتار می‌کوشیم ضمن برشمردن مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی، برخی از راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آن‌ها را بیان کنیم تا خانواده‌ها بتوانند با استفاده از این راهکارها از آثار مخرب آن بکاهند.

* پژوهشگر و مدرس حوزه و دانشگاه

** پژوهشگر مطالعات دینی و اجتماعی

ar.fajri@gmail.com

ar.fajri@dte.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۲/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۵

واژگان کلیدی

نهاد خانواده، فضای مجازی، اینترنت، آسیب‌های فضای مجازی.

مقدمه

خانواده در تمام فرهنگ‌ها، کانون شکل‌گیری هویت فرد است. هیچ فردی جدا از خانواده‌اش قابل تعریف نیست و خانواده رکن اصلی سازنده شخصیت فرد است. اسلام در جایگاه مکتبی انسان‌ساز، به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده توجه زیادی دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شمرد. از دیدگاه اسلام، سعادت و شقاوت جامعه انسانی به صلاح و فساد این نهاد منوط است و هدف از تشکیل خانواده، تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش است.

انسان‌ها در خانواده به هویت و رشد شخصیتی دست می‌یابند و می‌توانند به تکامل معنوی و اخلاقی نائل شوند؛ از این رو، خانواده عامل کمال، آرامش و بالندگی اعضای خویش است و این اعضا همان کسانی هستند که نقش عمده‌ای در تحولات اساسی جوامع ایفا می‌کنند. بنابراین، خانواده مهم‌ترین بنیان اجتماعی هر جامعه است و تأثیر به‌سزایی در تمام شئون زندگی افراد به‌ویژه ارزش‌های اجتماعی دارد. با تکیه بر این ارزش‌ها می‌توان بر جامعه نظارت کرد و آن را به سوی زوال یا تعالی سوق داد.

از نظر کارشناسان، خانواده نیز مانند هر سیستم دیگری در معرض تهدید است. این تهدید در جامعه‌ای مانند جامعه ما جنبه عینی‌تری دارد؛ زیرا در کشور ما نیز همچون دیگر کشورهای در حال توسعه، خانواده معنایی وسیع‌تر و جایگاهی والاتر دارد و کشورهای توسعه‌یافته برای حفظ تسلط بر منابع و سرمایه‌های کشورهای در حال توسعه سعی می‌کنند با جنگ نرم‌افزاری موجب فروپاشی یا دست‌کم هدایت بنیان خانواده و آرا و

عقاید جوانان این جوامع شوند. در دنیای ماشینی و شهری امروز، والدین فرصت چندانی برای گذراندن وقت با فرزندانشان ندارند و سعی می‌کنند ساده‌ترین راه را برای سرگرم کردن فرزندانشان انتخاب کنند؛ آن‌ها ابزاری همچون تلفن همراه، رایانه شخصی و اینترنت را بدون توجه به آثار جانبی و حواشی آن، در اختیار فرزند خود قرار می‌دهند و او را در اتاق خود رها می‌کنند تا با آن‌ها سرگرم شود؛ حال آنکه فرزند از نظر فیزیکی در محیط امن خانه به سر می‌برد، اما در عمل به وسیله این ابزار، به ویژه اینترنت، به دنیایی بزرگ‌تر از محیط پیرامونش قدم می‌نهد و با چیزهایی مواجه می‌شود که بسیاری از پدران و مادران از وجود آن‌ها آگاه نیستند.

سوالات پژوهش

۱. چه مشکلات و تهدیداتی در فضای مجازی وجود دارد که خانواده‌ها را در معرض آسیب و خطر قرار می‌دهد؟
۲. چه راهکارهایی برای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی، به ویژه تغییر سبک زندگی، وجود دارد؟

آسیب‌های فضای مجازی

فضای مجازی، دنیایی کم‌سابقه و نوظهور در عصر پیدایش و گسترش رسانه‌های جدید ارتباطی است که بیش از دو دهه از رواج آن در جهان نمی‌گذرد. می‌توان فضای مجازی را جهان ارتباط متقابل رایانه‌ها و جامعه حاصل از این ارتباط‌ها دانست (ر. ک: ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵: ۱۱۳). این فضا از زمانی در ایران عمومی شد که آنتن‌های بشقابی کم‌وبیش برفراز بام‌های منازل پدیدار شد و به تدریج با حضور اینترنت، آمار کاربران فضای مجازی به سرعت و به‌طور جهشی رو به افزایش نهاد؛ به طوری که طبق اعلام مرکز جهانی اینترنت، ایران با داشتن ۲۳ میلیون کاربر در سال ۲۰۰۸ در میان کشورهای

خاورمیانه در رتبهٔ اول شمار کاربران اینترنت قرار داشت و این تعداد اکنون به ۲۸ میلیون رسیده است (ر. ک: پاکروان، ۱۳۹۴: ۲۱).

فضای مجازی به منزلهٔ پدیدهٔ هزارهٔ سوم و یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای جامعهٔ بشری، کارکردهای زیادی در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که بسیاری از آن‌ها نه تنها برای زندگی در جامعهٔ امروزی ضرورت دارد که زندگی بدون آن‌ها قابل تصور نیست. فضای مجازی در کنار این کارکردها، جذابیت‌های گسترده‌ای دارد که سبب شده والدین و فرزندان به این فضا علاقه‌مند شوند. خانواده‌ها به دلایل متعددی مانند پرکردن خلأ حضور خویش نزد فرزند، جبران کمبود محبت، تفاخر، سرگرمی فرزندان با بازی‌های تلفن همراه و... برای فرزندانشان خط و گوشی تلفن همراه و تبلت تهیه می‌کنند. فرزندان نیز به دلیل نوگرایی، هیجان‌طلبی، خودنمایی و مُدگرایی متوجه این فضا شده‌اند. افزون بر جذابیت‌های مقدماتی فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان، با نزدیک شدن نوجوانان به سن بلوغ، برخی از ویژگی‌های روان‌شناختی جدید در آن‌ها بروز می‌یابد که فناوری‌های ارتباطی جدید به خوبی می‌توانند این ویژگی‌ها را پوشش دهند (ر. ک: تدین، ۱۳۹۵: ۲۳۱).

رواج این پدیده در خانواده‌ها، در کنار کارکردها و جذابیت‌هایی که دارد، آثار مخرب و زیان‌بخش بسیاری را نیز به همراه داشته است. اخیراً تحقیقی دربارهٔ تلفن همراه به منزلهٔ مهم‌ترین ابزار ورود به فضای مجازی انجام شده که نتایج آن بسیار تأمل‌برانگیز است. مطابق آمار این پژوهش، اولین و آخرین چیزی که ۲۹ درصد از افراد در شبانه‌روز به آن نگاه می‌کنند، تلفن همراهشان است. ۳۲ درصد افراد برقراری ارتباط از طریق پیامک یا شبکه‌های اجتماعی را ترجیح می‌دهند. ۳۷ درصد افراد هر بیست دقیقه یا کمتر به تلفن همراه خود نگاه می‌کنند. ۳۴ درصد افراد نمی‌توانند بیش از چند ساعت بدون تلفن همراه زندگی کنند. ۶۵ درصد افراد معتقدند تلفن همراه به آن‌ها کمک می‌کند والدین بهتری برای فرزندانشان باشند. ۶۶ درصد افراد زمان صرف ناهار هم با تلفن همراه

کار می‌کنند. ۳۵ درصد افراد هنگام بازی با فرزندان، ۳۲ درصد هنگام رانندگی، ۳۷ درصد در میهمانی و ۶۱ درصد هنگام تماشای تلویزیون از تلفن همراه خود استفاده می‌کنند. ۶۸ درصد افراد هم تلفن همراهشان را هنگام خواب در کنار تخت خواب قرار می‌دهند (ر. ک: شاوردی، ۱۳۹۴: ۵۱).

در اینجا به برخی از آسیب‌ها و نقاط ضعف فضای مجازی در چهار حوزه فرهنگی، اجتماعی، دینی و هویتی اشاره می‌شود:

الف) حوزه فرهنگی: فعالیت شمار زیاد شبکه‌های اجتماعی خارجی در کشور، ناآگاهی کاربران درباره تأثیرات منفی این شبکه‌ها، نبود نظارت دقیق بر محتوای تولید شده در فضای مجازی، امکان تهاجم فرهنگی کشورهای بیگانه علیه فرهنگ ملی و بومی کاربران، تولید و ترویج محتوای ضد فرهنگی یا ترویج فرهنگ بیگانه در کشور، انحطاط خط و زبان فارسی، ناآشنایی مسئولان و مؤثران فرهنگی با فضای واقعی، نهادینه نشدن فرهنگ ارتباط در فضای مجازی و ...

ب) حوزه اجتماعی: بی‌توجهی خانواده‌ها به رعایت اصول ایمنی هنگام عضویت در شبکه‌ها، استفاده زیاد نوجوانان و جوانان از شبکه‌های اجتماعی، راهیابی رفتارها و منش‌های منفی به فضای واقعی، کاهش احساسات و عاطفه، نافرهیختگی فضای شبکه‌های اجتماعی، جدایی نسل جدید و حتی نسل قدیم از روابط اجتماعی، بروز بیماری‌های اجتماعی و روانی، اعتیاد، تغییر سبک زندگی و گسیختگی خانواده که مهم‌ترین نهاد اجتماعی در فرهنگ اسلامی و ایرانی است، ناتوانی دولت در نظارت بر فضای مجازی، اتلاف وقت، ترویج شایعه در جوامع سنتی و ...

ج) حوزه دینی: تشکیک در مسائل بنیادی دین و مذهب، شکل‌گیری و ترویج سریع شایعات و اخبار نادرست در حوزه ارزش‌های دینی، تبلیغات ضد دینی، رواج تفکرات التقاطی در زمینه دین و مذهب، ایجاد شک و ذهنیت منفی در میان نوجوانان و جوانان، ترویج عرفان‌های نوظهور و عقاید خرافی به نام دین، تبلیغ خرده‌فرهنگ‌های جدید و

نوظهور به جای دین، وارونه جلوه دادن فرهنگ‌های مبتنی بر دین و زیبا نشان دادن فرهنگ‌های جوامع غیردینی و... .

د) حوزه هویتی: هویت‌های جعلی و دروغین که کاربران نمی‌توانند آن‌ها را شناسایی کنند، امکان جعل هویت و سوءاستفاده از کاربران، هویت اکتسابی کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی آنلاین در مقابل هویت واقعی کاربران آنلاین، کاهش سرمایه اجتماعی با منفعل کردن کاربران و از بین بردن عناصر اصلی هویت آن‌ها و... (ر. ک: خجیر، ۱۳۹۵: ۳۵۵؛ بیدی و کارشکی، ۱۳۹۶).

صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی

آسیب‌های فضای مجازی، خانواده‌ها را دچار بحران کرده است. کوچک‌ترین اثرزبان بار فضای مجازی در خانواده‌ها این است که اعضای خانواده حاضر غایب شده‌اند؛ در جمع خانواده نشسته‌اند، اما دلشان جای دیگری است. این کوچک‌ترین آسیب این فضا است و متأسفانه پیامدهای ناگوار و بزرگ‌تری همچون فروپاشی خانواده‌ها یا پیش آمدن زمینه‌های خیانت و قتل و جنایت نیز دیده می‌شود که روزبه‌روز در حال گسترش است (ر. ک: هاشمی‌زاده و انصاری‌نسب، ۱۳۹۶: ۲۲۷)؛ برای مقابله با این آسیب‌ها باید راهکارهایی در پیش گرفته شود. در این پژوهش برخی از راهکارهایی که می‌تواند از آسیب‌های فضای مجازی در نظام خانواده بکاهد و موجب صیانت از آن در برابر این آسیب‌ها گردد، بر شمرده می‌شود. این راهکارها در دو بُعد خانوادگی و فراخانوادگی دسته‌بندی شده‌اند.

الف) راهکارهای خانوادگی

در گذشته، به اقتضای تعاملات جهانی، اینترنت پرسرعت بین‌المللی به ادارات، محققین و برخی افراد خاص اختصاص داشت؛ اما مشکلات هنگامی پدیدار شد که همه خانواده‌ها - که به اینترنت پرسرعت نیازی نداشتند - بدون فرهنگ‌سازی برای

استفاده صحیح از آن و بدون هرگونه پیوست فرهنگی، به چنین اینترنتی دست یافتند. در ابتدا کارشناسان به خانواده‌ها پیشنهاد کردند برای جلوگیری از انحرافات فرزندان، رایانه را در فضای عمومی خانه و در معرض دید همگان قرار دهند. گرچه این پیشنهاد تا حدودی راهگشا بود، با آمدن نسل سوم و چهارم تلفن‌های همراه (3G و 4G) و رواج گوشی‌های هوشمند، مشکلات فراوانی برای خانواده‌ها به وجود آمد؛ چراکه این وسیله ارتباطی به همراه اینترنت پرسرعت در هر زمان و مکان، در دسترس همگان قرار گرفت و توان نظارت را از والدین سلب کرد. شاید بدان دلیل که اصولاً این ابزارها نظارت‌پذیر نیستند، نتوان فرزندان را به طور کامل از آسیب‌های فضای مجازی دور کرد؛ اما به هر حال در این اوضاع، عمل به نکات زیر می‌تواند تا اندازه‌ای راهگشا باشد:

۱. تربیت صحیح و اخلاق محور در خانواده

بر اساس آموزه‌های اسلامی، والدین مسئول سالم‌سازی فضای معنوی خانواده هستند،^۱ چنان که خداوند می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...﴾؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها هستند، نگه دارید» (تحریم، ۶).

بنا بر این آیه شریفه، اگر اعضای خانواده به حال خود رها شوند، خواه ناخواه به سوی آتش دوزخ پیش می‌روند؛ لذا باید با به کارگرفتن اصول تعلیم و تربیت صحیح، روح آنان را تعالی بخشید و آن‌ها را از سقوط در آتش دوزخ حفظ کرد.

^۱ «أَلَا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمَسْئَلَةُ عَلَىٰ عَالِيهَا... وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ فَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ»؛ «هریک از شما که [به گونه‌ای] سرپرست است، درباره زبردستش بازخواست می‌شود... مرد، سرپرست خانواده خویش است و درباره آن‌ها بازخواست می‌شود. زن نیز سرپرست خانه شوهر خود و فرزندان اوست و درباره آن‌ها از او سؤال خواهد شد» [ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۶].

یکی از شاگردان امام صادق علیه السلام می گوید:

«از امام علیه السلام درباره تفسیر این آیه پرسیدم و گفتم: من می توانم خودم را حفظ کنم؛ اما چگونه خانواده ام را حفظ کنم. حضرت فرمودند: «تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ وَتَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاَهُمُ اللَّهُ فَإِنَّ أَطَاعُوكَ كُنْتَ قَدْ وَقَيْتَهُمْ وَإِنْ عَصَوْكَ كُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ»؛ آنان را به آنچه خدا فرمان داده، امر کن و از آنچه خدا نهی شان کرده، بازدار. در این صورت، اگر از تو اطاعت کنند، تو آنان را حفظ کرده ای؛ اما اگر نافرمانی ات کنند، تو آنچه را به عهده داشتی ادا کرده ای» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵: ۶۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶، ج ۵: ۴۲۴).

آشنا کردن فرزندان با کارکردها، آسیب ها، فرصت ها و تهدیدهای فضای مجازی یکی از مهم ترین مسائل تربیتی خانواده است. البته این آموزش و آگاه سازی باید در زمانی صورت گیرد که فرزندان به مسائل نامناسب مبتلا نشده باشند و آلودگی های فضای مجازی، روح و جسم آن ها را تسخیر نکرده باشد و افکار باطل، مطالب غیراخلاقی و شبهات فراوان اعتقادی که از طریق رسانه ها فرستاده می شود، ذهن آنان را دچار تشویش و تخریب نکرده باشد. امام صادق علیه السلام می فرماید: «بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ تَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجِئَةُ»؛ «به نوجوانان خود، پیش از آنکه افکار مخالفان به سراغشان آید، حدیث [ما را] بیاموزید» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷: ۳۳۱).

۲. توجه خانواده به گناهان اخلاق زدای فضای مجازی

کوشش برای حفظ رنگ و بوی اخلاقی خانواده در فضای مجازی از راهکارهایی است که می تواند خانواده را در برابر آثار سوء فضای مجازی مقاوم کند. به یقین اگر کاربران هنگام استفاده از فضای مجازی، خدا، قانون های الهی و اصول اخلاقی را در نظر بگیرند و به منهیات اسلام توجه کنند، از بسیاری از آسیب های این فضا در امان خواهند بود. چت با

نامحرم،^۱ دیدن فیلم و سریال‌های نامناسب^۲ یا عکس‌های تحریک‌کننده،^۳ استفاده از برخی سرویس‌های پرمخاطره، خواندن داستان‌های محرک جنسی^۴ و... خطوط قرمزی است که هم خود باید از آن‌ها دوری کنیم و هم اعضای خانواده را از آثار و عواقب آن‌ها برحذر داریم. کمترین سهل‌انگاری در عبور از خط قرمزها موجب فراموشی خدا می‌شود، خدا نیز انسان را به حال خود رها می‌کند و این اولین گام برای سقوط و شقاوت انسان است: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ﴾؛ «و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آن‌ها را به خود فراموشی گرفتار کرد» (حشر، ۱۹).

۳. معرفی الگوهای رفتاری برتر

برای داشتن خانواده‌ای سالم، معرفی الگوهای برتر به اعضای خانواده لازم است. در کنار الگوهای خوبی که در جامعه وجود دارد، والدین از بهترین الگوها هستند. اگر آن‌ها اصلاح مصرف رسانه‌ای و بهره‌مندی از فضای مجازی را از خودشان شروع کنند، فرزندان نیز از رفتار و عملکرد آنان الگو خواهند گرفت؛ برای مثال، اگر پدر خانواده، شب‌هنگام و زمانی که در کنار خانواده است، تلفن همراه خود را کنار بگذارد یا اگر رمز

۱. به فتوای همه مراجع، چت با جنس مخالف و ردوبدل کردن صحبت‌های معمولی، در صورتی که خوف فتنه و کشیده شدن به گناه وجود داشته باشد، جایز نیست [سید مجتبی حسینی، رساله دانشجویی، احکام نامحرم].

۲. نگاه به فیلم‌های شهوت‌انگیز جایز نیست [همان، احکام نامحرم].

۳. بیشتر مراجع تقلید در پاسخ به این پرسش که «در حین کار با شبکه اینترنت، گاهی در کنار برخی از مقالات، عکس‌های مبتذل دیده می‌شود که ناگزیر از دیدن آن هستیم، حکم آن چیست؟» پاسخ داده‌اند: «اگر به طور اتفاقی چشمتان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه به آن با قصد لذت حرام است و بنا بر احتیاط واجب، بدون قصد لذت و ترس افتادن به گناه، جایز نیست.» برخی دیگر از مراجع نیز می‌فرمایند: «اگر به طور اتفاقی چشمتان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه عمدی به آن (هرچند بدون قصد لذت) جایز نیست [همان، احکام نامحرم].»

۴. به فتوای مراجع تقلید، اگر داستان‌های تحریک‌کننده جنسی موجب تحریک شهوت شود، خواندن آن‌ها جایز نیست [همان، احکام نامحرم].

عبور تلفن همراه پدر و مادر یا رایانه خانگی برای دیگر اعضای خانواده معلوم باشد و فرزندان بدانند در تلفن همراه پدر و مادرشان مورد نامناسبی وجود ندارد، آنان نیز چنین رفتاری را می‌آموزند.

شهدا نیز از بهترین الگوهای تربیتی نسل جدید به شمار می‌روند. برای نمونه، یکی از دوستان شهید بابایی نقل می‌کند: «در یکی از سال‌های حضور شهید بابایی در یکی از کشورهای خارجی، به علت تراکم بیش از حد دانشجویان اعزامی از کشورهای مختلف، اتاق‌هایی با مساحت تقریبی سه مترمربع را به دو نفر اختصاص داده بودند. روزی هنگامی که برای مطالعه و تمرین درس‌ها به اتاق عباس رفتم، در کمال شگفتی «نخی» را دیدم که به دو طرف دیوار نصب شده و مساحت اتاق را به دو نیم تقسیم کرده بود. نخ در ارتفاع متوسط بود، به طوری که مجبور به خم شدن و گذر از نخ شدم. بعدها دریافتم که هم‌اتاقی عباس، جوان بی‌بندوباری است و در طرف دیگر اتاق، دقیقاً روبه‌روی عباس، تعدادی عکس از هنرپیشه‌های زن و مرد آمریکایی چسبانده و چند نمونه از مشروبات خارجی را بر روی میزش قرار داده است. با پرسش‌های پی‌درپی من، عباس توضیح داد که با هم‌اتاقی‌اش به توافق رسیده و از او خواهش کرده چون او مشروب می‌خورد، لطفاً به این سوی خط نیاید. بدین ترتیب، یک سوی اتاق متعلق به عباس بود و طرف دیگر به هم‌اتاقی‌اش اختصاص داشت و آن نخ هم مرز بین آن دو بود. روزها از پس یکدیگر می‌گذشت و من هفته‌ای یکی دو بار به اتاق عباس می‌رفتم و در همان محدوده او به تمرین درس‌های پروازی مشغول می‌شدم و هر روز می‌دیدم که به تدریج نخ به سمت بالاتر دیوار نصب می‌شود، به طوری که دیگر به راحتی از زیر آن عبور می‌کردم. یک روز که به اتاق عباس رفتم، او خوشحال و شادمان بود و دریافتم که اثری از نخ نیست. علت را جویا شدم. عباس به سمت دیگر اتاق اشاره کرد. من با کمال شگفتی دیدم که عکس‌های هنرپیشه‌ها از دیوار برداشته شده بود و از بطری‌های مشروبات خارجی هم اثری نبود. عباس گفت: دیگر احتیاجی به نخ نیست؛ چون دوستان با ما یکی شده است» (برخی از نویسندگان، ۱۳۸۶).

۴. مدیریت صحیح استفاده از فضای مجازی

برای داشتن فضای مجازی مطلوب در خانواده، بعد از کسب آگاهی‌های لازم باید چگونگی استفاده از آن کاملاً مدیریت شود. مدیریت فضای مجازی در خانواده چند بخش است:

۱.۴. میان نیاز حقیقی فرزندان و درخواست آنان تفاوت وجود دارد. فرزندان به محبت والدین، خوراک، پوشاک، علم و دانش، معارف و علوم دینی و... نیازمندند و والدین وظیفه دارند این نیازها را برآورده کنند؛ اما برخی از مطالبات فرزندان، نیاز حقیقی نیست و برآورده کردن برخی از این خواسته‌ها می‌تواند مشکلات زیادی را به وجود آورد؛ برای نمونه، گوشی و تبلت هوشمند برای کودکان و نوجوانان آسیب‌زاست. همچنین، اینترنت پرسرعت، حتی برای تحقیقات علمی و پژوهشی، از نیازهای خانواده نیست. ممکن است این موارد براثرتبلیغات فراوان و فشار جو عمومی به صورت نیاز جلوه‌گر شده باشد؛ اما با اندکی تأمل می‌توان دریافت که این‌ها نیاز کاذب هستند.

۲.۴. والدین باید برای فرزندان خود ابزاری تهیه کنند که برای آن محتوای مطلوبی تهیه شده باشد. خریدن ابزارهایی که برای آن محتوای مطلوبی وجود ندارد و غربی و غیربومی هستند، همچون کنسول‌های بازی پلی‌استیشن، Xbox و دیگر محصولات موجود در بازار، موجب بروز مشکلات فراوانی برای خانواده‌ها خواهد شد.

۳.۴. برنامه‌ریزی و زمان‌بندی مهم‌ترین راهکار برای استفاده مطلوب از رسانه‌های جدید است. استفاده نامحدود جوان و نوجوان از اینترنت و بازی‌های رایانه‌ای، آسیب‌های متعددی به همراه دارد. براین اساس، لازم است برای استفاده روزانه فرزندان از اینترنت، بازی‌های رایانه‌ای و... زمان محدودی در نظر گرفته شود. همچنین، زمان استفاده از این رسانه‌ها نباید با زمان کارهای مهم‌تری همچون نماز، درس خواندن، مطالعه، تفریح مناسب با دوستان، بازی‌های حقیقی و... تداخل داشته باشد و موجب برهم خوردن نظم حاکم بر این امور شود یا در ایام امتحانات

موجب خلل در درس خواندن گردد. در آموزه‌های اسلامی نیز به برنامه‌ریزی در امور زندگی سفارش شده است.

امام رضا علیه السلام می‌فرمایند:

«کوشش کنید اوقات روز شما چهار ساعت (بخش) باشد: ساعتی برای عبادت و خلوت با خدا؛ ساعتی برای تأمین معاش؛ ساعتی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیب‌هایتان واقف می‌سازند و در باطن به شما خلوص و صفا دارند و ساعتی را نیز به تفریحات و لذایذ خود اختصاص دهید و از مسرت و شادی ساعات تفریح، نیروی انجام وظایف و وقت‌های دیگر را تأمین کنید.»^۱

گفتنی است برنامه روزانه‌ای که در سخن امام رضا علیه السلام به آن اشاره شد به معنای آن نیست که ساعات شبانه‌روز به طور مساوی تقسیم شوند و مثلاً مناجات و راز و نیاز با خدا یا تفریح و لذت‌های حلال همانند کار و تلاش محاسبه شوند، بلکه به این معناست که هر یک از آن‌ها جایگاه خاصی را در زندگی ما داشته باشند.

نبود نظارت بر مکان استفاده از فضای مجازی، باعث خواهد شد که اعضای خانواده در هر مکان و زمان و با بهانه‌های گوناگونی، مانند به‌روز بودن و ارتباط با جهان، از آن استفاده کنند و از حُسن ارتباط با اطرافیان دور شوند. شیوع این معضل اجتماعی، عامل کاهش گفتگو میان اعضای خانواده شده است و موجب شده تا بهترین زمان برای دورهم بودن اعضای خانواده به دستگاه‌های ارتباطی یا تلویزیون اختصاص یابد. نتیجه این بی‌توجهی در میهمانی‌ها بیشتر هویدا می‌شود؛ زیرا افرادی که برای دید و بازدید در خانه یکی از اقوام یا دوستان حاضر شده‌اند، بیش از آنکه با یکدیگر سخن بگویند با وسایل ارتباطی خویش یا فیلم‌های تلویزیونی سرگرم‌اند.

برای مقابله با این آسیب، خانواده‌ها باید شب‌هنگام (مثلاً بعد از نماز مغرب و عشا)

۱. «وَاجْتَهِدُوا أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَوْبَعَ سَاعَاتِ سَاعَةِ اللَّهِ لِمُنَاجَاتِهِ وَ سَاعَةَ لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةَ لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ الْيَقِينَاتِ وَ الَّذِينَ يُعْرِفُونَكُمْ عُيُوبَكُمْ وَ يُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةَ تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ وَ يَهْدِيهِ السَّاعَةَ تَقْدِيرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ السَّاعَاتِ» [مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۳۴۶؛ نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۱۳: ۵۰].

گوشی‌ها و تبلت‌ها را کنار بگذارند و خود را از لذت گفتگو با اعضای خانواده محروم نکنند. در میهمانی‌ها نیز صاحب‌خانه می‌تواند در کمال احترام از میهمانان درخواست کند گوشی‌های خود را - جز در مواقع ضرورت - در دست نگیرند و آن را خاموش کنند یا دست کم در حالت سکوت قرار دهند.

۴.۴. وقتی استفاده از ابزاری خاص موجب بروز آسیب‌های فراوان می‌شود، مطمئناً باید به دنبال جایگزینی مناسب بود تا میزان آسیب‌ها به حداقل برسد و تهدیدها به فرصت تبدیل شود. برای کاهش آسیب‌ها و معضلات ناشی از این ابزارها، توجه به آداب و رسوم و فرهنگ اسلامی ضروری است. بهترین و مهم‌ترین بستری که می‌تواند این جایگزینی را انجام دهد و هم‌زمان با غنی‌سازی اوقات فراغت، فرهنگ اصیل اسلامی - ایرانی را تقویت یا احیا کند، خانواده و کارکردهای مربوط به آن است. موارد ذیل می‌تواند جایگزین مناسبی برای ارتباطات نادرست فضای مجازی در خانواده‌ها باشد:

اول) گفت‌وگو و تعاملات خانوادگی: پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند:

«جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ اعْتِكَافٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا»؛ «نشستن مرد در کنار خانواده‌اش، نزد خداوند متعال دوست‌داشتنی‌تر از اعتکاف در این مسجد من است» (ورام بن ابی‌فراس، ۱۴۱۰، ج ۲: ۱۲۲).

دوم) ارتباط با اقوام و بستگان: امام موسی کاظم عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرمایند:

«صَلَّةُ الْأَرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ وَ تُسَمِّحُ الْكُفَّ وَ تُطَيِّبُ النَّفْسَ وَ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ وَ تُنْسِي فِي الْأَجَلِ»؛ «صله رحم خُلق را نیکو، دست را باز، نفس را پاکیزه و روزی را زیاد می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۱۵۱).

سوم) ارتباط با دوستان شایسته: رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند:

«مَنْ زَارَ أَخَاهُ فِي بَيْتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ لَهُ: أَنْتَ ضَيْفِي وَ زَائِرِي عَلَيَّ قِرَاكَ وَ قَدْ أُوجِبْتُ لَكَ الْجَنَّةَ بِحُبِّكَ إِيَّاهُ»؛ «کسی که برای دیدن برادر دینی‌اش به خانه او برود، خداوند عزوجل

به او می‌فرماید: تو میهمان و زائر من هستی و بر من است که تو را احترام کنم؛ به خاطر دوستی تو با آن برادرت، بهشت را بر تو واجب کردم» (همان، ج ۲: ۱۷۷؛ حرعاملی، الجواهر السنیه فی الأحادیث القدسیه (کلیات حدیث قدسی): ۲۵۴).

چهارم) داستان گویی، بازی‌ها و تفریحات سالم: پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «الهُوَا وَ الْعَبْوَا فَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يُرَى فِي دِينِكُمْ غِلْظَةٌ»؛ «سرگرمی داشته باشید و تفریح کنید؛ چراکه خوش نمی‌دارم در دین شما سختی‌ای دیده شود» (نهج الفصاحه، ابوالقاسم پاینده، ۲۵۹).

این تفریحات مخصوصاً اگر همراه با فرزندان انجام شود، مؤثر است؛ چنان‌که در سیره رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: «كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ يَرْكَبَانِ ظَهْرَ النَّبِيِّ وَيَقُولَانِ: حَلْ حَلْ! وَ يَقُولُ: نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلُكُمْ»؛ «امام حسن عَلَيْهِ السَّلَام و امام حسین عَلَيْهِمَا السَّلَام بر پشت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سوار می‌شدند و می‌گفتند: حرکت کن! رسول اکرم می‌فرمود: شتر شما، خوب شتری است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳: ۲۸۵؛ صالحی شامی، ۱۴۱۴، ج ۱۱: ۶۳). همچنین، آن حضرت درباره شیوه بازی با کودکان می‌فرماید: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَّصَبْ لَهُ»؛ «هرکس در کنار کودکی است، باید با وی چون کودکان باشد» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱: ۴۸۶). به گفته مولوی:

چون که با طفلی سرو کارت فتاد پس زبان کودکی باید گشاد

۵. معرفی جایگزین برای فضای مجازی

اصولاً ارائه جایگزین برای هر برنامه فاسد و نرم‌افزار خلاف شرع، خواسته‌ای غیرمنطقی است؛ اما خوشبختانه امروزه جایگزین‌های بومی - که بیشتر آن‌ها سالم نیز هستند - برای برخی خدمات رسان‌های غربی در داخل کشور وجود دارد که شماری از آن‌ها را به اختصار نام می‌بریم (کهنوند، ۱۳۹۵: ۳۷۶ تا ۳۷۵):

ردیف	نوع خدمات	خدمات خارجی	جایگزین ایرانی
۱	برنامه ارتباطی	فیس بوک، توییتر و گوگل پلاس	افسران، کتابخوانان حرفه‌ای، سنگری‌ها
۲	برنامه ارتباطی	اینستاگرام و فلیکر	سلام
۳	برنامه ارتباطی	یوتیوب و ویمنو	آپارات
۴	سیم کارت مجازی (پیام رسان)	وایبر، واتس آپ و تلگرام	سروش، بیسفون، گپ و بله
۵	ایمیل	جی میل و یاهو میل	چاپار، النون، میهن میل و پست میل
۶	موتور جستجو	گوگل، بینگ و یاهو	پارسی جو، یوز و سلام
۷	مرورگر	موزیلا فایرفاکس، کروم	ساینا و نور
۸	پیام رسان	گوگل تاک و یاهو مستنجر	ابطاها، ال فورای و آی تگ
۹	آپلود و ذخیره سازی	گوگل داکز و دراپ باکس	صندوق بیان، پیکو فایل و پرشین گیگ
۱۰	وبلاگ	بلاگر	رُز بلاگ، بلاگفا، میهن بلاگ و پرشین بلاگ

نکته مهم درباره جایگزینی نمونه‌های یادشده آن است که گرچه برخی از خدمات رسان‌های بومی نسبت به نوع غیربومی، امکانات و قابلیت‌های کمتری دارند، باید توجه داشت که:

اولاً، خدمات رسان‌های غیربومی نیز در ابتدا با همین کمبودها، اشکالات و نواقص زیاد عرضه شدند؛ اما به تدریج و با شکیبایی کاربران، نواقص رفع شد و این خدمات رسان‌ها رو به تکامل نهادند. طبیعتاً این روند باید برای برنامه‌های داخلی نیز طی شود؛

ثانیاً، همیشه نمی‌توان انتظار داشت جایگزین بومی از جنس همان محصول

غیربومی باشد؛ چراکه چنین تفکری موجب می‌شود مثلاً به جای سیگار خارجی، سیگار ایرانی مصرف شود، به جای چاقوی خارجی، چاقوی ایرانی در اختیار کودک قرار گیرد و به جای تبلت خارجی، تبلت ایرانی برای کودک و نوجوان تهیه شود و... روش مناسب این است که درازای گرفتن چاقو، به کودک عروسک یا ماشین اسباب بازی بدهیم و به جای سیگار، خوراکی‌ها و تنقلات سالم را به او پیشنهاد کنیم.

۶. ایجاد پیوند عاطفی با مراکز دینی

یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های والدین درباره استفاده فرزندان از فضای مجازی این است که با روش‌های گوناگون ممکن است در خانه بر فرزندان نظارت کنند؛ اما فرزندان باز هم از آسیب‌های بیرون از خانه، مثل استفاده از تبلت و تلفن همراه دوستان و هم‌کلاسی‌هایشان مصون نخواهند بود. برای رفع این دغدغه اساسی، برقراری پیوند عاطفی جوانان و نوجوانان با مراکز دینی مانند مسجد، دارالقرآن، پایگاه‌های بسیج و... که مروج دین و اصول اخلاقی هستند، ضروری به نظر می‌رسد. این مراکز می‌توانند فرزندان را از مشکلات و آسیب‌های احتمالی مصون بدارند.

علاقه‌مند کردن فرزندان به نماز، افزایش حیا، شخصیت دادن به آنان، پرهیز از تحقیر و سرزنش و... نیز در مصون‌سازی فرزندان تأثیر به‌سزایی دارد. همچنین، والدین وظیفه دارند بینش و بصیرت فرزندان را درباره اینکه دشمنان با استفاده از فضای مجازی نقشه‌های خود را عملی می‌کنند، افزایش دهند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةُ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا»؛ «هرکه بدون بصیرت عمل کند، مانند کسی است که بی‌راهه می‌رود؛ هرچه شتاب کند، از هدف دورتر می‌گردد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۴۳؛ برقی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۹۸).

گفتنی است به‌سختی می‌توان الگوی مصرف فضای مجازی خود و فرزندان را ناگهان

تغییر داد؛ پس به‌تراست به سه شاخص مهم توجه شود: اول، کار تربیتی ما مطابق با اصول و قواعد اسلامی باشد؛ دوم، به تدریج انجام شود؛ سوم، مستمر و دائمی باشد. همچنین، والدین باید در عین صمیمیت و مهربانی، اقتدار خود را در مقابل خواسته‌های نابه‌جای فرزندان حفظ کنند و البته از سرزنش زیاد از حد^۱ و تحقیر و توهین بپرهیزند. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«لَا تَحْقِرَنَّ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ صَغِيرَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ كَبِيرٌ»؛ «نباید کسی از مسلمانان را کوچک بشماری؛ زیرا کوچک آن‌ها نزد خدا بزرگ است» (ورام بن ابی‌فراس، ۱۴۱۰، ج ۱: ۳۱).

۷. پیشنهاد های دیگر

با توجه به آثار زیان‌بار استفاده از اینترنت نسل سوم و چهارم، تا هنگامی که شبکه ملی اطلاعات و برنامه‌های جنبی آن راه‌اندازی نشده است، از فعال‌سازی اینترنت نسل سوم و چهارم بر روی تلفن همراه فرزندان خودداری شود.

- از نصب بازی‌هایی با محتوای جنایت و کشتار، مسائل غیراخلاقی، هیجان‌کاذب، جادوگری، سرقت، مسائل غیرتوحیدی و... پرهیز شود. بازی‌های برخط (آنلاین) نیز بسیار خطرآفرین هستند. از این رو، فرزندان باید بازی‌ها را با نظارت والدین و آفلاین بازی کنند.

- به دلیل اشراف و مدیریت غرب بر فضای مجازی و خطر افشای اطلاعات خصوصی، به‌تراست اطلاعات شخصی و خصوصی خود را در ابزارهای ارتباطی ذخیره و حتی وارد نکنند و برای نگهداری این اطلاعات از یک حافظه مستقل از رایانه استفاده کنند.

- استفاده از پالایه‌شکن (فیلترشکن) برای همه اعضای خانواده ممنوع شود.

۱. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «الإفراط في الملامة يُشْبهُ نيران اللجاج»؛ «زیاده‌روی در ملامت، آتش لجاجت را برافروزد» [ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول: ۱۸۴].

- مالکیت ابزارهایی مثل تلفن همراه یا تبلت با والدین باشد تا آن گونه که صلاح می دانند اجازه استفاده از این ابزار را به فرزند بدهند.

ب) راهکارهای فراخانواده

عمل به برخی از راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب های فضای مجازی از توان خانواده فراتر است؛ اما حکومت، دولت و نخبگان با اجرای این تدابیر و راهکارها می توانند از آسیب های فضای مجازی بکاهند. برخی از این راهکارها عبارتند از:

۱. گفتمان سازی درباره موضوع فضای مجازی با رویکرد انقلاب اسلامی

از جمله راهکارهای مهم در کاهش آسیب های فضای مجازی این است که نخبگان و اندیشمندان جامعه به مسئولیتی که در این باره بر عهده آنان نهاده شده است، عمل کنند. نخبگان وظیفه دارند نخست با تأمل و بحث و بررسی دقیق و علمی درباره مسائل مربوط به فضای مجازی با رویکردی ارزشی که همان رویکرد انقلاب اسلامی ایران است، این مسائل را به درستی بشناسند و سپس با روشنگری و آگاه سازی جامعه اسلامی از آسیب های فضای مجازی بکاهند. بعضی از وظایف نخبگان جامعه اسلامی برای تحقق این امر به شرح زیر است:

۱.۱. تبیین دقیق آسیب ها

آسیب های فضای مجازی زیاد است و بخش مهمی از آن ها با حوزه اخلاق پیوند دارد؛ اما متأسفانه این آسیب ها کمتر نقد و بررسی شده اند. بسیاری از آسیب شناسان در شناسایی ریشه های معضلات فضای مجازی دچار خطا و اشتباه شده اند و تمام معضلات را به کاربران منسوب کرده اند؛ در حالی که این معضلات از دو حیطة نشأت گرفته اند:

الف) ساختاری: به حوزه کار مدیران و برنامه ریزان فضای مجازی مربوط است؛

ب) معرفتی - شناختی: به کاربران مربوط است.

هر فناوری سه مرحله تولید، توزیع و مصرف را گذرانده است و این مراحل باید بررسی شوند؛ یعنی مهم است بدانیم محصولات فناوری با چه شاخص و معیاری تولید می‌شوند، مطابق کدام معیار توزیع می‌گردند و براساس کدام ضوابط و مقررات مصرف می‌شوند. اگر به این سه مرحله توجه نشود و برنامه‌ریزی‌هایی متناسب با هر مرحله وجود نداشته باشد، جامعه با معضلات جدی روبه‌رو می‌شود که با فرهنگ‌سازی در حیطه مصرف نیز حل نخواهند شد.

برای نمونه، متناسب با نیازهای انسان، ماشین‌های گوناگونی مخصوص حمل بار، حمل مسافر، کشاورزی، شخصی و... تولید می‌شود. به دلیل اینکه این ماشین‌ها با جان و مال افراد ارتباط مستقیم دارند، در نظام تولید سعی می‌شود کیفیت تولید مطلوب باشد. در نظام توزیع نیز ماشین در اختیار هرکسی قرار نمی‌گیرد؛ افراد زیر ۱۸ سال نمی‌توانند رانندگی کنند و افراد بالای ۱۸ سال نیز پس از گرفتن گواهینامه، مجاز به رانندگی هستند. ضمن اینکه هرکس ماشین مخصوص کاربری و نیاز خود را تهیه و استفاده می‌کند و هیچ‌کس با ماشین حمل بار، زمین شخم نمی‌زند و با ماشین کشاورزی اقدام به جابه‌جایی مسافر نمی‌کند. در نظام مصرف نیز محدودیت‌هایی وجود دارد؛ از جمله محدودیت‌های ترافیکی، محدودیت‌های ناشی از قوانین مانند عبور ممنوع، ورود ممنوع، سرعت و سبقت غیرمجاز و... که این محدودیت‌ها از هرگونه استفاده نامناسب جلوگیری می‌کند. وجود پلیس و جرائم رانندگی نیز مانعی جدی در برابر کاربری نامناسب است. همین روند برای سلاح سرد و گرم و بسیاری از وسایل و ضروریات دیگر زندگی نیز وجود دارد.

حال، سؤال اساسی این است که آیا در فناوری اطلاعات و ارتباطات به این سه حوزه توجه شده است. آیا در گسترش اینترنت پرسرعت به چگونگی توزیع و مصرف آن توجه شده است؟ اگر سخنرانان به این موضوع مهم اجتماعی بپردازند،

نویسندگان آسیب‌های آن را تبیین کنند و نخبگان جامعه راهکارهای کاهش آسیب‌های فضای مجازی را بررسی کنند، از بسیاری از آسیب‌های موجود جلوگیری خواهد شد.

۲.۱. پاسخ‌گویی به برخی مغالطات و شبهات درباره‌ی الگوی توسعه‌ی فضای مجازی مطلوب

یکی از اهداف دشمنان اسلام، گسترش انحراف در جامعه است. آنان برای رسیدن به این هدف، القای شبهات را در دستور کار قرار داده‌اند. شبهات درباره‌ی نحوه‌ی توسعه‌ی فضای مجازی مطلوب نیز با چنین هدفی بیان می‌شود و برخی ناآگاهان نیز بر گسترش آن دامن می‌زنند. نخبگان جامعه موظفند به این شبهات پاسخ دهند و جامعه را از آسیب‌های آن آگاه سازند. همچنین، تبیین مباحثی چون شبکه‌ی ملی اطلاعات، ویژگی‌های فضای مجازی مطلوب، احکام و اخلاق در فضای مجازی، تفاوت شبکه‌ی فارسی با شبکه‌ی اسلامی - ایرانی و... از دیگر وظایفی است که بر عهده‌ی نخبگان جامعه است.

۲. راه‌اندازی شبکه‌ی ملی اطلاعات

امروزه اینترنت پرسرعت، بستر مناسبی برای تبادل اطلاعات علمی، سیستم بانکی و مباحث دینی و فرهنگی با سراسر دنیا است که باید در اختیار مراکز مربوط قرار گیرد؛ اما بسیاری از مردم به این تبادل اطلاعات در فضای مجازی بین‌المللی نیازمند نیستند. استفاده از اینترنت بین‌الملل همانند استفاده از تلفن بین‌الملل است. وقتی اینترنت بین‌المللی باشد، دسترسی همگان به اطلاعات غیراخلاقی منتشر در فضای بین‌المللی نیز آسان خواهد بود.

با راه‌اندازی شبکه‌ی ملی اطلاعات، نظارت هوشمند و جلوگیری از ایجاد انحرافات اخلاقی از سوی شبکه‌های غیربومی ممکن می‌شود. ضمناً شبکه‌ی ملی اطلاعات مزایای ویژه‌ای هم دارد؛ مزایایی همچون برخورداری از ابتکار عمل و قدرت تعامل با دیگر

کشورها، توجه به سالم‌سازی و حفظ امنیت همه‌جانبه، ترویج هنجارها، ارزش‌ها و سبک زندگی اسلامی - ایرانی، «ارائه خدمات کارآمد براساس نیاز جامعه و... رهبر معظم انقلاب نیز در حکم ابلاغی به شورای عالی فضای مجازی، در شهریور ۱۳۹۴، به تسریع راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات اشاره کرده‌اند. یکی از درخواست‌های جدی مردم از مسئولان، در کنار درخواست‌های اقتصادی و فرهنگی و... می‌تواند همین راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات باشد.

۳. ارائه الگوهای ارتباطی جدید

مسئلاً دشمن درصدد کسب اطلاعات از طریق وسایل ارتباطی جدید است. به همین دلیل، هرروز بر امکانات وسایل ارتباطی جدید می‌افزاید تا کاربران بیشتری را جذب کند. خلاقیت و ابتکار جوانان ایرانی با تکیه بر شعار «ما می‌توانیم» و حمایت مسئولان می‌تواند الگوهای ارتباطی جدیدی را ارائه کند و از آسیب‌های شبکه‌های ارتباطی غیربومی بکاهد.

۴. مطالبه مدیریت اسلامی ایرانی فضای مجازی از مسئولان

تسریع در راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات، نیازمند یک مطالبه عمومی است. نخبگان و به‌تبع، مردم موظفند مدیریت اسلامی - ایرانی فضای مجازی را همانند انرژی هسته‌ای حق مسلم خود بدانند تا از آسیب‌های آن کاسته شود.

نتیجه

۱. خانواده، حلقه اتصال و انسجام فرهنگ و نظم اجتماعی و در واقع، نهادی است که مسئولیت سامان بخشیدن به سلامت اخلاقی جامعه را بر عهده دارد.

۲. فضای مجازی به دلیل جذابیت‌ها و کارکردهای ویژه‌ای که دارد، بیشتر توجه و وقت اعضای خانواده، اعم از والدین و فرزندان را به خود مشغول کرده است. این امر آسیب‌های زیادی را در چهار حوزه فرهنگی، اجتماعی، دینی و هویتی در پی داشته است.

۳. هرچند فضای مجازی اصولاً نظارت‌پذیر نیست، خانواده‌ها می‌توانند برای صیانت از فرزندانشان در برابر پیامدهای سوء فضای مجازی، راهکارهای اخلاقی را به کار گیرند تا از آسیب‌های آن کاسته شود؛ از جمله روشنگری درباره گناهان اخلاق‌زای این فضا و دورکردن اعضای خانواده از آن‌ها، اصلاح مصرف رسانه‌ای خود که الگوهای رفتاری فرزندان هستند، مدیریت صحیح استفاده از فضای مجازی، ایجاد پیوند عاطفی با مراکز دینی و اخلاقی و...

۴. برخی از راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی باید در سطحی بالاتر از خانواده پیگیری شود؛ در عین حال، خانواده‌ها می‌توانند مطالبه‌گرای این راهکارها باشند؛ راهکارهایی همچون راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات، مطالبه مدیریت اسلامی - ایرانی فضای مجازی از مسئولان، گفتمان‌سازی درباره موضوع فضای مجازی با رویکرد انقلاب اسلامی و...

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. بحرانی، سید هاشم (۱۴۱۶ق)؛ *البرهان فی تفسیر القرآن*؛ چ ۱، تهران: بنیاد بعثت.
۳. برخی از نویسندگان (۱۳۸۶)؛ *پرواز تا بی نهایت (خاطرات امیر خلیبان روح الدین ابوطالبی)*؛ تهران: سازمان عقیدتی، سیاسی ارتش.
۴. برقی، احمد بن محمد (۱۳۷۱ق)؛ *المحاسن*؛ تحقیق جلال الدین محدث؛ چ ۲، قم: دارالکتب الإسلامیه.
۵. بیدی، فاطمه و حسین کارشکی (۱۳۹۶)؛ *اعتیاد به اینترنت*؛ چ ۳، تهران: آوای نور.
۶. پاکروان، محمدرضا (۱۳۹۴)؛ «بررسی رابطه استفاده از فضای مجازی با هویت ملی و دینی دانشجویان دانشگاه آزاد واحد بندرعباس»؛ پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندرعباس.
۷. تدین نبوی، راضیه و همکاران (۱۳۹۵)؛ «آموزش، حلقه مفقوده در استفاده بهینه و مطلوب از تلفن همراه هوشمند»؛ *مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)؛ *وسائل الشیعه*؛ چ ۱، قم: مؤسسه آل البیت.
۹. خجیر، یوسف (۱۳۹۵)؛ «ظرفیت ها و آسیب های شبکه های اجتماعی موبایل محور در جامعه ایرانی»؛ *مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۱۰. ذکایی، محمد سعید و فاخره خطیبی (۱۳۸۴)؛ «رابطه حضور در فضای مجازی هویت مدرن؛ پژوهشی در بین کاربران اینترنتی جوانان ایرانی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ش ۳۳.
۱۱. شاوردی، تهمینه و همکاران (۱۳۹۴)؛ *سبک زندگی و تلفن همراه هوشمند*؛ چ ۱،

- تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۱۲. صالحی شامی، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن یوسف بن علی (۱۴۱۴ق)؛ سبیل الهدی و الرشاد فی سیره خیرالعباد؛ تحقیق عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض؛ چ ۱، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۳. کهوند، محمد (۱۳۹۵)؛ شبکه عنکبوتی؛ چ ۱، قم: ذکر.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)؛ الکافی؛ تحقیق علی اکبر غفاری؛ چ ۴، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)؛ بحار الأنوار الجامعه لدرر اخبار الأئمه الأطهار؛ چ ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۶. ورام بن ابی فراس، مسعود بن مسعود (۱۴۱۰ق)؛ مجموعه ورام؛ قم: مکتبه فقهیه.
۱۷. هاشمی زاده، سید رضا و بنیامین انصاری نسب (۱۳۹۶)؛ عصر مجازی؛ چ ۱، تهران: تیسرا.

اخلاق

فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۱۰۸-۸۵

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

شناسایی آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان

عباس زمانی، * فائزه تقی‌پور، **

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان انجام شده است. روش این پژوهش، کیفی و از نوع پدیدارشناسی است و مشارکت‌کنندگان، دوازده نفر از مادرانی بودند که فرزندان پسر آن‌ها از شبکه‌های اجتماعی بسیار استفاده می‌کردند. مشارکت‌کنندگان با نمونه‌گیری هدف‌مند و با روش گلوله‌برفی انتخاب شدند و اطلاعات آن‌ها از طریق مصاحبه عمیق جمع‌آوری و به روش کلاسی، تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌های این پژوهش عبارت است از: «تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی»، «کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیاء»، «بی‌اعتنایی به رعایت حدود ادب و احترام»، «تسهیل ارتباط با جنس مخالف»، «دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و

* کارشناس ارشد مدیریت امور فرهنگی، سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری اصفهان.

zamani_abbas1000@yahoo.com

** عضو هیئت علمی و استادیار گروه مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).

faezeh.taghipour@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۰۹

غیراخلاقی»، «ترویج دروغ و پنهان کاری»، «افزایش خشونت»، «قانون گریزی»، «انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی»، «تهدید سنت ها و آداب و رسوم»، «تنوع طلبی و رشد مصرف گرایی»، «دورشدن از زندگی واقعی»، «تغییر در ظاهر و پوشش»، «علاقه مندی به فرهنگ غربی و زندگی در غرب» و «به وجود آمدن شکاف نسلی».

یافته ها نشان داد پسران نوجوان و جوان به دلیل استفاده بی رویه از شبکه های اجتماعی مجازی با آسیب هایی مواجه می شوند که در صورت بی توجهی به این آسیب ها و تهدیدها، بنیان خانواده و نهادهای اجتماعی نیز به خطر خواهد افتاد.

واژگان کلیدی

فضای مجازی، شبکه های اجتماعی، شبکه های مجازی، آسیب های اخلاقی، آسیب های خانوادگی.

مقدمه

با رشد شتابان فناوری های ارتباطی و اطلاعاتی در دنیای امروز، زندگی فردی و جمعی انسان به فضاهای سایبر^۱ و محیط های مجازی وابستگی بیشتری پیدا کرده و از این رو، توجه به فناوری های جدید در زندگی اجتماعی اهمیت روزافزونی یافته است.

به اعتقاد لاین^۲ (۱۹۹۹، ص ۴۹) امروزه، انقلابی شگرف در فنون ارتباطی و اطلاعاتی به وجود آمده است. شکل گذری نظام ارتباطی جدید مبتنی بر زبان همگانی دیجیتال، بنیاد مادی جامعه را چنان دگرگون کرده که هیچ گونه انزوایگزینی را بر نمی تابد و حتی دورافتاده ترین و سنتی ترین جوامع نیز از بستن مرزهای خود به روی شبکه های جهانی ناتوان هستند.

گسترش استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و علوم رایانه ای، اینترنت و فضای مجازی، دستاوردهای بسیاری را برای بشر فراهم آورده است؛ از این جمله می توان به

1. Cyber.

2. Lyon.

ارتباطات مجازی، پست الکترونیک، بانکداری و خرید آنلاین، تجارت الکترونیک، دولت الکترونیک و هزاران خدمت دیگر اشاره کرد. همچنین، جست‌وجوی سریع در انبوهی از اطلاعات، سرعت زیاد عملیات ارتباطی، رفع محدودیت‌های جغرافیایی، به اشتراک گذاشتن دانش و یافته‌های علمی در میان ملل، تبادل فرهنگی و سهولت انجام کارهای روزانه، شماری از خدمات و نوآوری‌های این دانش جدید است (رک: پورقندی، ۱۳۹۳: ۷۰).

در این میان، شبکه‌های اجتماعی مجازی به منزله یکی از عناصر جدید جامعه اطلاعاتی و ارتباطات، در شکل‌گیری شخصیت و رفتار افراد، ارزش‌ها، هنجارها و به‌طور کلی سبک زندگی افراد جامعه، به‌ویژه جوانان و نوجوانان، نقش به‌سزایی دارد. البته تسهیل ارتباطات و گسترش دامنه روابط با دنیای پیرامون، می‌تواند پیامدهایی برای افرادی که از این ابزار ارتباطی استفاده می‌کنند در پی داشته باشد.

بر اساس نتایج رسمی، نفوذ بی‌سابقه شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان مردم آشکار است. بر اساس نظرسنجی که مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) انجام داده است، از هر ۱۰۰ مرد ایرانی ۵۵ نفر و از هر ۱۰۰ زن ایرانی ۵۱ نفر عضو شبکه‌های اجتماعی هستند و در مجموع ۵۳ درصد از مردم ایران حداقل عضویکی از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه هستند که تلگرام با ۲۸ میلیون کاربر، محبوب‌ترین شبکه است (وفایی، ۱۳۹۵).

متولیان و برنامه‌ریزان فرهنگی کشور برای مقابله با آسیب‌های استفاده از فضای مجازی باید در افزایش آگاهی و سواد رسانه‌ای جامعه، به‌ویژه قشر جوان و نوجوان، بکوشند.

با توجه به این مهم، پژوهش حاضر با هدف شناسایی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر انجام شد تا با استفاده از نتایج آن بتوان در شناخت و رفع این آسیب‌ها گام‌های مؤثرتری برداشت.

مبانی نظری پژوهش

شبکه جهانی اینترنت و در کنار آن فضای مجازی از مهم‌ترین نوآوری‌هایی است که بعضی از نظریه‌پردازان برای تأکید بر اهمیت آن، «تأثیرات این بزرگراه عظیم اطلاعاتی را مشابه تأثیرات اختراع چاپ بر زندگی انسان‌ها ذکر کرده‌اند» (فتحی و مختارپور، ۱۳۹۳: ۱۰۳). این فناوری‌ها در جایگاه یک «ابزار قدرتمند به یک فرصت استثنایی برای جبران عقب‌ماندگی‌های عصر صنعتی و ورود سریع کشورهای در حال توسعه به عصر فراصنعتی» نمود پیدا کرده‌اند (انصاری، ۱۳۹۱: ۴۱۵). شکل‌گیری و رشد روزافزون شبکه‌های اجتماعی بر پایه نقش محوری اینترنت چنان تأثیری در زندگی اجتماعی و خانوادگی انسان‌ها داشته که بدون آن‌ها برنامه‌ریزی، توسعه و بهره‌وری در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و علمی امکان‌پذیر نخواهد بود.

خانواده

در تعریف خانواده که یکی از نهادهای اصلی همه جوامع شمرده می‌شود، می‌توان گفت یک واحد اجتماعی مبتنی بر روابط سببی و نسبی است که اعضای آن در مکان واحدی زندگی می‌کنند. خانواده مسئولیت مراقبت و رشد فرزندان خود را بر عهده دارد (رک: فارسیس^۱، ۱۹۶۸: ۶۸۰).

قلی‌زاده (۱۳۸۷: ۱۸۳) با جمع‌بندی تعاریف خانواده به این نتیجه رسیده که «خانواده عبارت است از پدر و مادر و فرزندان که در مکان واحد با اقتصاد و فرهنگ مشترک زندگی می‌کنند و [زندگی آنان] مبتنی بر حقوق، مناسبات و تکالیف فردی و جمعی است».

فضای مجازی

امروزه فضای مجازی به اندازه‌ای بر زندگی واقعی افراد سایه افکنده که تقریباً مانند جهان واقعی، درخور بررسی و تأمل است. فضای مجازی دنیایی عظیم است که فرصت‌ها،

1. Faris R.

مشکلات، اضطراب‌ها، ترس‌ها، محدودیت‌ها و امکانات زیادی را برای کاربران خود فراهم کرده است.

در تمام تعاریف فضای مجازی، این فضا محیط الکترونیکی یا محیط شبکه‌ای از رایانه‌هاست که با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری می‌کوشد اشیاء و واقعیت‌های سه‌بعدی جهان واقعی را شبیه‌سازی کند، اما ادعا می‌شود که فاقد مادیت فیزیکی هستند. یکی از خصوصیات بارز این فضا، بی‌مکانی و بی‌زمانی است (رک: منتظرالقائم، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

فضای مجازی و فرهنگ

فضای مجازی، عرصه حضور قدرت‌های اطلاعاتی و محتوایی است و هر کشوری که در این فضا از نمادها، ابزارها، اطلاعات و محتوای فرهنگی بیشتری استفاده کند، در این فضا حضور پررونق‌تر و قوی‌تری دارد و در نتیجه از فرصت تأثیرگذاری بیشتری برخوردار خواهد بود (رستمی، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

باید یادآور شد که جامعه و اطلاع‌رسانی اینترنتی، فضایی بی‌مرز است؛ در حالی که جامعه و اطلاع‌رسانی فرهنگی، محیطی بسته است. «جامعه اینترنتی کاملاً پذیرای همه‌گونه نفوذی است؛ اما جامعه غنی فرهنگی چنین نیست. در عین حال، هم نفوذ اینترنت و هم نفوذ فرهنگ غیرقابل اجتناب است» (نجفقلی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۸۲).

گاهی در کنار اصطلاح فضای مجازی، اصطلاح «فرهنگ مجازی» نیز دیده می‌شود؛ مسائلی که برای نظریه‌پردازان حوزه فرهنگ در فضای مجازی مطرح می‌شود، شامل مسائلی چون شکل‌گیری فرهنگ جدید، بازنمایی و درک واقعیت مجازی و هویت است. بعد از ظهور فرهنگ مجازی، کم‌کم خرده‌فرهنگ‌های مجازی هم پدیدار شدند. جماعت‌های مجازی و برخط (آنلاین) که به زیرشاخه‌های مختلف تقسیم می‌شوند، موجب ظهور این خرده‌فرهنگ‌ها شده‌اند (شاه‌قاسمی، ۱۳۸۵: ۴).

رسانه‌های اجتماعی

رسانه‌های اجتماعی، رسانه‌هایی برای تعامل اجتماعی مبتنی بر وب هستند و برای انتشار اطلاعات عموم کاربران، راهی ارزان و در دسترس به شمار می‌آیند. شبکه‌های اجتماعی را فراتر از گونه‌های وب سایت می‌توان رسانه‌هایی جدید در نظر گرفت که در ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تغییراتی ایجاد کرده‌اند.

برتون^۱ و همکاران (۲۰۱۲) رسانه‌های اجتماعی را چنین تعریف کرده‌اند: مجموعه‌ای از نوآوری‌های فناوریانه، اعم از سخت‌افزاری و نرم‌افزاری که با هزینه‌ای کم، سبب تسهیل در فرآیند ایجاد محتوا، تأثیر و تأثر و به اشتراک‌گذاری آن‌ها توسط کاربران برخط می‌شود (اوکازاکی و تیلور^۲، ۲۰۱۳).

در تعریفی دیگر، رسانه اجتماعی شماری از برنامه‌های کاربردی است که براساس فناوری و مبتنی بر ایده‌وب شکل گرفته است و امکان تبادل محتوایی را که کاربران ایجاد می‌کنند، فراهم می‌سازد (کاپلان و هنلاین^۳، ۲۰۱۰).

شبکه‌های اجتماعی

به‌طور کلی در تعریف شبکه‌های مجازی می‌توان گفت «سایت‌هایی هستند که از یک سایت ساده مانند موتور جستجوگر با اضافه شدن امکاناتی مانند چت و ایمیل و امکانات دیگر، خاصیت اشتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند. شبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند» (سلطانی‌فر، ۱۳۸۹: ۵۳).

براساس تعریفی دیگر، شبکه‌های اجتماعی «خدمات آن‌لاینی هستند که به افراد اجازه می‌دهند در یک سیستم مشخص و معین، پروفایل شخصی داشته باشند، خود را به دیگران معرفی کنند، اطلاعاتشان را به اشتراک بگذارند و با دیگران ارتباط برقرار کنند (ر. ک: بوید و آلیسون^۴، ۲۰۰۷: ۲۱۲).

1. Berthon.
2. Okazaki & Taylor.
3. Kaplan & Haenlein.
4. Boyd & Ellison.

از محبوب‌ترین شبکه‌های مجازی خارجی می‌توان به تلگرام، اینستاگرام، فیس‌بوک، توییتر، لاین، واتس‌آپ، ایمو، تانگو، اسکایپ و گوگل پلاس^۱ و از شبکه‌های داخلی می‌توان به کلوب‌دات‌کام، هم‌میهن، فیس‌نما، فارس توییتر، افسران جنگ نرم، فیس‌کوب ایرانیان، فارس‌بوک، فیس‌فارسی، سروش، گپ و... اشاره کرد.

پیشینه تحقیق

بشیر و افراسیابی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «کارکرد رسانه‌های اجتماعی در ایران» که با روش توصیفی پیمایشی درباره ۳۸۰ نفر از اعضای شبکه اجتماعی کلپ ایرانیان انجام دادند به این نتیجه رسیدند که نوجوانان بعد از حضور در شبکه‌های اجتماعی از اخبار جدید آگاه می‌شدند، سرگرم می‌شدند و اوقات فراغت خود را پر می‌کردند، با دوستان قدیم ارتباط برقرار می‌کردند، اطلاعات خود را به روز می‌کردند، از تجارب دیگران بهره‌مند می‌شدند و اشعار تازه و مطالب آموزنده می‌خواندند.

ایزدی و قاسمی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر استفاده از شبکه‌های اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش‌آموزان» که با روش همبستگی بر روی ۴۰۰ دانش‌آموز دختر و پسر مقطع متوسطه انجام شد به این نتیجه رسیدند که استفاده از شبکه‌های اطلاعاتی جهانی، با هویت ملی و دینی نوجوانان رابطه معناداری دارد. همچنین، جذابیت فردی و موضوعی اینترنت موجب می‌شود دانش‌آموزان ساعات ممتدی از آن استفاده کنند که این امر هویت اجتماعی (دینی - ملی) آنان را تضعیف می‌کند.

جوادی‌نیا و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با موضوع «الگوی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند» که با روش مقطعی (توصیفی - تحلیلی) در بین ۴۰۱ تن از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند انجام شد، به این نتیجه رسیدند که شمار زیادی از این افراد در شبکه‌های اجتماعی مختلف عضویت داشتند.

1. Telegram, Instagram, Facebook, Twitter, Line, WhatsApp, imo, Tango, Skype & Google.

عدلی پور و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تأثیر شبکه اجتماعی فیس بوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان» درباره ۴۲۴ نفر از کاربران جوان فیس بوک شهر اصفهان تحقیق کردند. مطالعات آنان پیمایشی و با روش نمونه گیری داوطلبانه انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد بین مدت عضویت، میزان استفاده و میزان مشارکت و فعالیت کاربران در فیس بوک و هویت فرهنگی آن‌ها رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؛ یعنی هرچه مدت عضویت، میزان استفاده و میزان فعالیت و مشارکت کاربران در فیس بوک افزایش یابد، هویت فرهنگی آنان ضعیف‌تر می‌شود.

احدزاده و امامی رودسری (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «ایماژ منفی از بدن»، ۱۲۹۱ دانش‌آموز دو دبیرستان دخترانه و یک دبیرستان پسرانه (منطقه ۲ شهر تهران) را با روش نمونه گیری غیراحتمالی در دسترس برای تحقیق خود انتخاب کردند. یافته‌ها نشان داد نوجوانان در اثر رویارویی با تصاویر آرمانی در فیس بوک، لایک کردن، یادداشت گذاشتن درباره آن‌ها و به اشتراک گذاری مجدد این تصاویر، خود واقعی‌شان را بسیار متفاوت و متمایز از خود آرمانی‌شان ارزیابی می‌کنند و در نتیجه درباره بدن و اندام خود احساس ناخوشایندی پیدا می‌کنند.

فرامرزیانی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه بر ارزش‌های اجتماعی»، با روش پیمایش و با نمونه گیری خوشه‌ای درباره ۵۱۲ نفر از دو نسل جوان و میانسال ساکن در پنج استان کشور تحقیق کردند و به این نتیجه رسیدند که استفاده از شبکه اجتماعی موبایلی با میزان تفاوت‌های ارزشی بین نسلی رابطه دارد؛ اما در بیشتر موارد، این همگرایی مثبت نیست و به کاهش گرایش نسل‌های جوان و میانسال به ارزش‌های اجتماعی جامعه ایرانی منجر شده است. همچنین، میان میزان بهره‌مندی از شبکه اجتماعی با ارزش‌های فردگرایی، انتخاب پوشش مدرن و معیارهای ظاهری همسرگزینی رابطه معنادار و مستقیم برقرار است؛ اما درباره ارزش‌های قانون‌گرایی، دین‌گرایی، مسئولیت‌پذیری و معیارهای اخلاقی همسرگزینی، رابطه، معنادار و معکوس است.

قلی‌زاده و زمانی (۱۳۹۶) در مقاله «مطالعه کیفی چالش‌های شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران» با استفاده از روش پژوهش کیفی درباره ۲۰ نفر از کاربران حرفه‌ای که پیوسته از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه استفاده می‌کردند، با استفاده از نمونه‌گیری هدف‌مند تا اشیاع نظری اطلاعات تحقیق کردند. یافته‌های پژوهش نشان داد سه مفهوم اصلی: «نقض حریم خصوصی افراد»، «کاهش اعتماد در روابط اجتماعی» و «استفاده از هویت جعلی» مهم‌ترین تأثیرات مخرب این شبکه‌ها در زندگی کاربران بوده است.

هدف تحقیق

شناسایی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان.

پرسش تحقیق

تجارب مادران از آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر چیست؟

روش تحقیق

روش تحقیق، کیفی و براساس رویکرد پدیدارشناسی بوده است. مشارکت‌کنندگان مادرانی بودند که فرزندان پسر آن‌ها به حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی، به‌ویژه با استفاده از تلفن همراه، علاقه‌مند بودند. از این میان، دوازده نفر از مادران که در رده سنی ۳۷ تا ۵۰ سال بودند با نمونه‌گیری هدف‌مند و با شیوه گلوله‌برفی انتخاب شدند.

در این تحقیق، پژوهشگر از مصاحبه عمیق برای جمع‌آوری داده‌ها و از سؤالات نیمه‌باز برای استخراج داده‌ها بهره گرفته است. همچنین، مصاحبه تا زمانی ادامه یافت

که دیگر اطلاعات جدیدی بر داده‌های پیشین افزوده نمی‌شد. براین اساس، محقق برای تجزیه و تحلیل و استخراج اطلاعات از فرآیند هفت مرحله‌ای کلایزی^۱ استفاده کرد. گفتنی است، پس از مکتوب شدن مصاحبه‌ها، در تلخیص و طبقه‌بندی اطلاعات، ۱۴۷ مفهوم ساده به دست آمد که ۷۷ مفهوم با آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی مرتبط بود. این مفاهیم در قالب ۱۵ مفهوم کلی (تم) در جدول شماره (۱) دسته‌بندی شد.

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی	تأثیر شبکه‌های اجتماعی و شبهات در سست شدن عقاید مذهبی
	تمسخر باورها و عقاید دینی
	تضعیف ارزش‌های مذهبی
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تضعیف باورها
	بی‌مفهوم شدن اسلام و ابراز علاقه به مسیحیت
	بی‌توجهی به ادای مناسک مذهبی
کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا	بی‌پروایی جوانان
	عادی شدن بعضی از تصاویر نامطلوب
	اصلاح صورت در پسران
	تقلید از آرایش غربی
بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام	عادی شدن بعضی از اصطلاحات نامتعارف
	برخورد ناپسند با بزرگ‌ترها
	به‌کاربردن اصطلاحات رکیک در بازی‌های آنلاین
	عادی شدن شوخی‌های قبیح در تعاملات واقعی
	استفاده از اصطلاحات رکیک به نشانه‌ی قدرت‌مندی

1. Colaizzi's Method.

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تسهیل ارتباط با جنس مخالف	آشنایی با جنس مخالف و فرستادن عکس برای یکدیگر
	فضای مجازی محلی برای گفت‌وگو
	پیدا کردن دختر همسایه از طریق فضای مجازی
	عضویت در شبکه‌های نامتعارف از نظر ارتباط با جنس مخالف
دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی	اینستاگرام و لاین، شبکه‌هایی برای دیدن تصاویر مستهجن
	ارسال عکس‌های نامناسب از طرف دوستان
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تعاملات دختر و پسر
	دیدن عکس‌های مستهجن و تغییر در تصویرسازی ذهن
ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری	اشتراک مطالب نامطلوب در شبکه‌های اجتماعی
	حضور مخفیانه در شبکه‌های اجتماعی
	کار با تلفن همراه دور از چشم پدر و مادر
	خرید مخفیانه شارژ اینترنت، جدا از وای‌فای خانه
	دروغ‌گفتن به پدر و مادر برای دسترسی به شبکه‌های مجازی
	پنهان‌کاری برای دسترسی به اینترنت
افزایش خشونت	لذت بردن از فریب افراد
	عصبی شدن به دلیل نبودن تلفن همراه
	پرخاشگری و دعوا با اعضای خانواده
	دعوا با والدین برای درخواست رمز تلفن همراه
	تأثیر بازی‌های رایانه‌ای در افزایش خشونت
قانون‌گریزی	خشونت به دلیل قطع وای‌فای
	هک کردن وای‌فای همسایه در پی قطع شدن وای‌فای خانه
	آموزش هک کردن در شبکه‌های اجتماعی
	پیشنهاد امور غیرقانونی در شبکه‌های اجتماعی
انزوایی و کاهش تعاملات اجتماعی	هک کردن وای‌فای همسایه
	بی‌توجهی به طبیعت و مناظر در سفر
	عدم ارتباط با نزدیکان
	عدم اظهار نظر در جمع خانواده
	علاقه به تنهایی در خانه

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم	بی‌اهمیتی به میهمانی‌های خانوادگی
	کاهش تعاملات با خانواده و دوستان خانوادگی
	تمایل نداشتن به مشارکت در مراسم نوروز
	بی‌علاقگی به آداب و رسوم و سنت‌ها
	گفت‌وگو درباره شبکه‌های اجتماعی در میهمانی‌ها
	استفاده از شبکه‌های اجتماعی به جای ارتباطات انسانی در میهمانی‌ها
	بی‌علاقگی به سنت‌های ایرانی و ابراز علاقه به رسوم غربی
تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی	اطلاع از زندگی خصوصی دیگران و ایجاد روحیه تنوع‌طلبی
	انتخاب گران‌ترین لباس
	تنوع‌طلبی در داشتن تلفن همراه
	صرف هزینه زیاد برای آرایشگاه
	علاقه به خرج کردن پول
	علاقه به خرید لباس‌های مارک
	صرف هزینه زیاد برای خرید شارژ اینترنت
فاصله گرفتن از زندگی واقعی	کاهش تمرکز و دوری از فضای درس
	ملموس نبودن پدیده‌های پیرامون
	پرتوقع شدن بچه‌ها و ناراضی‌تبی از داشته‌ها
	ارتباط زیاد با رفیقان و دور شدن از خانواده
	تخلیه عاطفی در فضای مجازی
	شادی و نشاط مصنوعی با حضور در شبکه‌های اجتماعی
تغییر در ظاهر و پوشش	شبکه‌های اجتماعی مرجعی برای الگوگیری در ظاهر و پوشش
	تحقیق درباره مدل مو
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تغییر سلیقه پوششی جوانان
	پوشیدن شلوار فاق بلند
علاقه‌مندی به فرهنگ غرب و زندگی در غرب	ابراز علاقه به رفتن به خارج بعد از دیدن عکس‌های دوستان
	تمایل به سبک زندگی غربی
	علاقه به زندگی در غرب و بهتر دانستن فرهنگ آن‌ها
	حسرت زندگی در غرب و مسافرت به خارج، بعد از دیدن عکس پروفایل دوستان

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
	نداشتن عرق ملی و ابراز علاقه برای رفتن به غرب
	تمایل به گویش غربی
به وجود آمدن شکاف نسلی	ایجاد شکاف نسلی به دلیل وجود فناوری‌های روز
	تمایل نداشتن والدین به یادگیری مسائل مرتبط با تلفن همراه
	دوری از خانواده و تمایل به دوستان
	ایجاد شکاف نسلی عمیق‌تر در مقایسه با نسل‌های قبل

روایی و پایایی

در این پژوهش برای تأیید روایی، بعد از مکتوب شدن مصاحبه‌ها، متن مصاحبه به فرد مشارکت‌کننده بازگردانده شد تا او دوباره آن را مطالعه و مطالبی را حذف یا اضافه کند. همچنین، مطالب مصاحبه‌ها چندین بار به استاد راهنمای پژوهش ارائه و نظرات اصلاحی او درباره چگونگی هدف‌مندی مصاحبه‌ها اعمال گردید. در نهایت، برای اطمینان بیشتر، کدها و مفاهیم به دست آمده به استاد راهنما و سپس با راهنمایی ایشان به چند استاد دیگر برای مشاوره ارائه و نظرات و راهنمایی‌های آنان به کار گرفته شد.

یافته‌ها

جدول شماره (۱): تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر.

نتیجه

پاسخ به پرسش پژوهش: تجارب مادران از آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر چیست؟

یافته‌های این پژوهش براساس جدول شماره (۱) عبارت است از: ۱. تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی؛ ۲. کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا؛ ۳. بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام؛ ۴. تسهیل ارتباط با جنس مخالف؛ ۵. دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی؛ ۶. ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری؛ ۷. افزایش خشونت؛ ۸. قانون‌گریزی؛ ۹. انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی؛ ۱۰. تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم؛ ۱۱. تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی؛ ۱۲. دوری از زندگی واقعی؛ ۱۳. تغییر در ظاهر و پوشش؛ ۱۴. علاقه به فرهنگ غرب و زندگی در غرب و ۱۵. ایجاد شکاف نسلی.

در ادامه دربارهٔ هریک از این یافته‌ها سخن خواهیم گفت.

۱. تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی

کاربرانی که از نظر عقیدتی و مذهبی ضعیف هستند، به‌ویژه نوجوانان و جوانان، در این فضا دچار آسیب جدی خواهند شد. این گروه به دلیل نداشتن قوهٔ تجزیه و تحلیل کافی در مواجهه با مفاهیم و اطلاعات انحرافی و شبهه‌ناک، کم‌بودن دانش و آگاهی‌های دینی، از القائات دروغین و هجمه‌های فرهنگی تأثیر می‌پذیرند. حجم زیاد اطلاعات در فضای مجازی و ناتوانی در نظارت بر این فضا، برای سوجدویان موقعیتی فراهم می‌کند تا عقاید ضد دینی، به‌ویژه ضد اسلامی و شبهه‌ناک را در سطحی وسیع ترویج کنند. جوانان و نوجوانان در مواجهه با این موقعیت‌ها به دلیل ضعف در تشخیص صدق و کذب مطالب، دچار سردرگمی می‌شوند و در بیشتر موارد تحت تأثیر این مطالب قرار می‌گیرند و عقایدشان سست می‌شود.

۲. کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا

هر جامعه، صاحب ارزش‌هایی است که از فرهنگ آن جامعه برآمده است؛ اما برخی از ارزش‌های متعالی جوامع اسلامی به دلیل تأثیرپذیری از فرهنگ بی‌بندوباری و اباحه‌گر غرب رو به افول است؛ ارزش‌هایی مثل حیا و عفت زن، اهمیت شخصیت انسان - نه جنسیت آن - و قُبْح عریان‌نمایی بدن.

بیشتر فیلم‌ها و عکس‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی رد و بدل می‌شوند، با حیا و عفت جامعه ایرانی تضاد دارند. حتی ممکن است این تصاویر از سوی شخصی ارسال شود که به نظر فرد گیرنده، آن شخص متدین و متشخص تلقی شود و این خود موجب تضعیف حُجب و حیا در جامعه و عادی‌سازی چنین پدیده‌هایی می‌شود. در نتیجه رواج بُلّه‌وسی است که انتشار تصاویر و فیلم‌های مستهجن در میان جوامع اسلامی رشد می‌یابد و قُبْح برخی اعمال ناپسند از بین می‌رود.

۳. بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام

یکی از ویژگی‌های فضای سایبراین است که به شدت از هرگونه عرضه گسترده‌ای تأثیر می‌پذیرد. این فضا، گذرگاه فرهنگ‌های گوناگونی است که هر یک در صدد عرضه خویش هستند؛ اما فرهنگی پیشتاز خواهد بود که حضور مؤثر و گسترده‌تری داشته باشد.

فرهنگی که بیشتر بر فضای شبکه‌های مجازی سیطره دارد، فرهنگ تهمت، توهین، بی‌احترامی، مسخره کردن دیگران و به‌طور کلی فرهنگ بی‌اخلاقی است و فردی که در این شبکه‌ها عضویت دارد همواره در معرض این بی‌اخلاقی‌هاست؛ برای مثال، اگر صفحات افراد مشهور، از بازیگران گرفته تا سیاست‌مداران و ورزشکاران، با نظر همه یا گروهی از کاربران مطابقت نداشته باشد، آماج توهین و ناسزاگویی آن‌ها قرار می‌گیرد.

۴. تسهیل ارتباط با جنس مخالف

تشویق زنان و دختران به ارتباط نامشروع و خیانت به همسر، ترویج فرهنگ برهنگی و تضعیف عفاف و حجاب و همچنین کسب قدرت و شهوت برای مردان در فضای سایبر از پیامدهای شبکه‌های اجتماعی است.

فضای حاکم بر شبکه‌هایی مثل اینستاگرام و فیس‌بوک به گونه‌ای است که دسترسی به اطلاعات، عکس و فیلم‌های شخصی افراد آسان است و مطالبی که در گذشته به سختی بین افراد (دختران و پسران) رد و بدل می‌شد، از این طریق به راحتی امکان‌پذیر است. در شبکه‌هایی مثل تلگرام، امکان فرستادن عکس و فیلم وجود دارد و ممکن است این تصاویر، غیراخلاقی و مبتذل باشد.

۵. دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی

صفحه‌های زیادی در فضای مجازی ایجاد شده‌اند که صرفاً محتوای غیراخلاقی و هرزه‌نگاری دارند. محتوای این صفحه‌ها با یک کلیک در دسترس همگان قرار می‌گیرد و جوانان، نوجوانان و حتی کودکان هم از این قاعده مستثنی نیستند؛ اما بیشتر اوقات، والدین از محتوای تلفن همراه و رایانه فرزند خود بی‌خبرند. دسترسی به این تصاویر و صفحات، ضمن آسیب‌های جدی اخلاقی، می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های روانی در جوانان و نوجوانان باشد.

۶. ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری

در کشور ما با توجه به محدودیت‌های اجتماعی و امنیتی برای انتشار برخی اخبار در رسانه‌های داخلی و رسمی، این فرصت برای افراد فرصت‌طلب و مغرض فراهم می‌شود که با انتشار اخبار جعلی، مخدوش و ساختگی، اهداف پلید خود را در فضای مجازی دنبال کنند.

اگر جوان و نوجوان در شبکه‌های اجتماعی با مسئله‌ای روبه‌رو شود و سپس از طریقی دیگر، دروغین بودن آن موضوع برایش اثبات شود، دروغ‌گویی برایش عادی می‌شود و

ممکن است خود او به شایعه پراکنی در شبکه‌های اجتماعی دست بزند. متأسفانه این پدیده در فضای مجازی، قارچ‌گونه در حال رشد است.

۷. افزایش خشونت

به‌طور کلی دو عامل اصلی در بروز خشونت در کاربران جوان و نوجوان فضای مجازی دخیل است: یکی اعتیاد به این فضا و پیامدهایی که به آن اشاره شد و دوم ماهیت بعضی از بازی‌های آنلاین و شبکه‌ها که موجب خشونت و پرخاشگری افراد می‌شود.

۸. قانون‌گریزی

ناتوانی در نظارت بر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی موجب شده شمار زیادی از افراد سودجو به اعمال غیرقانونی و خلاف دست بزنند؛ مثلاً عده‌ای راه غیرقانونی به دست آوردن چیزی را که از راه قانونی سخت به دست می‌آید، در این شبکه‌ها به اشتراک می‌گذارند یا از کاربران سوءاستفاده می‌کنند. چنین رفتارهای خلافی موجب ترویج قانون‌گریزی می‌شود.

۹. انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی

برخی از نظریه‌پردازان معتقدند تعاملات مجازی در نهایت به انزوای اجتماعی و کاهش تعاملات کاربرد در دنیای واقعی، مخصوصاً از نظر عمق و کیفیت تعاملات، منجر می‌شود. عموماً افزایش استفاده از اینترنت با کاهش ارتباطات اجتماعی، مخصوصاً از نوع ارتباطات نزدیک و صمیمی با اعضای خانواده، دوستان نزدیک و... همراه است.

فردی که فکر و ذهن او درگیر فضای مجازی است و وقت زیادی را صرف حضور در شبکه‌های اجتماعی می‌کند، ارتباط با دنیای اطراف، خانواده، دوستان و جامعه را بی‌معنا و کسل‌کننده می‌داند و تعاملات، علاقه‌ها و نیازهای خود را در این شبکه‌ها

جست و جومی کند. بنابراین، ارتباطات واقعی و عادی برای او بیگانه است و تمایل زیادی به تنهایی و ماندن در خانه و اتاق خود برای کارکردن با تلفن همراه و رایانه و ایجاد تعاملات مجازی دارد.

۱۰. تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم

استفاده طولانی از فضای مجازی می‌تواند به فرهنگ‌پذیری یک‌سویه و تأثیرپذیری افراطی از هنجارها، ارزش‌ها و بی‌اخلاقی در عرصه‌های ارتباطی و اجتماعی بینجامد و با تقویت جهان‌وطنی، تعلقات ملی و سنتی کاربران را تحت الشعاع قرار دهد.

همان‌طور که اشاره شد سیاست‌گذاری حاکم بر فضای مجازی قصد دارد دهکده جهانی را بسط دهد و در راستای اهداف خود، فرهنگی واحد را که همان فرهنگ غربی است، ترویج و گسترش دهد. در این میان، طبیعتاً فرهنگ‌های بومی، سنت‌ها و آداب و رسوم به حاشیه رانده می‌شوند؛ به این ترتیب که جوان و نوجوان جهان‌سومی به‌طور ناخودآگاه و غیرمستقیم سنت‌ها و آداب و رسوم خود را بی‌اهمیت و کسل‌کننده تلقی می‌کنند.

۱۱. تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی

ظهور رسانه‌های نوظهور افزون بر مزایای ذاتی اطلاع‌رسانی، بنیان‌های فکری و بومی افراد را در راستای تمدن غرب تغییر داده است. به عبارت دیگر، یکی از کارکردهای پنهان رسانه‌های نوظهور، تغییر شیوه اندیشیدن افراد در گروه‌های هدف است. در واقع، درازمدت همه افراد در کشورهای مخاطب، جزو شهروندان کشور مبدأ به‌شمار می‌آیند. موقعیت سیاسی کشورها و پراکندگی انسان‌ها متفاوت است؛ اما آنچه برای نظام‌های سرمایه‌داری اهمیت خاصی دارد، ایجاد نیاز کاذبی است که با بمباران اطلاعاتی در افراد ایجاد می‌کنند. این موضوع از دو منظر اقتصادی و سیاسی قابل واکاوی است.

هنگامی که افراد در شبکه‌های اجتماعی، خود را در میان انبوهی از اطلاعات متنوع و رنگارنگ می‌بینند، به‌طور ناخودآگاه رنگ و بوی خواسته‌ها و امیال آن‌ها تغییر می‌کند؛ چنان‌که نیازهای معمولی جای خود را به نیازهای جدید و متنوع می‌دهند. این نیازها و خواسته‌ها نیز روزبه‌روز در حال نوشدن است. جوانی که در گذشته به یک دوچرخه یا موتور قانع می‌شد، اکنون با بهترین خودرو هم راضی نمی‌شود.

۱۲. دور شدن از زندگی واقعی

افزایش حضور در فضای مجازی، زندگی مجازی را جانشین زندگی واقعی می‌کند. افراد، به‌ویژه جوانان که به اقتضای موقعیت سنی تأثیرپذیری بیشتری دارند، زندگی را براساس تجارب حاصل از فضای مجازی تعریف می‌کنند و هنگام ارتباط با فضای واقعی ممکن است توانایی ادراک آن فضا و برقراری ارتباط با آن را از دست بدهند یا بکوشند آن را براساس یافته‌های مجازی تفسیر کنند.

حضور پیوسته در فضای مجازی می‌تواند فرد را از نظر روانی از دنیای واقعی دور کند؛ چراکه موقعیت‌ها و وضعیت‌های پیش روی فرد، مصنوعی و سیال است و فردی که زیاد در این موقعیت‌ها قرار می‌گیرد، هویت و شخصیتی مجازی و دور از واقعیت پیدا می‌کند.

۱۳. تغییر در ظاهر و پوشش

پژوهش‌ها نشان می‌دهد تأثیرپذیری دختران از رسانه در مدل لباس و شکل ظاهر بیشتر است. این موضوع ضمن اینکه با نظریات ارائه شده درباره تأثیر جامعه اطلاعاتی بر فرهنگ و هویت افراد قابل توجیه است، یادآور این مسئله است که گرایش جوانان به فرهنگ غربی بسیار مهم است و هشدار جدی شمرده می‌شود. در گذشته برای اینکه مدل لباس یا مویی فراگیر شود، مدتی طول می‌کشید؛ اما در اکنون با انتشار یک عکس، جریان یا پدیده‌ای رواج می‌یابد. به دلیل توسعه شبکه‌های اجتماعی، پسران جوان و

نوجوان نیز از این تأثیرات مصون نمانده‌اند. البته در این میان افراد سرشناس مثل بازیگران و ورزشکاران ناآگاهانه در این امر سهیم‌اند؛ آنان با انتشار عکس‌های خود در شبکه‌های اجتماعی مثل اینستاگرام ناخواسته این روند را تسریع می‌کنند.

۱۴. علاقه‌مندی به فرهنگ غربی و زندگی در غرب

ظاهراً شبکه‌های اجتماعی فضاهایی هستند که محتوای آن‌ها را کاربران تولید و موضوعات مختلف را در آن محیط مطرح و نظرات خاصی را برجسته می‌کنند؛ اما در واقع این فقط کاربران نیستند که عامل مطرح شدن یا نشدن موضوع یا خبری در شبکه‌های اجتماعی هستند، بلکه مدیران این شبکه‌ها نیز گاهی آشکارا و گاهی در پوشش بهانه‌های فنی کارهایی انجام می‌دهند که رنگ و بوی سیاسی دارد و در راستای اهداف و منافع غرب است.

سیاست‌گذاری و فضای حاکم برای اینترنت و شبکه‌های مجازی به گونه‌ای است که فرهنگ غرب به ویژه فرهنگ آمریکایی را ترویج و تبلیغ کند. این موضوع از ذات و خاستگاه شبکه‌های اجتماعی نشأت گرفته است و نمی‌توان چیزی غیر از این توقع داشت. جوانان و نوجوانان کشورهای جهان سوم در مواجهه با این پدیده، ناخودآگاه، مدهوش و شیفته این فرهنگ می‌شوند.

۱۵. به وجود آمدن شکاف نسلی

به اعتقاد ربیعی (۱۳۸۷)، فارغ از شکاف‌هایی که به دلیل رواج رسانه‌های جدید به وجود آمده، شکاف نسلی جامعه ایران ناشی از تحولات ساختاری و جمعیتی است. این شکاف، انتقال ارزش‌ها و آموزه‌ها را در قالب سنت، از نسلی به نسل دیگر مختل می‌کند. این پدیده از یک سو، به روند انتقال فرهنگ آسیب می‌رساند و از سوی دیگر، حافظه تاریخی را مختل می‌کند و بدین ترتیب، انتقال تجربیات سیاسی و فرهنگی دوره‌های پیشین به زمان حال با دشواری انجام می‌شود.

آگاهی جوانان درباره مسائل و فناوری روز و ناآگاهی پدران و مادران از این فناوری‌ها موجب می‌شود جوانان در برقراری ارتباط و تعامل با والدین احساس بیگانگی کنند. ممکن است این رویه در دیگر جنبه‌های زندگی، مانند از بین رفتن هرگونه احساس مشترک میان جوان و والدین، نمودار شود و شکاف نسلی به وجود آورد. راه حل این مشکل هماهنگی والدین با فناوری‌های روز (به ویژه تلفن همراه، اینترنت، شبکه‌های مجازی و...) است.

در مجموع، این یافته‌ها از جنبه‌های مختلف با نتایج پژوهش‌های زیر همخوانی دارد:

پژوهش امیری (۱۳۸۷) درباره فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از ظهور فناوری‌های جدید اطلاعاتی؛ پژوهش ایزدی و قاسمی (۱۳۹۰) درباره تأثیر استفاده از شبکه اطلاعات جهانی بر تضعیف هویت دینی - ملی دانش‌آموزان؛ تحقیق عدلی پور و همکاران (۱۳۹۳) درباره تضعیف هویت فرهنگی کاربران به دلیل افزایش میزان فعالیت و مشارکت در فیس‌بوک؛ پژوهش فرامرزینی و همکاران (۱۳۹۵) درباره رابطه مثبت میزان بهره‌مندی از شبکه اجتماعی با ارزش‌های فردگرایی، انتخاب پوشش مُدرن و معیارهای ظاهری همسرگزینی و رابطه معکوس استفاده از این شبکه‌ها با قانون‌گرایی، دین‌گرایی، مسئولیت‌پذیری و معیارهای اخلاقی همسرگزینی؛ مطالعه قلی‌زاده و زمانی (۱۳۹۶) درباره مشکلات شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران و پژوهش افشاریان (۱۳۹۶) درباره تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بیگانه در تضعیف هویت ملی.

در پایان یادآوری می‌شود اگرچه نرم‌افزارها و شبکه‌های اجتماعی سودمند هستند و امکان ارتقای برخی از مهارت‌های زندگی را فراهم می‌آورند، استفاده پیوسته و بی‌رویه از آن‌ها موجب بروز مشکلات و آسیب‌های مختلف اخلاقی و اجتماعی می‌شود. این آسیب‌ها، در درجه اول شخصیت اخلاقی کاربران و سپس، بنیان نهاد مقدس خانواده را مختل می‌کنند و در صورت بی‌توجهی یا مواجهه غیرعالمانه، نهادهای اصلی جامعه را دچار بحران‌های اساسی اجتماعی و فرهنگی خواهند کرد.

منابع

۱. احدزاده، اشرف سادات و حسین امامی رودسری (۱۳۹۴)؛ «ایماژ منفی از بدن، کاربران نوجوان شبکه اجتماعی فیس بوک، بررسی نقش واسطه‌گری فاکتور اختلاف از خود»؛ فصلنامه علمی - ترویجی رسانه؛ سال ۲۷، ش ۱، پیاپی ۱۰۲، بهار ۱۳۹۵، ص ۱۳۱ تا ۱۴۸.
۲. افشاریان، ندا (۱۳۹۶)؛ «پیش‌بینی شکل‌گیری هویت مُدرن در دانشجویان دختر براساس میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی»؛ فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی؛ دوره ۲۴، ش ۸۹، ص ۱۲۱ تا ۱۴۷.
۳. امیری، عبدالرضا (۱۳۸۸)؛ «مطالعه فرصت‌ها و تهدیدات ناشی از ظهور فناوری‌های نوین اطلاعاتی: گامی به سوی تدوین راهبرد در ناچا»؛ فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی؛ سال ۴، ش ۴، زمستان ۱۳۸۸، ص ۶۰۱ تا ۶۱۸.
۴. انصاری، محمد مهدی (۱۳۹۱)؛ جنگ واقعی در فضای سایبر؛ تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.
۵. ایزدی، مهشید و کبری قاسمی (۱۳۹۰)؛ «تأثیر استفاده از شبکه اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش‌آموزان»؛ کتاب ماه علوم اجتماعی؛ سال ۱۵، ش ۳۸، پیاپی ۱۴۶، ص ۱۱۴ تا ۱۲۱.
۶. بشیر، حسین و محمدصادق افراسیابی (۱۳۸۹)؛ «کارکردهای رسانه‌های اجتماعی در ایران»؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۲۱، ش ۴، پیاپی ۸۳، ص ۵ تا ۳۲.
۷. جوادی‌نیا، سید علیرضا و دیگران (۱۳۹۲)؛ «الگوی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند»؛ فصلنامه طب و ترکیه؛ دوره ۲۲، ش ۲، ص ۳۹ تا ۴۴.
۸. رستمی، محمدعلی (۱۳۹۰)؛ نقش فضای مجازی و سایبردر برنامه‌ریزی فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی مساجد، مدارس و مراکز فرهنگی؛ کرج: نشر پرهیب.
۹. شاه‌قاسمی، احسان (۱۳۸۵)؛ «مروری بر زمینه‌های تأثیر فضای مجازی بر نظریه‌های ارتباطات»؛ مجله جهانی رسانه؛ دوره ۱، ش ۲، ص ۱ تا ۲۲، (نسخه برخط: <http://gmj.ut.ac.ir/Attachments/201515141036757.pdf>).

۱۰. عدلی‌پور، صمد، وحید قاسمی و سید احمد میرمحمدتبار (۱۳۹۳)؛ «تأثیر شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان»؛ فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران؛ دوره ۷، ش ۱، ص ۱ تا ۲۸.
۱۱. فتحی، سروش و مهدی مختارپور (۱۳۹۳)؛ «بررسی نقش و تأثیر رسانه‌های نوین تصویری در تغییر سبک زندگی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه علوم و تحقیقات تهران)»؛ مجله مطالعات توسعه ایران؛ سال ۶، ش ۲، پیاپی ۲۲، ص ۱۰۱ تا ۱۱۸.
۱۲. فرامرز یانی، سعید، شهناز هاشمی و علی اکبر فرهنگی (۱۳۹۵)؛ «نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه بر ارزش‌های اجتماعی»؛ فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی؛ دوره ۲۳، ش ۸۷، ص ۱۱۳ تا ۱۳۵.
۱۳. قلی‌زاده، آذر (۱۳۸۷)؛ درآمدی بر جامعه‌شناسی؛ ج ۱، اصفهان: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
۱۴. قلی‌زاده، آذر و عباس زمانی (۱۳۹۶)؛ «مطالعه کیفی چالش‌های شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران»؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۲۸، ش ۱، پیاپی ۱۰۶، ص ۱۰۳ تا ۱۲۰.
۱۵. منتظرالقائم، مهدی (۱۳۸۱)؛ «دموکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی: سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی (ICTs)»؛ نشریه نامه علوم اجتماعی؛ دوره ۱۹، ش ۱۹، پیاپی ۴۴۶، ص ۲۲۷ تا ۲۵۹.
۱۶. نجفقلی‌نژاد، اعظم، محمد حسن‌زاده و علی صادق‌زاده (۱۳۹۰)؛ دنیای مجازی، امکانات، قوانین، روش‌ها و ابزارهای ارزیابی؛ تهران: کتابدار.
17. Berthon, P.R., Pitt, L.F., Plangger, K. & Shapiro, D. (2012); "Marketing meets Web 2.0, social media, and creative consumers: implications for international marketing strategy"; Business Horizons; 55 (3): 261-71.

18. Boyd, D.M. & Ellison, N.B.(2007); "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship"; Journal of Computer-Mediated Communication; 13(1): 210-23.
19. Faris, R. (1968); Hand book of sociology; Rand McNally, Chicago, 3rd Edition.
20. Kaplan, A.M. & Haenlein, M. (2010); "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media"; Business horizons; 53(1): 59-68.
21. Lyon, D.(1999); Postmodernity; Open University Press.
22. Okazaki, S & Taylor, C.R. (2013); "Social media and international advertising: theoretical challenges and future directions"; International marketing review; 30(1): 56-71.

تارنما

- تدبیر (۱۳۹۵)؛ «تعداد کاربران اینترنت در ایران چقدر است؟»؛ سایت خبری تحلیلی تدبیر، تاریخ مشاهده ۹۵/۰۷/۲۸، قابل دسترس در:
<http://www.tadbirkhabar.com/news/society/98667>.
- وفایی، صادق (۱۳۹۵)؛ «۲۸ میلیون نفر عضو تلگرام هستند»، خبرگزاری مهر، شناسه خبر: ۳۷۶۸۱۲۹، قابل دسترس در:
<http://www.mehrnews.com/news/3768129>.

اخلاق
فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق
سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶
صفحات ۱۳۰-۱۰۹

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ \WINTER 2018/Seventh Year

نظارت خانواده بر اطلاعات و ارتباطات فرزندان در شبکه‌های اجتماعی از منظر اخلاق علی اکبر شاملی*

چکیده

فراگیر شدن شبکه‌های اجتماعی و دسترسی آسان به آن‌ها موجب بروز آسیب‌های زیادی در نهاد خانواده شده است. برخی از این آسیب‌ها مستقیماً بر فرزندان تأثیر می‌گذارند که از آن جمله می‌توان به کلاه برداری، هک، ارتباط با افراد ناسالم، ارتباط با جنس مخالف و... اشاره کرد. خانواده‌ها وظیفه دارند در حد امکان با دور نگه داشتن فرزندان خود از این آسیب‌ها، امنیت آنان را فراهم کنند، گاهی این وظیفه، سرپرستان را ملزم می‌کند اطلاعات و ارتباطات فرزندان خود را بدون اجازه آن‌ها رصد کنند. البته این نوع نظارت، نقض حریم خصوصی فرزندان است. رعایت مرزبندی حریم خصوصی از یک سو و حفظ امنیت و آرامش خانواده از سوی دیگر، موجب شده تا میان این دو وظیفه، یعنی حفظ امنیت خانواده و نقض نکردن حریم خصوصی، تعارض ایجاد شود. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با رجوع به منابع اصیل اسلامی، در پی پاسخ به این سؤال است که اصل اهم نسبت به مهم در این مسئله کدام است و وظیفه خانواده چیست؟

* دانشجوی دکتری اخلاق اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی قم.

در نهایت، با تمسک به تقدّم امر دارای مصلحت بیشتر و با توجه به اینکه حفظ امنیت فرزندان و خانواده با اهداف اخلاقی و حفظ آبروی افراد مطابقت بیشتری دارد، حفظ امنیت خانواده، اصل اهم شناخته شد.

واژگان کلیدی

خانواده، اخلاق، آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی، نظارت بر فرزندان، امنیت خانواده.

مقدمه

در سال‌های اخیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی سایبر بسیار زیاد شده است. دسترسی آسان و ارزان به این شبکه‌ها موجب شده بسیاری از افراد آن‌ها را جایگزین تلفن و پیامک کنند. بیشتر کاربران این شبکه‌ها از قشر جوان جامعه هستند. شبکه‌های اجتماعی کارکردهای فراوانی برای این قشر دارد که برخی از این کارکردها مثبت و برخی دیگر منفی است. این شبکه‌ها می‌توانند در ارتباطات و جمع‌آوری اطلاعات مفید برای جوانان و نوجوانان سودمند باشند؛ اما دسترسی به کانال‌های مستهجن و ارتباط با جنس مخالف نیز مخصوصاً برای نوجوانان راحت‌تر شده است که فریب خوردن نوجوانان و سوءاستفاده از آن‌ها را در پی دارد.

پس از رواج این شبکه‌ها در جامعه ایران، برای بسیاری از خانواده‌ها نگرانی‌های بجایی ایجاد شد. فرزندان معمولاً ارتباطات و اطلاعات خود را از پدر و مادر مخفی می‌کنند. با چنین وضعیتی، خانواده در برابر فرزندان خود چه وظایفی دارد؟ آیا باید آن‌ها را به حال خود رها کند یا با قوه قهریه جلوانان را بگیرد؟ آیا حذف شبکه‌های اجتماعی ممکن است؟

گسترش آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی بر اهمیت وظیفه خانواده‌ها در این باره افزود. یکی از وظایف مهم خانواده به منزله جامعه کوچک، حفظ آرامش و امنیت همه اعضاست. این وظیفه اولاً و بالذات بر عهده سرپرست خانواده و بعد بر عهده هریک از

افراد خانواده است. بنا بر این فرض، آیا درست است سرپرست خانواده برای حفظ آرامش و امنیت خانواده بر اطلاعات و ارتباطات فرزندان خود نظارت کند؟

این مسئله دو وجه دارد: نخست اینکه سرپرست خانواده با این کار، اصل اخلاقی «احترام به حریم خصوصی افراد» را زیر پا گذاشته است. این کاری شک عملی غیراخلاقی است. از سوی دیگر، اگر سرپرست خانواده فرزندان را رها کند، ممکن است امنیت خانواده که حفظ آن از وظایف اخلاقی اوست از بین برود و این امر هم عملی غیراخلاقی شمرده می‌شود. بنابراین، سرپرست خانواده بر سر یک دوراهی اخلاقی است و باید یکی از این دو راه را برگزیند. «ایجاد امنیت سایبری به رصد بیرونی خانواده نیازمند است و این کار با محافظت از حریم خصوصی فرزندان تضاد دارد. در این باره سؤال‌های زیادی مطرح می‌شود. یکی از سؤال‌های اخلاقی این است که در این دوراهی اخلاقی، کدام یک از دو اصل مقدم است: حفظ حریم خصوصی یا حفظ امنیت؟» (Brey, 2007: 5-6).

فقه یا حقوق شاید بتوانند برای این گونه دوراهی‌ها، پاسخی روشن ارائه دهند. برای مثال، علم فقه می‌تواند با توجه به اصل ولایت پدر بر فرزند به این مسئله به راحتی پاسخ دهد؛ اما رویکرد این مقاله اخلاقی است و بر اساس اصول اخلاقی‌ای که عموم جوامع پذیرفته‌اند درباره این مسئله تحقیق خواهد کرد.

پیش فرض این مقاله آن است که جمع دو موضوع حفظ امنیت و حفظ حریم خصوصی در این مسئله امکان پذیر نیست. ممکن است خانواده بتواند با برقراری ارتباط صحیح با فرزندان از اطلاعات و ارتباطات آن‌ها باخبر شود و آن‌ها را در مسیر درست هدایت کند؛ اما با فرض اینکه فرزندان اطلاعات و ارتباطات خود را از پدر و مادر مخفی می‌کنند و راه دیگری جز سرک کشیدن به رایانه یا تلفن همراه آنان وجود ندارد، پایبندی به کدام یک از این دو اصل (احترام به حریم خصوصی و حفظ امنیت خانواده) برای سرپرستان خانواده ضروری است؟ گفتنی است مسئله این مقاله، بررسی تعارض‌های ابتدایی نیست، بلکه تعارض‌هایی مدنظر است که برای رفع آن‌ها همه راه‌های موجود آزموده شده اما مسئله حل نشده است.

این مقاله با روش تحلیلی توصیفی و با تمسک به منابع اصیل دینی و حکم عقل کوشیده است به سؤال فوق پاسخ دهد.

مفاهیم

بدان دلیل که درباره معنای مفاهیم علوم اجتماعی معمولاً اجماع نظر وجود ندارد، برای تبیین موضوع و مفاهیم این مقاله، نخست تعریفی برای مهم‌ترین مفاهیم ارائه می‌شود:

۱. شبکه اجتماعی

هرچند نخستین بار در سال ۱۹۴۵ م، جی.ای بارنز اصطلاح «شبکه اجتماعی» را به کار برد، مفهوم شبکه اجتماعی از زمان‌های بسیار دور وجود داشته است؛ چنان‌که خانواده کوچک‌ترین شبکه اجتماعی است.

بارنز از اصطلاح شبکه اجتماعی برای تبیین ارتباط میان افراد روستایی در کشور نروژ استفاده کرد. او به این نتیجه رسید که می‌توان زندگی هر فرد را نقطه‌ای فرض کرد و این نقاط را با خطوطی به یکدیگر متصل نمود. با ترسیم این خطوط، یک شبکه به دست می‌آید که نشان‌دهنده ارتباط میان افراد در شبکه اجتماعی است (Cross, 2006: 12). اصطلاح شبکه‌های اجتماعی به روابط اجتماعی افراد اشاره دارد؛ مانند روابط افراد با خانواده خود و روابط روستاها، جوامع و مناطق مختلف. روابط خویشاوندی، معمول‌ترین مثال برای این ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی است (Lazer, 2008: 2).

برای شبکه‌های اجتماعی سایبری تعاریف زیادی ارائه شده است. بوید و الیسون در تعریف شبکه‌های اجتماعی می‌گویند: «شبکه‌های اجتماعی سرویسی خدماتی و زیر پوشش وب هستند که به افراد اجازه می‌دهند:

- یک پروفایل عمومی یا نیمه عمومی در سامانه بسازند؛
- به فهرست مفصل کاربران و ارتباطاتشان در شبکه دسترسی داشته باشند؛
- اطلاعات ارائه شده کاربران دیگر را در شبکه ببینند» (Boyd & Ellison, 2007: 211).

راین گلد در استدلالی می‌گوید: «شبکه اجتماعی سایبری معمولاً به معنای شبکه الکترونیکی ارتباطات متقابل است که محدوده‌اش را خود تعریف می‌کند و برای علاقه یا هدف مشترکی تشکیل شده است؛ گرچه گاهی ایجاد ارتباط فی‌نفسه به هدف تبدیل می‌شود» (کاستلز، ۱۳۸۰: ۳۸۶). وی معتقد است یک اجتماع مجازی اجزایی دارد که عبارتند از:

- روابط فردی که شبکه اجتماعی را می‌سازد؛
- دسترسی آسان و آزاد برای ورود به اجتماع؛
- ملاقات‌های شخصی؛
- گفت‌وگو، بازخورد و تقسیم جزئیات؛
- یک تاریخ مشترک (Gattiker et al, 2001: 167).

شبکه‌های اجتماعی مجازی برای افراد این امکان را فراهم می‌کند تا با شمار زیادی از دوستان که از نظر جغرافیایی پراکنده هستند، ارتباط برقرار کنند و احتمالاً بخش بزرگی از کاربران آن، جوانان هستند. والتر و رامیرز نیز ادعا می‌کنند «فیس بوک بزرگ‌ترین ابزار در سیستم‌های شبکه اجتماعی است. این سیستم‌ها راه‌هایی جدید و کارآمد برای حفظ روابط فراهم می‌کنند» (Walther & Ramirez, 2009: 302). به جرأت می‌توان گفت بزرگ‌ترین دولت‌ها را شبکه‌های اجتماعی تشکیل داده‌اند و بیشترین اعضا و اطلاعات را در اختیار دارند.

شبکه‌های اجتماعی هم کارکردهای مثبت دارند و هم کارکردهای منفی. برخی از کارکردهای مثبت آن‌ها عبارت است از: راحتی ارتباط، دستیابی به اطلاعات علمی، تشکیل گروه‌های خانوادگی و افزایش محبت و همبستگی میان آنان. در برابر این مزایا، این شبکه‌ها کارکردهای منفی نیز دارند؛ مانند عدم رعایت شئون اخلاقی، رواج هرزگی، توهین به دیگران، انتشار اطلاعات خصوصی افراد، برقراری ارتباط احساسی با جنس مخالف، اطلاعات زیاد اما بی‌فایده، کلاه‌برداری و هک. با وجود این آسیب‌ها

نمی‌توان این شبکه‌ها را به‌طورکلی از زندگی حذف کرد، بلکه باید با هدایت فرزندان در مسیر درست و نظارت بر آنان سعی کرد آن‌ها را از آسیب‌ها دور نگه داشت.

۲. حریم خصوصی

به دلیل وجود تفاوت در مبانی فلسفی، انسان‌شناختی و جامعه‌شناختی، تعریف واحدی برای حریم خصوصی به دست نیامده است؛ لذا بسیاری از اندیشمندان به جای تبیین مفهوم حریم خصوصی، به دنبال معرفی مصادیق آن بوده‌اند. از مصادیق حریم خصوصی می‌توان به حریم مکانی، جسمانی، حیثیتی، خانوادگی، لوازم شخصی، اطلاعات شخصی و ارتباط شخصی اشاره کرد (سروش، ۱۳۹۳: ۱۱ تا ۲۳).

البته در این میان برخی از اندیشمندان تعاریفی برای حریم خصوصی ارائه کرده‌اند؛ برای مثال، عده‌ای معتقدند حریم خصوصی، حقی برای همه افراد است و این حق از آن‌ها در برابر مداخله بی‌اجازه دیگران در زندگی شخصی حمایت می‌کند (Landwehr & Heitmeyer, 2011: 43). همچنین، برخی حریم خصوصی را حقی می‌دانند که از افراد در برابر مداخله دیگران در زندگی شخصی و خانوادگی - چه با ابزار مستقیم و چه غیرمستقیم - حمایت می‌کند (Shostack & Syverson, 2004: 31). برخی دیگر نیز برای این حریم خصوصی ارکانی مشخص کرده‌اند؛ مثلاً روت‌گیسون سه رکن اساسی محرمانگی (رازداری)، گمنامی (ناشناسی) و خلوت (انزوا و تنهایی) را برای حریم خصوصی در نظر گرفته است (ایران‌پور، ۱۳۹۱: ۳۲). بعضی نیز حریم خصوصی را نظارت فرد بر اطلاعات خود تعریف کرده‌اند (parent, 1983: 269).

بنابراین، مفهوم و ماهیت حریم خصوصی از مقولات نسبی است؛ یعنی مفهوم آن براساس زمان، مکان و باورهای اجتماعی متفاوت است و تعریف واحدی برای آن وجود ندارد. به همین دلیل، برای شناخت و تعریف حریم خصوصی باید از معیارهای شخصی و نوعی بهره گرفت. حریم خصوصی جایی است که فرد در آن احساس امنیت کند و این احساس امنیت موجب می‌شود اطلاعات و وسایل گرانبهای خود را، دور از دسترس دیگران، در آنجا قرار دهد.

حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی سایبری به معنای محافظت از اطلاعات و ارتباطات شخصی و جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده از این اطلاعات و ارتباطات علیه کاربران است؛ لذا کاربران شبکه‌های اجتماعی دوست ندارند اطلاعات و ارتباطات شخصی آن‌ها برای همگان آشکار شود یا دیگران از آن سوءاستفاده کنند. «در بسیاری از موارد، حریم خصوصی افراد در شبکه‌های اجتماعی و اینترنت از سوی افراد مختلفی مانند کارفرمایان، خانواده‌ها، ارائه‌دهندگان اینترنت و دولت‌ها نقض می‌شود» (Bennett, 2001: 197).

۳. امنیت

یکی از مطالبات همیشگی انسان‌ها امنیت بوده است. بدون امنیت، زندگی آدمی دچار مشکل می‌شود و از بین خواهد رفت. احساس آرامشی که در نتیجه برقراری امنیت به دست می‌آید با هیچ حس دیگری قیاس شدنی نیست. مسئله اساسی این است که امنیت از مفاهیمی است که به تعریف نیاز ندارد و خودش را تعریف می‌کند؛ اما در این مقاله سعی خواهد شد با وجود گستردگی در معنای امنیت، محدوده‌های مبحث مشخص شود. امنیتی که این مقاله در نظر دارد، اعم از امنیت اطلاعات و ارتباطات و امنیت جسمانی و روانی است و حتی امنیت اقتصادی را نیز شامل می‌شود.

از میان گونه‌های امنیت، امنیت روانی مهم‌تر است. اگر امنیت روانی از بین برود، جامعه به راحتی خلل پذیر می‌شود. می‌توان گفت امنیت روانی، بر انواع دیگر امنیت حاکم است؛ به این معنا که کسی که اطلاعات و ارتباطاتش لومی رود یا از نظر مالی زیانی به او می‌رسد و امنیت اقتصادی خود را از دست می‌دهد، بیشتر از دیگران از نظر روانی دچار مشکل می‌شود. او اعتماد خود را به دیگران از دست می‌دهد و همین موجب می‌شود در هیچ‌جا احساس امنیت نداشته باشد و فشار روانی زیادی را تحمل کند.

کاربران فضای مجازی بدان دلیل که شبکه‌های اجتماعی را امن می‌دانند و حس ناشناس بودن در این فضا دارند، بعضاً اطلاعات و ارتباطات خود را در اختیار همگان قرار

می دهند یا خود را در معرض چنین امری می گذارند. این احساس امنیت را «امنیت سایبری» نامیده اند؛ هرچند به سبب اختلاف در اهداف، از این اصطلاح برداشت های متفاوتی شده است. برخی، هدف از امنیت سایبری را محافظت از حریم خصوصی افراد و سازمان ها می دانند و برخی دیگر، هدف از آن را حفظ امنیت کشور و امنیت ملی معرفی می کنند (brey, 2007: 5- 6).

خانواده نیز باید امنیت سایبری را برای فرزند خود فراهم کند؛ یعنی از یک سو نباید به حریم خصوصی او سرک بکشد و از سوی دیگر، باید امنیت خانواده را حفظ کند. این دو نوع برداشت از امنیت سایبری موجب بروز تعارضات اخلاقی از این دست می شود که خانواده چگونه باید هر دو امنیت را برقرار کند؟ در صورتی که ناگزیر از حفظ یکی و ترک دیگری شد، کدام یک بردیگری مقدم می شود؟ و دلیل رجحان یکی بردیگری چیست؟

نظارت بر خانواده از دیدگاه اخلاق

همان طور که گفته شد، یکی از وظایف اصلی خانواده ایجاد امنیت و آرامش برای همه افراد خانواده است. از طرفی، حفظ حریم خصوصی افراد نیز از وظایف همگانی است که خانواده ها را نیز باید آن را رعایت کنند. حال، اگر خانواده ها برای نظارت بر فرزندان خود مجبور شوند یکی از این دو اصل اخلاقی را نقض کنند، کدام یک بردیگری مقدم است؟ «گاهی عملی از منظر اخلاقی به خوب و خوب تر یا بد و بدتر منتهی می شود؛ حل چنین مسائلی نیاز به معرفتی خاص دارد. این معرفت از طریق نیروی عقل از درون فرد و نیروی نقل برگرفته از وحی، عهده دار داوری در چنین مسائلی خواهد بود» (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۳۳۹).

برای تصمیم گیری در دوره های اخلاقی، از سوی اندیشمندان اسلامی «در لابه لای کتاب های اصولی، تفسیری، اخلاقی، کلامی و فلسفی، تکالیف اخلاقی ارائه شده است. باید توجه داشت که راه حل های مطرح شده مانعة الجمع نیستند و برای موارد خاص تعارض، راهکارهای خاصی اعمال می شود و در برخی موارد، راهکارهای متعدد

به منزله مکمل هم به کار می‌روند» (خادمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۹). در میان اندیشمندان اسلامی، تقدّم امر اهم بر امر مهم، شهرت بیشتری دارد.

یکی از راه‌های برون‌رفت از معضل دوراهاه‌های اخلاقی، تعیین اهمیت هر یک از دو اصل اخلاقی است. شناخت امر اهم صرفاً عقلانی است و جز با توجه و تفکر حاصل نمی‌شود. در مسئله یادشده انسان میان دو کار ناپسند می‌ماند که ناچار است یکی از آن‌ها را انجام دهد؛ لذا باید کار بدتر را کنار بگذارد و کار بد را انجام دهد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «عقل آن نیست که فقط میان خوب و بد تمیز دهد، بلکه عاقل آن است که از میان بدها بهتر را بشناسد» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۶: ۷۵).

تاکنون ملاک‌های متفاوتی در تقدیم اهم بر مهم ارائه شده است. در این بخش مقاله، این ملاک‌ها را بررسی می‌کنیم و با مصداق یادشده، یعنی دوراهاه اخلاقی احترام به حریم خصوصی یا حفظ امنیت، مطابقت می‌دهیم.

گفتنی است تعارض و دوراهاه اخلاقی موردنظر، دوراهاه‌ای واقعی است؛ به این معنا که فرض این مقاله آن است که راهی جز نقض یکی از این دو اصل وجود ندارد. به عبارت دیگر، خانواده‌ها نخست موظفند از راه‌های دیگری مثل محبت، همدلی و مشاوره برای حل چنین معضلاتی استفاده کنند یا جمع هر دو اصل را وظیفه خود قرار دهند؛ اما اگر هر یک از این راه‌ها سودمند نبود، یکی از این اصول اخلاقی را بردیگری مقدّم بدانند. بنابراین، راه‌حل‌هایی مانند کنار گذاشتن هر دو اصل یا جمع آن‌ها منتفی و تنها راه حل، ترجیح اصل اهم بر اصل مهم است.

ملاک‌های تقدّم اهم بر مهم

۱. تقدّم امری که مصلحت بیشتری دارد

هریک از عالمان اخلاق، نظریاتی درباره ترجیح یک اصل اخلاقی بر دیگری ارائه کرده‌اند. وظیفه‌گرایانی مانند «راس» معتقد بودند وظایف اخلاقی مطلق نیستند، بلکه «وظیفه در نگاه نخست» هستند؛ به این معنا که به این وظایف تا زمانی عمل خواهد شد که عمل

مهم‌تری نباشد و در صورت وجود عمل مهم‌تر، کنار گذاشته می‌شوند؛ مثلاً راست‌گویی کار خوب است، اما تا زمانی که عملی مهم‌تر جلو آن را نگیرد (Ross, 1930: 20 – 21). این وظیفه‌گرایان به انتخاب براساس وظیفه قائل هستند؛ یعنی فرد با نیت متابعت از قانون باید یکی از دوراهه‌هایی را که وظیفه خود می‌داند برگزیند.

در مقابل ایشان، غایت‌گرایان نظریات متفاوتی ارائه کرده‌اند. هریک از غایت‌گرایان، مفهومی را غایت معرفی کرده‌اند؛ برای مثال، عده‌ای لذت را غایت دانسته‌اند و در دوراهه‌های اخلاقی آن را که موجب لذت بیشتری می‌شود، مقدم می‌دارند. سودگرایان اخلاقی نیز معتقد بودند ملاک خوبی و بدی اعمال باید سود و مصلحت انسان‌ها در افعال اختیاری آن‌ها باشد؛ لذا عملی را اخلاقی می‌دانستند که بیشترین سود را برای بیشترین افراد به ارمغان بیاورد. عده‌ای از سودگرایان، صرفاً سود فاعل را در نظر گرفتند و عده‌ای دیگر، سود بیشتر افراد را لحاظ کردند. برخی از فیلسوف‌های سودگرا، سودها و لذت‌های معنوی را بر لذت‌های مادی ترجیح دادند و برخی دیگر بالعکس (Driver, 2014: 10).

در قرآن کلمه مصلحت نیامده است؛ اما خداوند بارها صالحان را رستگار خوانده است تا جایی که در سوره «عصر» همه انسان‌ها را به جز کسانی که صالح هستند و اعمال نیکو انجام می‌دهند، زیان‌مند معرفی می‌کند.^۱ یکی از معانی صالح، به نفع بودن و به مصلحت بودن است. مسعودی در تعریف مصلحت می‌گوید: «مقایسه بین بدی‌ها و خوبی‌ها یا نقص‌ها و کمال‌ها و اینکه در انجام یا ترک هرکاری برآیند مثبت آن در نظر گرفته شود» (مسعودی، ۱۳۸۹: ۴۶). قرآن نیز عمل صالح را عملی می‌داند که به سود دنیا و آخرت فاعل آن باشد. فرد در انجام دادن این عمل هم می‌تواند نفع شخصی خودش را لحاظ کند و هم می‌تواند نفع جامعه مسلمان را در نظر بگیرد. همچنین، در احکام اسلامی مصلحت و سود افراد، مهم شمرده شده است؛ مثلاً اگر روزه‌داری به مصلحت فرد نباشد و موجب ضرر رسیدن به او شود، وجوبش از بین

۱. ﴿وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَصَّوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَصَّوْا بِالصَّبْرِ﴾ (عصر، ۱ تا ۳).

می‌رود. «هر عملی براساس آثاری که در خارج دارد، به مصلحت یا عدم مصلحت، متصف می‌گردد. ترتب این آثار گاه مقطوع و زمانی مظنون و احیاناً مشکوک یا موهوم است. از این رو، لازم است درجه انتظار حصول نتیجه در حکم به تقدیم و تأخیر ملاحظه گردد.» (العالم، ۱۴۲۱ق: ۱۹۰).

اسلام با اصل مصلحت‌اندیشی و سودگرایی موافق است؛ اما خداوند را بهترین کسی می‌داند که می‌تواند سود و مصلحت افراد را مشخص کند؛ چراکه او خالق انسان است و از مصالح و مفاسد و اسرار زمین و آسمان آگاهی دارد.^۱ در اسلام برای سودگرایی دو شرط اساسی مشخص شده است تا براساس آن، خودگرایی و مادی‌گرایی در اولویت قرار نگیرد. اولین شرط آن است که سودها نباید صرفاً مادی باشند، بلکه سود اخروی بر سود دنیوی مقدم است. برای مثال، صبر بر مصیبت‌ها اگرچه سود دنیوی ندارد، دارای سود اخروی است و لذا خداوند اجر صابرا را در آخرت «بی حساب» معرفی کرده است.^۲ شرط دوم آنکه در محاسبه سود و مصلحت نباید صرفاً سود فردی در نظر گرفته شود، بلکه باید سود و مصلحت بیشتر افراد سهم ملاحظه شود.

الف. مصلحت اخروی

شاید محاسبه مصلحت اخروی قدری مشکل به نظر برسد؛ اما با رجوع به منابع اصیل دینی می‌توان میزان مصلحت‌های اخروی و دنیوی را محاسبه و براساس آن، اصل اهم را مشخص کرد. در مسئله مدنظر باید ببینیم نقض حریم خصوصی کاربر با کدام اصل دینی تضاد دارد و راه حل آن چیست. می‌توان گفت در اسلام نقض حریم خصوصی با تجسس در امور افراد مترادف است. در منابع اسلامی، تجسس، کاری ناپسند قلمداد شده است و موجب عذاب اخروی می‌گردد.^۳

۱. ﴿قُلْ أَتْرَكُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً﴾ (فرقان، ۶)؛ ﴿وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً﴾ (طلاق، ۱۲).

۲. ﴿إِنَّمَا يُؤَقِّبُ الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (زمر، ۱۰).

۳. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضاً﴾ (حجرات، ۱۲).

گویا منظور از تجسس در قرآن، جاسوسی از احوال مردم برای استفاده کردن علیه آنان در جهت غیرحق است؛ چراکه خداوند در قرآن بارها برخی از انواع تجسس را مجاز شمرده است. برای مثال، درباره جاسوسی مؤمن آل فرعون از دربار فرعون برای نجات جان حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام می فرماید: ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ﴾؛ «و در این حال، مردی (مؤمن) از دورترین نقاط شهر مصر شتابان آمد و گفت: ای موسی، درباریان فرعون در کار توشورا می کنند تا تو را به قتل برسانند، زود از شهر بیرون گریز که من درباره تو بسیار مشفق و مهربانم» (قصص، ۲۰). همچنین، حضرت سلیمان عَلَيْهِ السَّلَام، هدهد را برای جاسوسی از وضعیت دربار ملکه سبا فرستاد.^۱ بنابراین، می توان گفت اگر تجسس دارای دو شرط یاد شده باشد، یعنی برای سوء استفاده علیه فرد نباشد و برای انجام دادن عملی به حق باشد، نکوهیده نیست.

نظر اسلام، افزون بر حریم خصوصی، باید درباره امنیت نیز بررسی شود. همان طور که گفته شد، درباره اهمیت مصالح هرامر، لازم است در محاسبه مصلحت بیشتر، مصلحت های دینی و اخروی بر مصلحت های دنیوی مقدم شود. به عبارت دیگر، باید مصالح کیفی جایگزین مصالح کمی شوند. بعد از رجوع به ادله شرعی و تفحص کامل معلوم می شود کدام یک از دو سوی تعارض، مصلحت اخروی بیشتری دارد. در آیات قرآن، نجات دادن جان یک انسان اهمیتی در حد نجات دادن تمام انسان ها دارد.^۲ در روایات نیز بر حمایت از انسان ها و نجات جان و مال و آبروی آن ها تأکید شده است؛ برای مثال، پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می فرماید: «إِنَّ حُرْمَةَ عِرْضِ الْمُؤْمِنِ كَحُرْمَةِ دِمِهِ وَمَالِهِ»؛ «حرمت حیثیت و آبروی مؤمن، همانند حرمت جان و مال اوست» (تویسرکانی، ۱۴۱۳ق، ج ۵: ۲۲۶). همچنین، پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در حدیث دیگری درباره کسانی که از آبروی مسلمانان دفاع می کنند، می فرماید: «مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ كَانَ لَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ

۱. ﴿أَذْهَبُ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِيهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَأَنْظَرُ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ (نمل، ۲۸).

۲. ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ (مانده، ۳۲).

التَّارِ؛ «کسی که از حیثیت و آبروی برادر دینی خود دفاع کند، برای او هفتاد هزار سپراز آتش جهنم خواهد بود» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۷۵: ۲۵۳). بنابراین، براساس ادله‌ای که حفظ امنیت را وظیفه افراد دانسته و نقض حریم خصوصی را اگر برای سوءاستفاده و ناحق نباشد جایز شمرده‌اند، حفظ امنیت خانواده امری مهم و بر حفظ حریم خصوصی مقدم است.

ب. مصلحت بیشتر افراد

مصلح عام، مصلح همه یا بیشتر مردم را شامل می‌شود؛ ولی مصلح خاص، مصلحت افراد کمتری را در نظر می‌گیرد. این قاعده به این معناست که هرگاه دو اصل اخلاقی با هم تعارض پیدا کرد، آن اصلی انتخاب می‌شود که افراد بیشتری را دربرمی‌گیرد. (الخادمی، ۱۴۲۱ق: ۱۲۳). بنابراین، باید معلوم کرد کدام یک از این دو اصل افراد بیشتری را شامل می‌شود و بیشترین سود را برای بیشترین افراد حاصل می‌کند. البته این نکته مهم است که نوع مصلحت و سود باید از سوی خداوند مشخص شود و باری تعالی سود اخروی را بر سود دنیوی و سود جمیع مسلمانان را بر سود یک فرد مقدم می‌داند. با توجه به اینکه در اسلام مصلحت بیشتر افراد مدنظر است، این سؤال پیش می‌آید که کدام یک از دو اصل بیشترین مصلحت را به دنبال دارد. در این گونه موارد، نمی‌توان یک حکم کلی داد؛ برای مثال، نمی‌توان گفت همیشه حفظ امنیت کاربران مقدم است، بلکه در هر مسئله تفکری اخلاقی لازم است تا وظیفه افراد مشخص شود؛ اما می‌توان قواعدی را پیش فرض قرار داد تا برای نمونه‌های مشابه اقدام مناسب صورت گیرد. طبعاً برای هر فرد به تنهایی، حفظ حریم خصوصی مصلحت‌آمیزتر است؛ اما وقتی در جست‌وجوی قاعده‌ای کلی برای این مسئله باشیم، پی می‌بریم که حفظ امنیت می‌تواند بر حفظ حریم خصوصی مقدم شود؛ چراکه اولاً حفظ حریم خصوصی صرفاً مصلحتی فردی است، اما حفظ امنیت مصلحتی جمعی است و همه اعضای خانواده را شامل می‌شود؛ برای مثال، اگر سرپرست خانواده به حریم خصوصی فرزندش احترام بگذارد و آن

را نقض نکند و در مقابل، فرزند بی تجربه با بی‌مبالاتی خود را در خطر بیندازد و مثلاً اطلاعاتی از خانواده در اختیار افراد سودجو قرار دهد یا در دام کلاه برداران بیفتد و بخشی از اطلاعات فردی یا پول خود را از دست بدهد، این خطاها بر زندگی چه کسانی تأثیر خواهد گذاشت؟ به نظر می‌رسد حریم خصوصی کاملاً شخصی است؛ اما مشکلاتی که به دلیل نظارت نداشتن بر فرزندان به وجود می‌آید، شخصی نیست و همه افراد خانواده را درگیر خواهد کرد. بنابراین، گاه سرپرست با نقض حریم خصوصی یکی از فرزندان خود می‌تواند امنیت تمام خانواده و حتی آن فرزند را تأمین کند.

دوم اینکه، حفظ امنیت دارای حُسن ذاتی است. حفظ امنیت کاربران موجب آرامش روانی افراد در استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌شود. به دلیل محرمانه بودن زندگی هرکس، باید حریم خصوصی او تأمین شود تا احساس امنیت کند؛ اما اگر امنیت تمام کاربران از بین برود، آیا احترام گذاشتن به حریم خصوصی کاربر فایده‌ای دارد؟ در این صورت، آیا خود کاربری که حریم خصوصی‌اش حفظ شده است، از احساس امنیت هم برخوردار است؟ مطمئناً اگر امنیت از بین برود، دیگر کسی جرأت نمی‌کند از شبکه‌های اجتماعی استفاده کند و از مزایای آن‌ها بهره‌مند شود. می‌توان گفت حریم خصوصی، محصول برقراری امنیت است؛ به این معنا که اگر امنیت نباشد، به طریق اولی حریم خصوصی نخواهد بود.

یکی از سؤالاتی که مطرح می‌شود این است که آیا شمار افراد، نشانه اخلاقی بودن یک مسئله است یا نه؟ پاسخ این است که در برخی از نمونه‌ها، امری که افراد کمتری آن را پذیرفته‌اند، اخلاقی‌تر بوده است؛ برای مثال، اگر شمار افراد، نشان‌دهنده اخلاقی بودن یک عمل باشد، باید در جنگ کافران با مسلمانان که عموماً شمار مسلمانان کمتر بوده است، حمایت از کفار را پسندیده بدانیم. باید گفت در مسائلی مانند جنگ کفار با مسلمانان، موضوع حق و باطل مطرح است؛ یعنی یک طرف حق (خوب) و طرف دیگر، باطل (بد) است. برای تشخیص حق باید به مستندات و ادله هریک از طرفین رجوع کرد و طرف حق را برگزید و با باطل به مبارزه

پرداخت؛ اما در مسئله‌ی دوراهه‌های اخلاقی، گزینش یکی از دو امر بد دشوار است؛ از این رو، مجبوریم راه‌حلی برای برون‌رفت از این مشکلات بیابیم و یکی از این راه‌ها در نظر گرفتن شمار افراد طرفین است.

درباره‌ی تقدّم مصلحت‌ها باید به این نکته توجه داشت که منظور از مصلحت، مصلحت چه کسی است و چه اندازه این مصلحت مهم است. بی‌تردید، مصلحت باید بیشتر افراد سهیم در یک عمل را مدنظر قرار دهد. شناخت مصلحت و کمّیتی بودن آن این محاسبه را راحت‌تر خواهد کرد؛ برای مثال، وقتی هکرها یا گردانندگان شبکه‌های اجتماعی^۱ اطلاعات فرزند خانواده را که ممکن است عکس‌ها و شماره‌تلفن‌های خانوادگی باشد می‌دزدند، همه‌ی اعضای خانواده متضرر می‌شوند. پس، در این جا مصلحت تمام افراد خانواده بر مصلحت کاربر و حفظ حریم خصوصی او مقدّم است.

حال، اگر فرض شود بدان دلیل که کاربر عکس‌های خانوادگی و شماره‌های افراد خانواده را در رایانه یا تلفن همراه خود نگهداری نمی‌کند، با هک شدن او هیچ اطلاعاتی از خانواده به دست دیگران نیفتاده است، آیا باز هم مصلحت افراد خانواده در خطر است؟ سلب امنیت فرد از سوی هرکس، چه هکران و گردانندگان شبکه‌ها، چه افراد عادی، موجب بروز اضطراب و غم و اندوه برای آن فرد می‌شود و این ناراحتی بر زندگی همه‌ی افراد خانواده تأثیرگذار است؛ به همین دلیل، امنیت روحی خانواده از بین می‌رود و در موضوع امنیت، میان امنیت اجتماعی و روحی افراد تفاوتی وجود ندارد. بنا بر مصلحت، در این جا حفظ امنیت خانواده بر حفظ حریم خصوصی که موجب سلب امنیت فرد و دیگران می‌شود، مقدّم است. حفظ کیان خانواده بر هر چیز از جمله حفظ حریم خصوصی فرزندان مقدّم است و وظیفه‌ی ابتدایی و مهم هر سرپرست خانواده به شمار می‌رود.

۱. ر. ک: خان محمدی و شاملی، «اخلاق اسلامی حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی سایبری»، مجله‌ی اسلام و مطالعات اجتماعی؛ ش ۱۴.

۲. تقدّم امری که با اهداف اخلاقی مطابقت بیشتری دارد

یکی از راه‌های برون‌رفت از دوراهی‌های اخلاقی، تقدّم امری است که با اهداف اخلاقی مطابقت بیشتری دارد. در آغاز، شناخت اهداف اخلاقی ضروری است. پس از شناخت اهداف اخلاقی، می‌توان مسائل را برآن اهداف حمل کرد. اگر عملی با آن اهداف سازگاری داشته باشد، خوب و در غیراین صورت بد است. در این مقاله دو هدف اهمیت دارد: یکی هدف کاربرودوم اهداف اخلاقی سرپرستان خانواده. نمونه‌های زیادی می‌تواند متعلّق این اهداف باشد؛ مثلاً عده‌ای از غایت‌گرایان هدف را سود و عده‌ای دیگر، میزان لذت معرفی کرده‌اند؛ اما در این مقاله سعی شده اهداف اخلاقی براساس منابع و نظریات اخلاقی اسلام تعیین شود.

در اسلام هدف از خلقت انسان‌ها، عبادت و قرب الهی معرفی شده است؛ لذا عالمان اخلاق معتقدند هر عملی که افراد را بیشتر به خداوند نزدیک کند، اخلاقی و هر عملی که انسان را از خداوند دور کند، غیراخلاقی است.^۱

عملی موجب قرب الهی می‌شود که هم حُسن فاعلی داشته باشد و هم حُسن فعلی منظور از حُسن فاعلی آن است که عمل با نیت تقرب و رضای الهی انجام شود. منظور از حُسن فعلی آن است که آن عمل بذاته خوب باشد و خداوند نیز به آن راضی باشد. بنابراین، عملی که بذاته خوب است و با نیت تقرب الهی انجام شود، عمل خوبی است. احترام به حریم خصوصی و امنیت، هردو، حُسن فعلی دارند؛ یعنی بذاته خوبند و هرکدام با نیت قرب انجام شود، عملی کاملاً اخلاقی خواهد بود؛ اما درباره‌ی تعارض این دو اصل باید گفت خداوند حفظ امنیت افراد را جزو وظایف انسان قرار داده و از تجسس‌هایی که برای سوءاستفاده یا ناحق باشد نهی کرده است. بنابراین، اگر امنیت همه‌ی اعضای خانواده حفظ شود، از اطلاعات افراد علیه آنان استفاده نشود و راهی جز نقض حریم خصوصی کاربربرای حفظ امنیت نباشد، خداوند از انجام دادن آن عمل

۱. ر.ک: مصباح یزدی، محمدتقی، تقد و بررسی مکاتب اخلاقی.

(حفظ امنیت) راضی است. حال، اگر سرپرستان خانواده چنین عملی را برای رضای الهی انجام دهند، ارزشی دوچندان خواهد داشت.

اولین و بالاترین وظیفه‌ای که سرپرستان خانواده بر عهده دارند، حفظ امنیت و کیان خانواده است و در انجام این وظیفه فرقی میان فضای حقیقی و فضای مجازی نیست. این، هدفی خاص است که تحقق آن از سرپرست خانواده بیشتر برمی‌آید تا از افراد دیگر. طبق این هدف، دو وظیفه بر عهده سرپرستان است: نخست آنکه باید موانع حفظ امنیت خانواده را رفع کنند و دوم اینکه نباید امنیت خانواده را خودشان به خطر بیندازند. نقض حریم خصوصی اگرچه با وظیفه دوم آن‌ها در تضاد است، برای اعضای خانواده حتی برای او که حریم خصوصی‌اش نقض شده است امنیت ایجاد می‌کند. بنابراین، حفظ امنیت کاربر و خانواده با اهداف اخلاقی سرپرستان مطابقت بیشتری دارد.

۳. تقدّم حفظ آبروی افراد بر هر چیز

در میان علمای اسلام مرسوم است در تعارضات، حفظ جان و عرض را بر حفظ مال مقدّم می‌دارند؛ چراکه این دو از مسائلی است که اگر از بین برود، یا به دست آوردنی نیست یا بازسازی آن امری بسیار دشوار است. جان انسان اگر از بین برود، دیگر چیزی نمی‌تواند جایگزین آن شود و آبروی انسان نیز اگر از بین برود، به سختی می‌توان (یا شاید اصلاً نتوان) آن را به روز اول برگرداند؛^۱ اما اگر مال از دست برود، هر چند جبران آن سخت است، امکان پذیر است. حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره تقدّم آبرو بر مال می‌فرماید: «مِنَ التُّبْلِ أَنْ يَبْدَلَ الرَّجُلُ مَالَهُ وَيَصُونَ عَرَضَهُ»؛ «نشانه اصالت و بزرگواری است که کسی برای حفظ آبرو و حیثیت خود از مال و منال‌ش بگذرد» (آمدی، ۱۴۱۰ق: ۶۷۷).

کاربران شبکه‌های اجتماعی به فراخور اقتضائات این شبکه‌ها اقداماتی انجام می‌دهند که ممکن است اطلاعات و ارتباطات خود را به خطر بیندازند و امنیت خود و

۱. «إِذَا رَقَّ الْعَرَضُ أُسْتُصِيبَ جَمْعُهُ»؛ «وقتی آبرو ریخت و بی ارزش شد، دیگر جمع‌آوری و جبران آن دشوار خواهد بود» (اعلام‌الدین، ص ۳۰۳).

خانواده‌شان را از بین ببرند. براساس ادله دینی، کاربر نباید کاری انجام دهد که آبروی خودش را به خطر بیندازد.^۱ در بسیاری از نمونه‌ها، هنگام استفاده از فضای مجازی آبروی یک خانواده در معرض خطر قرار می‌گیرد؛ برای مثال، اگر کاربر از شبکه‌های اجتماعی برون‌مرزی استفاده کند و در دستگاه خود (رایانه و تلفن همراه) عکس‌های خانوادگی داشته باشد، ممکن است این اطلاعات و عکس‌ها از دو طریق در مخاطره باشد: اول با هک شدن از سوی کاربران دیگر؛ دوم از طریق شبکه‌های اجتماعی. اگر این عکس‌ها در اختیار سودجویان قرار بگیرد، موجب هرگونه سوءاستفاده مانند اخاذی، نشر و... می‌شود و این‌گونه آبروی یک خانواده به خطر می‌افتد.

حال، این سؤال مطرح می‌شود که در جاهایی که آبروی افراد در خطر است، آیا حفظ آبرو بر حفظ حریم خصوصی مقدم است یا خیر؟ به جرأت می‌توان گفت حفظ آبرو بر هر چیزی مگر جان انسان مقدم است؛ مخصوصاً اگر فقط آبروی کاربر در میان نباشد، بلکه آبروی تمام افراد خانواده در خطر باشد. در این موارد، حفظ آبروی خانواده بر حفظ حریم خصوصی افراد مقدم است و سرپرست خانواده می‌تواند با نظارت هدف‌مند، فرزندان را در مسیری قرار دهد که آبروی خانواده به خطر نیفتد.

اگرچه براساس ادله عقلی و شرعی، در این موارد حفظ آبرو بر حریم خصوصی فرد مقدم است، وظیفه اخلاقی سرپرست خانواده این است که آبروی تک‌تک افراد خانواده را مهم بشمارد؛ برای مثال، پدری که با نقض حریم خصوصی فرزندش، به دنبال حفظ امنیت و آبروی خانواده است، در صورتی که به اطلاعاتی دست یابد که ممکن است افشای آن موجب ریختن آبروی فرزند شود، نباید آن را علنی کرده و آبروی فرزند را در خانواده ببرد. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرمایند: «مَنْ كَفَّ عَنْ أَعْرَاضِ الْمُسْلِمِينَ أَقَالَهُ اللَّهُ عَشْرَةَ يَوْمٍ الْقِيَامَةِ»؛ «کسی که از آبروریزی و لطمه زدن به حیثیت مسلمانان خودداری کند، خداوند از لغزش‌های او در روز قیامت خواهد گذشت» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۷۵: ۲۵۶). بنابراین، حفظ آبروی تک‌تک افراد خانواده، از جمله خود کاربر، از وظایف سرپرستان خانواده است.

۱. «لَا تَجْعَلْ عَرَضَكَ غَرَضًا لِنِيَالِ الْقَوْلِ»؛ «آبرو و اعتبار خودت را آماج تیرهای حرف مردم قرار مده» [نهج البلاغه، نامه ۶۹].

نتیجه

فراگیری شبکه‌های اجتماعی، موجب بروز آسیب‌های زیادی شده است. خانواده‌ها برای حفظ امنیت فرزندان در بعضی موارد ناگزیرند حریم خصوصی فرزندان خود را نقض کنند. قاعدهٔ تقدّم اهم بر مهم، خانواده‌ها را وامی‌دارد از میان این دو اصل یکی را برگزینند. در این مقاله مصلحت بیشتر، مطابقت با اهداف اخلاقی و تقدّم حفظ آبرو، ملاک‌های تشخیص اهم بر مهم شمرده و بر مصداق مدنظر تطبیق داده شد.

بر اساس ملاک‌های نام‌برده، در دوره‌های اخلاقی میان احترام به حریم خصوصی و حفظ امنیت تمام اعضای خانواده، «حفظ امنیت خانواده و خود کاربر»، اصل اخلاقی اهم است؛ زیرا مصالح بیشتری (مصلحت اخروی و تعداد افراد بیشتر) را دربردارد، با اهداف اخلاقی مطابق است و موجب حفظ آبروی افراد می‌شود. این نقض حریم خصوصی، امنیت همهٔ افراد خانواده. از جمله همان فردی که حریم خصوصی‌اش شکسته است. را برقرار می‌کند.

اخلاق چنین حکم می‌کند که خانواده‌ها تا جایی که امکان دارد میان این دو اصل اخلاقی جمع کنند، به حریم خصوصی کاربران احترام بگذارند و فقط هنگامی که هیچ راهی جز ورود به حریم خصوصی فرزندان نیست، از این راهکار استفاده کنند. پس خانواده‌ها نخست باید راه‌های دیگر را بررسی کنند و سپس در صورت لزوم، به حریم خصوصی فرزند خود وارد شوند. افزون‌براین، یکی از ملاک‌های اهم، حفظ آبروی خانواده از جمله خود کاربر است و اخلاقاً سرپرستان خانواده نباید آبروی فرزند خود را پیش دیگر افراد خانواده ببرند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ق)؛ *غررالحکم ودررالكلم*؛ قم: دارالکتاب الاسلامی.
۳. ایران‌پور، پرستو (۱۳۹۱)؛ «میزان سواد رسانه‌ای و نقش آن در استفاده از رسانه‌های تعاملی»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
۴. تویسرکانی، محمدنبی ابن احمد (۱۴۱۳ق)؛ *لثالی الاخبار*؛ ۵ ج، قم: مکتب‌العلامه.
۵. جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۹۱)؛ *مفاتیح‌الحیاه*؛ قم: اسراء.
۶. خادمی، عین‌اله، علی‌حیدری و کبری‌عباسی کیا (۱۳۹۳)؛ «ارزیابی راه‌حل‌های اندیشمندان اسلامی در مواجهه با تزاحم تکالیف اخلاقی»؛ فصلنامه آینه معرفت؛ دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۳۹ تا ۱۵۲.
۷. الخادمی، نورالدین (۱۴۲۱ق)؛ *المصلحه المرسله حقیقتها وضوابطها*؛ بیروت: دار ابن‌حز.
۸. خان‌محمدی، کریم و علی‌اکبر شاملی (۱۳۹۵)؛ «اخلاق اسلامی حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی سایبری»؛ *مجله اسلام و مطالعات اجتماعی*؛ ش ۱۴، ص ۸۰-۱۰۳.
۹. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۰۸)، *اعلام‌الدین فی صفات المومنین*، قم، انتشارت آل‌البیت.
۱۰. سروش، محمد (۱۳۹۳)؛ *اصول حریم خصوصی (براساس منابع اسلامی)*؛ ج ۱، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. العالم، یوسف حامد (۱۴۲۱ق)؛ *المقاصد العامه للشریعه الاسلامیه*؛ قاهره: دارالحدیث.
۱۲. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)؛ *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*؛ ترجمه احد علیقلیان، افشین خاک‌باز و علی‌پایا؛ ج ۱، تهران: طرح‌نو.
۱۳. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۳ق)؛ *بحار الانوار*؛ ۱۱۱ ج، بیروت: دارالاضواء.
۱۴. مسعودی، محمد هاشم (۱۳۸۹)؛ *ماهیت و مبانی کلامی تکلیف*؛ ج ۲، قم: بوستان کتاب.

۱۵. محمد بن حسین، شریف الرضی (۱۳۷۹)، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، قم، انتشارات مشهور.

16. Bennett, C. (2001); Cookies, Web Bugs, Webcams and Cue Cats: Patterns of Surveillance on the World Wide Web. *Ethics and Information Technology* 3(3), 195 – 208.

17. Brey, P. (2007); “Ethical Aspects of Information Security and Privacy”, in: *Security, Privacy, and Trust in Modern Data Management*, M. Petković and W. Jonker (Eds.), Springer Berlin Heidelberg, pp. 21-36.

18. Boyd, d.m, & Ellison, n.b (2007); “social network sites: Definition, history, and scholarship”; *Journal of computer- mediated communication*, http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd_ellison.html.

19. Cross, Richard (2006); “Social Network Analysis: an introduction”, *Social Networking*, http://www.bioteams.com/2006/03/28/social_network_analysis.html.

20. Driver, Julia, "The History of Utilitarianism"; *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition); Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/utilitarianism-history>

21. Gattiker. E. & Perlusz. Stefano & Bohmann. Kristoffer & Morck Sorensen. Christian, (2001); *The virtual community: Building on social structure, Relation and trust to achieve value*, in *Community informatic reader*, edited by Keeble.L and Loader.B; London and New York, Routledg.

22. Landwehr.C.E and Heitmeyer.C.L and McLean.J.D (2011); “A security model for military message systems: Retrospective”; Naval Research Laboratory, Washington DC.
23. Shostack.A and Syverson.P (2004); “What price privacy, J. in Economics of Information Security”; The Netherland, Kluwer.
24. Parent, W, (1983); “Privacy, Morality and the Law”; Philosophy and Public Affairs, 12: 269–88.
25. Ross, W. D, (1930); the right and the good; oxford university press.
26. Lazer, David (2008); Introduction To Social Network Analysis; Director Program on Networked Governance Kennedy School of Government Harvard University.
27. Walther, J. B. & Ramirez, Jr. A (2009); “New technologies and new direction in nonline relating”; In S. Smith, & S. Wilson (Eds.); New directions in interpersonal communication (pp. 264-284); Thousand Oaks, CA: Sage.

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۱۵۹-۱۳۱

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

تدوین الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایر براساس نظریه داده بنیاد

منصور دهقان منشادی*، رسول نظری**

چکیده

امروزه مصرف کالاهای فرهنگی از مهم ترین زمینه های فعالیت در حوزه سبک زندگی به شمار می رود. هدف پژوهش حاضر تدوین الگوی مناسب برای استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبراست. برای تدوین این الگو و به دست آوردن داده هایی متناسب با موضوع مطالعه، از روش کیفی نظریه داده بنیاد استفاده شده است. شرکت کنندگان در پژوهش حاضر، صاحب نظران و متخصصان حوزه اخلاق و خانواده بودند که با نمونه گیری نظری برای مصاحبه نیمه ساختاریافته و اکتشافی انتخاب شدند و مصاحبه ها تا رسیدن داده ها به اشباع نظری ادامه یافت. اعتبار یافته ها با روش های تطبیق توسط اعضا، بررسی همکار و مصاحبه های آزمایشی تأیید شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از کدگذاری باز، محوری و گزینشی استفاده شد.

نتایج پژوهش گویای آن است که ۳۳۵ گزاره مفهومی اولیه با ۱۷ مقوله اصلی و ۴۹ مقوله فرعی در قالب ابعاد شش گانه مدل پارادایمی شامل: موجبات علی (۳ مقوله)؛

* عضو هیئت علمی گروه مدیریت آموزشی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

mansoor.d.8@gmail.com

** دانشیار گروه مدیریت ورزشی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۱

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۰/۳۰

پدیده اصلی (فضای مجازی و سایبر)؛ راهبرد (۲ مقوله)؛ ویژگی‌های زمینه‌ای (۶ مقوله)؛ شرایط محیطی (۴ مقوله)؛ و پیامد (۲ مقوله) شناسایی شدند. یکپارچه‌سازی مقوله‌ها بر مبنای روابط موجود میان آن‌ها، مدل پارادایمی را شکل داد که الگوی مناسب را برای استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر ارائه می‌کند.

واژگان کلیدی

سبک زندگی، سواد خانواده، فضای مجازی و سایبر، مدل پارادایمی، نظریه داده‌بنیاد.

مقدمه

فرهنگ، سرمایه متراکم معنوی و مادی است که اصلی‌ترین عامل حفظ و تقویت هویت ملی و تاریخی کشور و جامعه شناخته می‌شود. از حیث معنوی، شامل ارزش‌ها، هنجارها، رفتارها، بایدها و نبایدها و اعتقادات و نگرش‌ها و از حیث مادی، شامل کالاها، خدمات و محصولات و ابزارهای فرهنگی است (ر. ک: عابدینی و مولایی، ۱۳۹۱: ۷۷ تا ۹۵). مصرف کالاهای فرهنگی به منزله یک کنش الگودار می‌تواند با توجه به تفاوت وضعیت جامعه‌پذیری افراد در خانواده، میزان تحصیلات و میزان مشارکت در گروه‌های حرفه‌ای متفاوت باشد (ر. ک: پورجبللی و خلیلی، ۱۳۹۰: ۱ تا ۲۳). میزان گرایش به مصرف کالاهای فرهنگی در جوامع رو به افزایش است و در سال‌های اخیر کیفیت و شیوه ارائه این کالاها تغییرات زیادی کرده است (ر. ک: رشیدپور، ۱۳۸۸: ۵۵ تا ۷۴). پیامدهای مصرف کالاهای فرهنگی و هنری پیوسته بر میزان مصرف آن‌ها تأثیرگذار است (ر. ک: کاظمی، ۱۳۸۷، ۱۴۳).

ماهیت فناوری اطلاعات و ارتباطات به گونه‌ای است که این فناوری به یکی از ضرورت‌های زندگی بشر مبدل گشته و فراگیر شده است (ر. ک: نورمحمدی، ۱۳۹۰: ۱۲۷ تا ۱۴۵). امروزه با رواج رایانه و اینترنت در میان خانواده‌ها، ارزش‌های اجتماعی تحت تأثیر قرار گرفته و تغییراتی در رفتار و گفتمان نسل جوان به وجود آمده است (ر. ک:

خدامرادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵۵ تا ۱۶۷). برای دستیابی به زندگی بهتر در این جهان وابسته به اطلاعات، بررسی ماهیت و نحوه فعالیت شبکه‌های اجتماعی و همچنین بررسی موضوعات فرهنگی و اجتماعی مرتبط با این شبکه‌ها و بومی کردن آن‌ها برای ارتقای هویت فرهنگی و تضمین سلامت جامعه ضروری است (ر. ک: زارعی و جعفری نویمی پور، ۱۳۹۵: ۲۱۹ تا ۲۴۹).

از سوی دیگر، برنامه‌ریزی برای جهت‌گیری در برابر تأثیرات فرهنگی و اجتماعی رسانه‌های دیجیتال و فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات اگر با ارزش‌ها و اهداف ملی و دینی، سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی ارزشمند کشور و با توجه به الگوهای برآمده از جمهوری اسلامی ایران که در قالب «الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» یاد می‌شوند متناسب باشد، اهمیتی مضاعف می‌یابد. روند رشد فناوری‌ها و رسانه‌های نوین، هم‌زمان ترکیبی از فرصت‌ها و تهدیدها را به همراه دارد؛ از جمله در قالب انتقال محتوا و پیام، زمینه‌ساز تحولات فرهنگی و اجتماعی بسیاری است (ر. ک: اکبری تبار و اسکندری پور، ۱۳۹۲، ص ۵).

گسترش روزافزون تکنولوژی‌های ارتباطی جدید در سال‌های اخیر، جنبه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی حیات بشر را با مسائلی روبه‌رو کرده است. عصر حاضر که عصر ارتباطات نیز نام‌گذاری شده است، صحنه ظهور ابزارها و فناوری‌های مَدِرَن اطلاعاتی و ارتباط جمعی مانند اینترنت، ماهواره، شبکه‌های متنوع و پیشرفته، تلفن همراه و... است و به تبع آن در ابعاد و شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها و مناسبات فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تغییر و دگرگونی روی داده است. فضای ایجاد شده که متشکل از ابزارهای ارتباطی، مؤلفه‌های فردی و اجتماعی و کُنش متقابل میان آن‌هاست، با عنوان فضای مجازی مطرح شده است که می‌تواند یکی از ویژگی‌های بارز جهانی شدن و عصر ارتباطات به‌شمار رود (ر. ک: غفاری هاشجین و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۷ تا ۱۳۶). فضای مجازی نشان‌دهنده شکل جدیدی از ارتباطات است که به صورت الکترونیکی و سریع جانشین ارتباطات سنتی شده است (ر. ک: بریانت، ۱۹۹۲، ص ۱۳۸-۱۵۵).

واژه «سایبر»، از ریشه یونانی لغت «کنترل» گرفته شده و به طور ترکیبی در واژه «سایبرنتیک» به کار رفته است. مفهوم سایبرنتیک بر سیستم های کنترلی ابرتکنولوژی های رایانه ای به هم پیوسته، تکنولوژی جدید و واقعیات مصنوعی با راهبردهای دستیابی و کنترل سیستمی دلالت دارد (ر. ک: سلطانی فرو همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵ تا ۲۸). در سال های اخیر، شبکه های اجتماعی اینترنتی پدید آمده و در کانون توجه کاربران اینترنت، به ویژه نسل جوان قرار گرفته اند. این شبکه ها که بر مبنای تشکیلات برخط (آنلاین) فعالیت می کنند، به افراد اجازه می دهند در یک سیستم مشخص و با داشتن صفحه شخصی به معرفی خود، اشتراک اطلاعات و برقراری ارتباط با دیگران پردازند و از این طریق ارتباطشان را با دیگران حفظ کنند و ارتباطات اجتماعی جدیدی را نیز شکل دهند (ر. ک: بوید، ۲۰۱۴، ص ۱-۲۷۱).

گسترش فناوری و رواج انواع وسایل ارتباط جمعی در میان خانواده ها بر ارزش های اجتماعی آنان تأثیر گذاشته و موجب تغییراتی در رفتار و گفتمان نسل جوان شده است (ر. ک: کفاشی، ۱۳۸۸: ۷ تا ۵۷). محققان در مطالعات خود به ارتباط مشکلاتی مانند تنهایی، اضطراب اجتماعی و ضعف مهارت اجتماعی با میزان استفاده از اینترنت پی برده اند (ر. ک: کاپلان و اندرو، ۲۰۱۱، ص ۳۵-۳۱۴).

کوچک ترین اما مهم ترین نهاد اجتماعی، یعنی خانواده، عامل اساسی در گسترش و ترویج فرهنگ و چگونگی استفاده از کالاهای فرهنگی محسوب می شود (ر. ک: عابری، ۱۳۸۶، ص ۱۱). یکی از مهم ترین گروه های متأثر از این تحولات سیاسی و اجتماعی نوجوانان هستند (کرتیس، ۲۰۱۵: ۱ تا ۳۹).

شیوع اعتیاد به اینترنت، فضای سایبری و دنیای مجازی و ارتکاب به جرایم رایانه ای در حوزه های مختلف اجتماعی موجب بروز آسیب ها و خسارات متعددی در جامعه می گردد. یکی از مهم ترین آسیب های وارد بر فرد و جامعه، نابودی مبانی و اصول اخلاقی و نظام اجتماعی است که خسارات زیادی برای نظام های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه به بار می آورد (ر. ک: مرعشیان و کشفی، ۱۳۹۵: ۹۱ تا ۱۰۲). این آسیب ها در بُعد

فردی رنجش‌های جسمی، روان‌شناختی و اخلاقی به‌دنبال دارد و در بُعد جمعی موجب شکاف‌های خانوادگی و آسیب‌های اجتماعی می‌شود. یکی از ویژگی‌های بسیار مؤثر و نامطلوب فضای مجازی، محتواهای نامناسبی است که به راحتی در اختیار همه کاربران قرار دارد و امنیت اخلاقی خانواده‌ها را به خطر می‌اندازد. براین اساس، در فضای مجازی مشکلات اخلاقی تازه‌ای پدیدار شده که نیازمند رسیدگی است. ورود فضای مجازی به جامعه اسلامی ایران و فراگیر شدن آن، سبب بروز آسیب‌های جدیدی شده است که برای نمونه می‌توان به افزایش روابط دختر و پسر، رعایت نکردن عفت، شیوع محتوای هرزه‌نگارانه، انزوا و افسردگی، دوری از خانواده، اعتیاد به اینترنت و رعایت نکردن اخلاق اسلامی در میان کاربران ایرانی اشاره کرد (شاملی، ۱۳۹۶: ۱۱ تا ۳۴). شب‌بیداری کاربران نوجوان و جوان فضای مجازی موجب می‌شود آن‌ها به جای اینکه در روز برای تعالی خود و جامعه بکوشند، تا نیمه‌های روز در خواب بمانند یا اینکه در محیط کار و محیط علمی با خستگی زیاد و عدم تمرکز حاضر شوند (ر. ک: کوک، ۲۰۱۱، ص ۱۴۱-۱۴۳). ازاین‌رو، برای دوری از آسیب‌های ناشی از فضای مجازی و برخورد هوشمندانه با آن، اشراف کامل و به‌روز بر عوامل محیطی حوزه سیاسی و فرهنگی فضای مجازی در سطح داخلی و خارجی و شناخت آثار چشمگیر آن در ابعاد فردی و اجتماعی اهمیت دارد. همچنین، مواجهه فعال و خردمندانه با فضای مجازی برای بهره‌گیری بیشتر از فرصت‌های موجود، در راستای پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی، از بایسته‌های پژوهش در این زمینه است. به گفته رهبر معظم انقلاب، حوزه فضای مجازی به اندازه انقلاب اسلامی اهمیت دارد.

حبیبی و بهنامی فرد (۱۳۹۵) در پژوهشی عوامل زمینه‌ای، پایگاه اجتماعی اقتصادی، امنیت اجتماعی و هویت اجتماعی را عوامل مؤثر بر فضای مجازی اینترنت معرفی کرده‌اند. شاه‌جعفری و همکاران (۱۳۹۴) دسترسی به اطلاعات و منابع و عامل فراغتی را مؤلفه‌های الگوی استفاده از اینترنت در طراحی برنامه‌های پس از مدرسه در نظر گرفته‌اند. فرزانه و فلاحتی شهاب‌الدینی (۱۳۹۴) در پژوهشی که درباره دانش‌آموزان دختر

مقطع متوسطه دوره دوم شهر بابل انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی عبارتند از: پایگاه اقتصادی اجتماعی، اعتقادات دینی، میزان اعتماد اجتماعی، آزادی‌های اجتماعی و دیدگاه خانواده. خدایاری و همکاران (۱۳۹۳) اعتماد به شبکه‌های اجتماعی، تنوع و گستردگی، اطلاع‌رسانی و ارتباط آسان، رشته تحصیلی و جنسیت را در میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد مشهد مؤثر دانسته‌اند. هاشمی و همکاران (۱۳۹۰) سواد ارتباطی، مدت استفاده از اینترنت، پایگاه اجتماعی خانواده، اعتماد به فضای مجازی، دسترسی به اینترنت، محل دسترسی به اینترنت، رضایت و خشنودی از خدمات فضای مجازی، جنسیت و محل زندگی را مؤلفه‌های الگوی استفاده از فضای اینترنت معرفی کرده‌اند. حافظ‌نژاد (۱۳۸۹) معتقد است ویژگی‌های جنسیت، محل سکونت، شغل، درآمد، سطح تحصیلات و نگرش والدین بر استفاده دانش‌آموزان از اینترنت مؤثر است. آتمان و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی سهولت دسترسی به اطلاعات را عامل مهم در دستیابی به فضای مجازی دانسته‌اند. جوینسان (۲۰۰۸) خصوصیات شخصی، باورها، ارزیابی‌های رفتار، نیازها و عوامل انگیزشی افراد را در تحریک آن‌ها به ماندن در فضای مجازی مؤثر می‌داند. از نظر بوید (۲۰۰۷) عامل جنسیت بر مشارکت کاربران در شبکه‌های اجتماعی مؤثر است.

خانواده به منزله واحدی اجتماعی، ریشه و پایه تشکیل جامعه و محافظ عواطف انسانی است. آنچه در خانواده اهمیت دارد، توجه به ارزش‌ها به ویژه ارزش‌های خانوادگی اجتماعی و توجه به آداب و اخلاق زندگی است. ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی و تحولاتی که در فضای مجازی و سایبر در عصر حاضر رخ داده، بسیاری از کارکردهای خانواده را متحول کرده است. بنابراین رشد و ارتقای سواد فرهنگی خانواده برای رویارویی با این موضوع و کاهش آسیب‌های ناشی از آن، ضروری و مهم است؛ به این معنا که خانواده باید عوامل، زمینه‌ها، راهکارها و ویژگی‌های محیطی دخیل در استفاده از فضای مجازی و سایبر را بشناسد و از فواید کاربری درست آن آگاهی یابد. تدوین الگوهای

مناسب می‌تواند به این امر کمک کند. تحقیقاتی که تاکنون در این باره انجام شده و الگوهایی که در این زمینه تدوین شده است، هرکدام به جنبه‌ای از این مسئله پرداخته‌اند؛ لذا تدوین الگویی جامع در این باره ضروری است.

با توجه به مطالب گفته شده، این تحقیق سعی دارد با استفاده از نظر صاحب نظران حوزه اخلاق و خانواده، الگوی مناسبی را برای استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر تدوین کند؛ الگویی که عوامل علی، پدیده اصلی، بستر و زمینه، اوضاع محیطی، راهبردها و پیامدها در آن معلوم باشد تا خانواده‌ها با استفاده از آن بتوانند در جامعه متلاطم امروزی خود را از گزند آسیب‌های پیش‌رو، به ویژه آسیب‌های اخلاقی، مصون بدارند. سؤالی که در این پژوهش مطرح است این است که الگوی مناسب برای استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر کدام است.

روش شناسی

روش تحقیق در پژوهش حاضر، کیفی بود که با استفاده از راهبرد نظریه داده بنیاد استراوس و کربین، نظرات مصاحبه‌شوندگان درباره مؤلفه‌های الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر تحلیل شد. جامعه آماری، استادان گروه معارف اسلامی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی بودند که متخصصان و صاحب نظران حوزه اخلاق و خانواده در نظر گرفته شدند. از میان آن‌ها هیجده نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری پژوهش، نظری بود؛ بدین صورت که داده‌ها در جریان پژوهش تکوین یافت و هر داده، از تحلیل داده‌های پیشین به دست آمد. نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری مقوله‌ها ادامه یافت. ابزار این پژوهش، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و اکتشافی بود. سؤالات مصاحبه‌ها از نوع باز پاسخ بود و براساس ابعاد نظریه داده بنیاد، موجبات علی، اوضاع محیطی، ویژگی‌های زمینه‌ای، راهبردها و پیامدهای الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر را بررسی کرد تا موضوع از زبان مصاحبه‌شوندگان روشن شود. زمان هر مصاحبه به طور میانگین پنجاه دقیقه بود. تمام مصاحبه‌ها را شخص محقق انجام داد. مصاحبه‌ها با اجازه مصاحبه‌شوندگان ضبط و سپس مکتوب شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل خرد انجام شد؛ یعنی داده‌ها با فرآیند کدگذاری باز، محوری و گزینشی و براساس نظریه داده‌بنیاد استراوس و کربین تحلیل شدند. ابتدا با کدگذاری باز، قسمت‌هایی که با توجه به اهداف و سؤالات پژوهش می‌توانست کد مفهوم اولیه در نظر گرفته شود، تعیین شد. بعد، در مرحله کدگذاری محوری با گردآوری مقوله‌ها حول مقوله محوری، میان مفاهیم و مقوله‌ها استنباطی نظام‌مند برقرار شد. در پایان، با کدگذاری گزینشی، حوزه‌های مشترک مشخص شد و با یکپارچه‌سازی مقوله‌های حاصل از تمام مصاحبه‌ها، مؤلفه‌های الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایر معلوم گردید.

برای سنجش روایی پژوهش حاضر، گزارش پایانی فرآیند تحلیل داده‌ها و مقوله‌های به‌دست آمده و متن مصاحبه در اختیار سه تن از مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت و از نظرات آن‌ها در کدگذاری‌ها و تدوین الگو استفاده شد. همچنین، سه تن از استادان صاحب نظر، فرآیند کدگذاری‌ها را بررسی کردند و پیشنهادهای آن‌ها در تدوین الگو به کار گرفته شد. پژوهشگر برای سنجش پایایی ابزار پژوهش، دو مصاحبه آزمایشی ترتیب داد؛ بعد از تحلیل نتایج و مقایسه با اهداف و سؤالات پژوهش، اصلاحاتی در سؤالات و اولویت بندی پرسش‌ها داده شد تا دقت ابزار تحقیق بیشتر شود.

یافته‌ها

کدگذاری باز

کدگذاری باز مانند درست کردن یک پازل است. پژوهشگر در ابتدا باید قطعات پازل را برحسب رنگ مرتب کند و تصویر را با کنار هم گذاشتن تک تک قطعه‌ها از نو بسازد (ر. ک: استراوس و کربین، ۱۳۹۴، ص ۲۴۲). از این رو، روند کدگذاری باز این پژوهش بعد از اولین مصاحبه شروع شد. هر مصاحبه و برداشت تحلیلی از آن، تعیین‌کننده مسیر مصاحبه بعدی بود. مصاحبه‌ها پاراگراف بندی و هریک در جدولی فهرست شدند و طبق روش کدگذاری باز به صورت مفاهیم و کد مفهوم درآمدند. در نهایت ۳۳۵ کد مفهوم

اولیه از مصاحبه‌ها استخراج شد. برای نمونه، در جدول شماره (۱) یکی از مصاحبه‌ها در فرآیند کدگذاری باز نشان داده شده است.

جدول شماره (۱): نمونه‌ای از عبارات مصاحبه و کدهای مفهومی در کدگذاری باز

عبارات مصاحبه	کد مفهومی
برای اینکه خانواده بتواند از فضای مجازی، خوب استفاده کند باید فرهنگ آن حاکم شود. باید روی ارزش‌های اخلاقی سرمایه‌گذاری شود تا فرد سراغ فضای مجازی آلوده نرود. ارتباط میان اعضای خانواده نیز باید تقویت شود.	۱. ایجاد فرهنگ مناسب برای استفاده از فضای مجازی ۲. سرمایه‌گذاری برای ارزش‌های اخلاقی ۳. تقویت ارتباط میان اعضای خانواده
اگر فضای مجازی و سایبری خوب مدیریت شود موجب افزایش آگاهی افراد جامعه می‌شود. پیوند اعضای خانواده تقویت می‌شود. مشکلات اخلاقی در جامعه کم می‌شود.	۴. افزایش آگاهی افراد در جامعه ۵. تقویت پیوند اعضای خانواده ۶. کاهش مشکلات اخلاقی در جامعه
خصوصیات فردی افراد بر استفاده از فضای مجازی تأثیر دارد. نظارت خانواده می‌تواند نقش مهمی در استفاده مطلوب فرزندان از فضای سایبری داشته باشد. نیازهای اعضای خانواده در استفاده آن‌ها از فضای مجازی مؤثر است.	۷. ویژگی‌های فردی اعضای خانواده ۸. نظارت خانواده ۹. نیازهای اعضای خانواده
جایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده از عوامل محیطی هستند که می‌توانند بر فضای سایبری اثر بگذارند. البته فناوری اطلاعات هم می‌تواند بر این فضا تأثیر داشته باشد.	۱۰. جایگاه اقتصادی خانواده ۱۱. جایگاه اجتماعی خانواده ۱۲. فناوری اطلاعات
بستر لازم برای ایجاد فضای سایبری ایمن را می‌توان ابزارهای فناوری و وجود فضای مطلوب و مناسب در خانواده در نظر گرفت.	۱۳. ابزارهای فناوری ۱۴. فضای مطلوب خانواده
اگر بخواهیم الگوی مناسبی برای استفاده خانواده‌ها از فضای مجازی تدوین کنیم، باید همه جوانب آن را در نظر بگیریم؛ به طوری که خانواده‌ها بتوانند از روش‌هایی که آن الگو پیشنهاد می‌دهد استفاده کنند.	۱۵. در نظر گرفتن تمام جنبه‌های فضای مجازی

کدگذاری محوری

گام بعدی در تحلیل، کدگذاری محوری است که در این مرحله، عمل مرتبط کردن مقوله‌ها با زیرمقوله‌ها در راستای ویژگی‌ها و ابعاد آن صورت می‌گیرد. در فرآیند کدگذاری محوری پژوهشگر به جورکردن قطعه‌های پازل داده‌های خود می‌پردازد. هر قطعه در طرح تبیینی او جای خود را دارد (ر. ک: همان، ص ۲۴۸). در کدگذاری باز، پژوهشگر به تولید مقوله‌ها پرداخت و بعد، در مرحله کدگذاری محوری با بررسی دقیق مقوله‌های به دست آمده و شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان، مقوله‌های استخراج شده زیرمقوله‌های اصلی قرار گرفت. در این پژوهش در مرحله کدگذاری محوری ۱۷ مقوله اصلی و ۴۹ مقوله فرعی شناسایی شد. برای نمونه، کدگذاری‌های محوری بخش‌های موجبات علی، راهبردها و پیامدها در جدول شماره (۲) آورده شده است.

جدول شماره (۲): نمونه‌ای از مقوله‌های شناسایی شده در کدگذاری محوری

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کد مفهوم
عوامل فردی	روحیه مذهبی اعضا	۱. وجود روحیه دینی در خانواده ۲. نگرش مذهبی خانواده ۳. روحیه مذهبی افراد ۴. مذهبی بودن خانواده
	سواد اطلاعاتی و رسانه‌ای اعضا	۱. سواد رسانه‌ای ۲. سواد اطلاعاتی والدین ۳. دانش رسانه‌ای و اطلاعاتی ۴. مهارت استفاده از فضای مجازی ۵. دانش تکنولوژیکی
	ادراک محیطی	۱. درک شرایط محیطی ۲. آشنایی با ویژگی‌های محیط ۳. محیط خانواده ۴. ادراک محیطی اعضای خانواده

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
	ویژگی های شخصی	۱. ویژگی های فردی اعضای خانواده ۲. سطح تحصیلات فرزندان ۳. نوع شغل افراد ۴. دانش و تخصص اعضای خانواده ۵. جنسیت افراد
	منابع انسانی	۱. افراد خانواده ۲. اعضای خانواده ۳. منابع انسانی
عوامل اجتماعی	فرهنگ	۱. فرهنگ خانواده ۲. محیط فرهنگی خانواده ۳. فرهنگ اجتماعی ۴. آداب و رسوم خانواده ۵. رسوم و سنت های خانوادگی
	مدیریت	۱. مدیریت مناسب والدین ۲. مدیریت بر فضای مجازی ۳. مدیریت مناسب
	سبک زندگی	۱. شیوه زندگی خانواده ۲. سبک زندگی خانوادگی ۳. سبک زندگی اسلامی ۴. سبک زندگی ایرانی اسلامی
	طبقه اجتماعی	۱. سطح اجتماعی خانواده ۲. طبقه اجتماعی خانواده ۳. موقعیت اجتماعی والدین
	روابط بین اعضای خانواده	۱. ارتباطات افراد در خانواده ۲. صمیمیت والدین با فرزندان ۳. نحوه برخورد والدین با فرزندان ۴. رابطه والدین با فرزندان
	رسانه ملی	۱. رادیو و تلویزیون ۲. نقش رسانه ملی ۳. صداوسیما ۴. نقش مهم تلویزیون

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
	نظارت	۱. نظارت بر استفاده مناسب از اینترنت ۲. نظارت والدین بر فرزندان ۳. نظارت بر فضای مجازی ۴. مراقبت از فرزندان در فضای مجازی ۵. نظارت والدین ۶. نظارت خانواده
	سهولت دسترسی به اطلاعات	۱. در دسترس بودن اطلاعات ۲. دسترسی فرزندان به اینترنت ۳. سهولت دستیابی به اطلاعات ۴. ایجاد موانع در دسترسی به اینترنت ۵. دستیابی آسان فرزندان به فضای سایبری ۶. دسترسی آزاد به اطلاعات
	جذابیت محیطی	۱. جذابیت محیطی
	اعتماد به فضای مجازی	۱. فضای مجازی مطمئن ۲. اطمینان داشتن به فضای سایبر ۳. اعتماد خانواده به فضای اینترنت ۴. اعتماد به دنیای مجازی
عوامل روان شناختی	نیازهای روانی اعضا	۱. استقلال اعضای خانواده ۲. نیازهای روانی فرزندان ۳. کسب هویت ۴. همدلی میان اعضای خانواده ۵. اضطراب ۶. نیازهای اعضای خانواده
	امنیت روانی اعضا	۱. امنیت و آرامش روحی اعضا ۲. نظارت اخلاقی ۳. آسایش روحی افراد ۴. وجود آرامش در خانواده
	رفتار کاربر	۱. رفتار کاربر
	تمایلات ذهنی فرد	۱. نگرش افراد ۲. دید افراد خانواده ۳. تمایلات ذهنی افراد ۴. دید باز خانواده

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
راهنمادهای نرم افزاری	مدیریت اوقات فراغت	۱. نظارت بر اوقات فراغت فرزندان ۲. برنامه ریزی مناسب برای پرکردن اوقات فراغت ۳. در نظر گرفتن تفریحات سالم برای فرزندان ۴. پرکردن اوقات فراغت فرزندان
	ایجاد بستربارتباطی امن	۱. امنیت اینترنت ۲. مسدود کردن کانال های غیر ضروری و مخرب ۳. گسترش شبکه های اسلامی ایرانی ۴. ارتباطات امن
	اصلاح قوانین و مقررات	۱. تصویب قوانین مناسب ۲. نهادهای قانونی اثرگذار ۳. اصلاح مقررات
	فرهنگ سازی	۱. ایجاد فرهنگ مناسب برای استفاده از فضای مجازی ۲. تقویت فرهنگ استفاده از سایر ۳. فرهنگ سازی مناسب برای استفاده از فضای مجازی ۴. تحکیم فرهنگ استفاده ۵. تقویت فرهنگ به کارگیری فضای سایبری
	تولید محتوای اسلامی ایرانی	۱. گسترش شبکه های مجازی اسلامی ۲. تدوین محتوای اسلامی مناسب ۳. تولید محتوای مناسب برای داخل کشور
	افزایش ارتباطات خانوادگی	۱. تقویت ارتباط اعضای خانواده ۲. بهبود ارتباطات افراد ۳. رشد تعامل اعضای خانواده ۴. ارتقای ارتباطات بین فردی در میان اعضای خانواده ۵. افزایش همکاری میان اعضا
	برقراری نظام مشاوره مناسب	۱. مراجعه به مشاوران ۲. راه اندازی مراکز مشاوره دولتی ۳. مشاوره مناسب درباره خطرات فضای مجازی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
راهبردهای فکرافزاری	غنی سازی سرمایه های انسانی	۱. آموزش مناسب به افراد ۲. تقویت منابع انسانی ۳. غنی سازی نیروی انسانی ۴. آموزش به خانواده ها ۵. پیش بینی دوره های آموزشی
	ارتقای سطح بینش اعضا	۱. افزایش بینش و آگاهی اعضا ۲. تقویت خوش بینی ۳. تغییر بینش افراد ۴. بینش مناسب
	بهبود نگرش اعضا	۱. تغییر در نگرش اعضای خانواده ۲. تغییر ذهنیت و افکار افراد خانواده ۳. تغییر طرز فکراعضای خانواده ۴. خوش بینی خانواده ۵. ارتقای نگرش خانواده ها
	تقویت ارزش های اخلاقی	۱. سرمایه گذاری بر ارزش های اخلاقی ۲. ترویج ارزش های معنوی و اخلاقی ۳. جهاد با نفس ۴. تقویت ایمان و ارزش های اخلاقی ۵. توسعه اخلاق در جامعه ۶. ترویج ارزش های معنوی
	گسترش سواد رسانه ای	۱. افزایش سواد اینترنتی افراد ۲. پیش بینی دوره های آموزشی سواد رسانه ای ۳. آشنایی با آسیب های فضای مجازی ۴. آموزش استفاده مناسب از فضای مجازی ۵. گسترش سواد اینترنتی
	رضایت مندی	۱. رضایت از زندگی ۲. احساس رضایت در فرد ۳. احساس خوشبختی ۴. رضایت مندی ۵. رضایت درونی ۶. موفقیت فردی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
پیامد فردی	افزایش آگاهی	۱. آگاهی خانواده از مشکلات فضای مجازی ۲. افزایش آگاهی خانواده ۳. آشنایی فرزندان با آسیب های فضای سایبری ۴. افزایش توانمندی فرزندان ۵. افزایش آگاهی افراد در جامعه
	سلامت روان	۱. افزایش سلامت روان ۲. شادکامی ۳. افزایش سلامتی ۴. پیشگیری از نهمیدی ۵. کاهش آسیب های روانی ۶. افزایش اعتماد به نفس ۷. شادابی ۸. کاهش مشکلات روانی
پیامد اجتماعی	استحکام خانواده	۱. تحکیم خانواده ۲. جلوگیری از سست شدن بنیان خانواده ۳. جلوگیری از اختلافات خانوادگی ۴. تقویت پیوند خانوادگی ۵. استحکام بنیان خانواده ۶. کاهش طلاق ۷. تقویت پیوند اعضای خانواده
	امنیت اخلاقی	۱. امنیت اخلاقی خانواده ۲. ترویج ارزش های اخلاقی در جامعه ۳. توجه به ارزش های اخلاقی ۴. امنیت جامعه در برابر مشکلات اخلاقی ۵. جلوگیری از فسادهای اخلاقی ۶. جلوگیری از آسیب های اخلاقی ۷. کاهش مشکلات اخلاقی در جامعه
	حفظ هویت فرهنگی	۱. کسب هویت ۲. تحکیم هویت ارزشی ۳. تقویت هویت ارزشی ۴. حفظ ارزش های اسلامی ۵. حفظ ارزش های فرهنگی ۶. حفظ هویت دینی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدمفهوم
	آرامش سیاسی	۱. جلوگیری از التهابات سیاسی ۲. فضای سیاسی امن ۳. جلوگیری از آسیب‌های سیاسی
	کارآفرینی	۱. افزایش شغل‌های سودمند ۲. کسب شغل مناسب ۳. کارآفرینی
	بهبود تعاملات اجتماعی	۱. بهبود ارتباطات در جامعه ۲. افزایش ارتباطات اجتماعی ۳. تقویت تعاملات در جامعه ۴. ارتقای ارتباطات گروهی
	انسجام اجتماعی	۱. افزایش وحدت در جامعه ۲. انسجام اجتماعی ۳. وحدت اجتماعی
	امنیت اجتماعی	۱. افزایش امنیت در جامعه ۲. امنیت خانواده ۳. امنیت جامعه

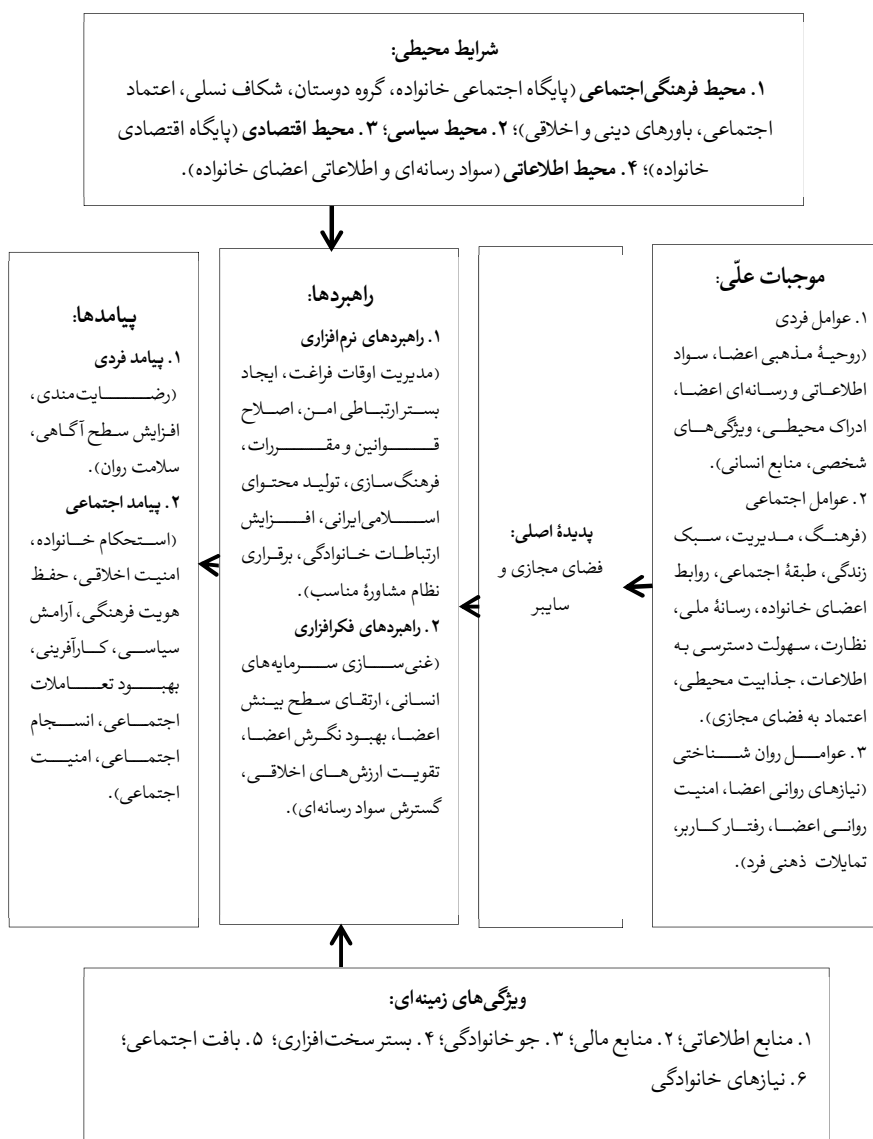
کدگذاری انتخابی

وقتی یکپارچه‌سازی و پالایش مقوله‌ها صورت گیرد و مقوله‌ها به یکدیگر پیوندند و طرح نظری بزرگ‌تری را شکل دهند، یافته‌های پژوهش شکل نظریه به خود می‌گیرد. در یکپارچه‌سازی، مقوله‌ها حول یک مفهوم مرتب می‌شوند. برای یکپارچه‌سازی مقوله‌ها می‌توان از چندین راهکار مانند نوشتن سیرداستان، استفاده از نمودار، مرتب کردن و مرور یادداشت‌ها و استفاده از برنامه‌های یارانه‌ای استفاده کرد (استراوس و کرین، ۱۳۹۴، ص ۱۸۲). در این پژوهش و در کدگذاری انتخابی، محقق با مرور داده‌های خام و بازخوانی چندباره مصاحبه‌ها، به پدیده اصلی پژوهش که فضای مجازی و سایبراست، دست یافت. همچنین، با یکپارچه‌سازی مقوله‌های حاصل از تمام مصاحبه‌ها، مقوله‌های اصلی و فرعی شناسایی و ارتباط مقوله‌ها با پدیده اصلی ترسیم شد. در ادامه، محقق با بهره‌گیری از راهکار نوشتن خط سیرداستان به تدوین نظریه پرداخت.

مدل مفهومی در پژوهش حاضر، الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبررا نشان می‌دهد که براساس نتایج پژوهش به دست آمده است. بعد از ارائه مدل مفهومی پژوهش در شکل شماره (۱)، هریک از مؤلفه‌ها و کارکرد الگو تبیین خواهد شد.

شکل شماره (۱): الگوی مفهومی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر

در مدل ارائه شده در شکل (۱)، ۱۵ مقوله اصلی و ۴۸ مقوله فرعی در قالب ابعاد ۶ گانه مدل پارادایمی شامل: موجبات علی.

در شکل بالا، موجبات علی (۳ مقوله)، پدیده اصلی (فضای مجازی و سایبر)، راهبرد (۲ مقوله)، ویژگی‌های زمینه‌ای (۶ مقوله)، اوضاع محیطی (۴ مقوله) و پیامد (۲ مقوله)، الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر را نشان می‌دهد.

در این الگو، عوامل فردی، عوامل اجتماعی و عوامل روان‌شناختی، اجزای موجبات علی در نظر گرفته شده‌اند. این سه دسته عامل، بر پدیده اصلی که فضای مجازی و سایبر است اثر می‌گذارند. توجه به نقش هریک از آن‌ها در کارکرد الگو ضرورت دارد. عوامل فردی شامل روحیه مذهبی اعضا، سواد اطلاعاتی و رسانه‌ای اعضا، ادراک محیطی، ویژگی‌های شخصی و منابع انسانی است. عوامل اجتماعی شامل فرهنگ، مدیریت، سبک زندگی، طبقه اجتماعی، روابط اعضای خانواده، رسانه ملی، نظارت، سهولت دسترسی به اطلاعات، جذابیت محیطی و اعتماد به فضای مجازی است و عوامل روان‌شناختی، نیازهای روانی اعضا، امنیت روانی اعضا، رفتار کاربر و تمایلات ذهنی فرد را در بر می‌گیرد. پدیده اصلی در این الگو فضای مجازی و سایبر است. محیط فرهنگی اجتماعی، محیط سیاسی، محیط اقتصادی و محیط اطلاعاتی، ویژگی‌های محیطی مؤثر بر راهبردها شناخته شده‌اند.

منظور از محیط فرهنگی. اجتماعی، پایگاه اجتماعی خانواده، گروه دوستان، شکاف نسلی، اعتماد اجتماعی و باورهای دینی و اخلاقی است. محیط سیاسی، به اوضاع سیاسی حاکم بر جامعه اشاره دارد. منظور از محیط اقتصادی، پایگاه اقتصادی خانواده است؛ به عبارت دیگر، محیط اقتصادی با توان اقتصادی اعضای خانواده پیوند دارد. محیط اطلاعاتی، به سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی اعضای خانواده اشاره می‌کند. این ویژگی‌های محیطی چهارگانه بر راهبردها تأثیر می‌گذارند. منابع اطلاعاتی، منابع مالی،

جو خانوادگی، بستر سخت‌افزاری، بافت اجتماعی و نیازهای خانوادگی به منزله ویژگی‌های زمینه‌ای در این الگو در نظر گرفته شده‌اند. این ویژگی‌های زمینه‌ای نیز بر راهبردها تأثیر دارند. راهبردهای نرم‌افزاری و راهبردهای فکرافزاری نیز راهبردهای این الگو هستند. شرط تأثیرگذاری الگوهای تدوین‌شده، به‌کارگیری راهبردهای مناسب برای رسیدن به اهداف است. مدیریت اوقات فراغت، ایجاد بستر ارتباطی امن، اصلاح قوانین و مقررات، فرهنگ‌سازی، تولید محتوای اسلامی ایرانی، افزایش ارتباطات خانوادگی و برقراری نظام مشاوره مناسب، راهبردهای نرم‌افزاری را تشکیل می‌دهند و راهبردهای فکرافزاری شامل غنی‌سازی سرمایه‌های انسانی، ارتقای سطح بینش اعضا، بهبود نگرش اعضا، تقویت ارزش‌های اخلاقی و گسترش سواد رسانه‌ای است. تأثیر عوامل علی بر پدیده اصلی، موجب به‌کارگیری راهبردهای الگومی شود. همچنین، اوضاع محیطی و ویژگی‌های زمینه‌ای بر راهبردها تأثیر می‌گذارند که این امر پیامدهایی فردی و اجتماعی خواهد داشت. رضایت‌مندی، افزایش سطح آگاهی و سلامت روان، پیامدهای فردی الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر هستند و استحکام خانواده، امنیت اخلاقی، حفظ هویت فرهنگی، آرامش سیاسی، کارآفرینی، بهبود تعاملات اجتماعی، انسجام اجتماعی و امنیت اجتماعی پیامدهای اجتماعی آن هستند.

نتیجه

پژوهش حاضر به تدوین الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبرپرداخته است. به این منظور از روش نظریه داده بنیاد استفاده شده و الگوی تدوین شده از فرآیندهای کدگذاری حاصل از مصاحبه با نخبگان به دست آمده است. نتایج تحلیل داده‌های کیفی مصاحبه، ارائه مدل پارادایمی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبربا ۱۷ مقوله اصلی و ۴۹ مقوله فرعی در قالب ابعاد شش گانه شامل: موجبات علی (۳ مقوله)؛ پدیده اصلی (فضای مجازی و سایبر)؛ راهبرد (۲ مقوله)؛ ویژگی‌های زمینه‌ای (۶ مقوله)؛ شرایط محیطی (۴ مقوله) و پیامد (۲ مقوله) بوده است.

نتایج این پژوهش با بخشی از نتایج پژوهش حبیبی و بهنامی فرد (۱۳۹۵) که عوامل زمینه‌ای، پایگاه اجتماعی اقتصادی و امنیت اجتماعی را عوامل مؤثر بر فضای مجازی اینترنت در نظر گرفته‌اند، همسوست. در تبیین این یافته می‌توان گفت فضای مجازی و از جمله اینترنت از عوامل مختلفی مانند زمینه‌ها و بسترهای سخت افزاری و نرم افزاری لازم، توان اقتصادی و اجتماعی افراد و امنیت موجود در جامعه تأثیر می‌پذیرد؛ چراکه هریک از این عوامل می‌توانند بر قدرت، میزان استفاده و تأثیرگذاری فضای مجازی اثرگذار باشند. در پژوهش حاضر به پیامدها و ویژگی‌های محیطی دیگری از جمله عوامل علی، پدیده اصلی و راهبردها نیز پرداخته شده که نتایج به دست آمده با نتایج تحقیق یاد شده ناهمسوست. دلیل این موضوع، رویکرد پژوهش حاضر است؛ این رویکرد، نگاهی جامع‌تر به موضوع داشته و عوامل دخیل، پدیده اصلی و راهبردهای مؤثر در این زمینه را نیز شناسایی کرده است.

نتایج پژوهش حاضر با بخشی از یافته‌های پژوهش شاه جعفری و همکاران (۱۳۹۴) و آتمان و همکاران (۲۰۱۶) که دسترسی به اطلاعات و منابع را یکی از مؤلفه‌های الگوی استفاده از اینترنت در طراحی برنامه‌های پس از مدرسه و دستیابی به فضای مجازی در نظر گرفته‌اند، همسوست. همان‌طور که دسترسی به اطلاعات بر کمیّت و کیفیت

استفاده از فضای مجازی اثرمی‌گذارد، در طراحی فعالیت‌های بعد از مدرسه و خارج از کلاس درس نیز دسترسی به اطلاعات و منابع نقش مهمی ایفا می‌کند. بدون منابع اطلاعاتی کافی نمی‌توان برنامه‌های خارج از مدرسه مناسبی برای دانش‌آموزان تدوین کرد. همچنین، در این پژوهش به عوامل علی دیگر، پدیده اصلی، ویژگی‌های زمینه‌ای، اوضاع محیطی، راهبردها و پیامدها توجه شده که با نتایج تحقیق‌های نام‌برده ناهمسوست. این موضوع به دلیل ماهیت پژوهش حاضر است که با نگاهی جامع‌تر به موضوع نگریسته است.

در پژوهش فرزانه و فلاحی شهاب‌الدینی (۱۳۹۴)، پایگاه اقتصادی اجتماعی، اعتقادات دینی و میزان اعتماد اجتماعی از عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی دانسته شده که با نتایج این پژوهش همسوست. واضح است که در گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی و استفاده از فضای سایبری، توان اقتصادی و جایگاه اجتماعی افراد، باورهای دینی آن‌ها و میزان اعتماد عمومی جامعه به این شبکه‌ها، نقش مؤثری دارند. در این پژوهش به عوامل محیطی دیگری مانند محیط سیاسی و محیط اطلاعاتی و عوامل علی، پدیده اصلی، ویژگی‌های زمینه‌ای، راهبردها و پیامدها توجه شده که با نتایج پژوهش آن‌ها ناهمسوست. این اختلاف به این دلیل است که هدف پژوهش آن‌ها فقط شناسایی عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی بوده و به شناسایی دیگر ابعاد پرداخته‌اند.

نتایج این پژوهش با بخشی از یافته‌های پژوهش خدایاری و همکاران (۱۳۹۳) و بوید (۲۰۰۷) که اعتماد به شبکه‌های اجتماعی و ویژگی‌های شخصی، رشته تحصیلی و جنسیت را در میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مؤثر دانسته‌اند، همخوان است. در تبیین این نتایج می‌توان به این موضوع اشاره کرد که اعتماد و ویژگی‌های شخصی دو عامل مهم در میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی و مجازی هستند و در بیشتر تحقیقات به این دو عامل اشاره شده است. در این پژوهش

افزون بر استخراج عوامل علی دیگر، به پدیده اصلی، ویژگی های زمینه ای، اوضاع محیطی، راهبردها و پیامدهای الگوی خانواده در استفاده از فضای مجازی و سایبر پرداخته شده که با نتایج پژوهش آن ها ناهمسوست. دلیل این ناهمسویی، نگاه جامع تر پژوهش حاضر به موضوع است.

یافته های پژوهش حاضر با بخشی از نتایج پژوهش هاشمی و همکاران (۱۳۹۰) که پایگاه اجتماعی خانواده، اعتماد به فضای مجازی، دسترسی به اینترنت، رضایت و خشنودی از خدمات فضای مجازی و جنسیت را مؤلفه های الگوی استفاده از فضای اینترنت معرفی کرده اند، همخوان است. دریافت خدمات مناسب و در نتیجه رضایت و خشنودی که فرد هنگام استفاده از فضای مجازی کسب می کند، قطعاً در استفاده مجدد او از آن فضا تأثیر دارد. وقتی کاربر فضای مجازی، خدمات مناسبی را از این فضا دریافت می کند، گرایش او به استفاده مجدد از این فضا بیشتر می شود. در پژوهش حاضر به دیگر عوامل محیطی، عوامل علی و پیامدها و همچنین، پدیده اصلی، راهبردها و ویژگی های زمینه ای توجه شده که با نتایج پژوهش هاشمی و همکارانش ناهمسوست که دلیل آن ماهیت پژوهش حاضر است.

یافته های پژوهش حافظ نژاد (۱۳۸۹) مبنی بر رابطه ویژگی های جنسیت، محل سکونت، شغل، درآمد، سطح تحصیلات و نگرش والدین با استفاده از اینترنت در میان دانش آموزان با نتایج این پژوهش همسوست. ویژگی های شخصی افراد و نوع نگاه والدین به فضای اینترنتی و سایبری عواملی هستند که بر میزان و نوع استفاده از این فضا تأثیر دارند. والدینی که با نظارت مناسب، زمینه استفاده مناسب فرزندان را از فضای مجازی امن آماده می سازند، به رشد تحصیلی و علمی آن ها و جامعه کمک می کنند. پس، نوع نگرش والدین در میزان استفاده از فضای مجازی مهم است. همچنین، ویژگی های جمعیت شناختی افراد نیز در استفاده از این محیط مؤثر است. پژوهش حاضر، افزون بر این عوامل، عوامل علی دیگری را مطرح کرده و پدیده اصلی، ویژگی های زمینه ای، عوامل

محیطی، راهبردها و پیامدها را نیز استخراج کرده که با نتایج آن پژوهش ناهمسوست؛ زیرا در پژوهش حاضر ابعاد گسترده تری از موضوع بررسی شده است.

پژوهش جوینسان (۲۰۰۸) خصوصیات شخصی، باورها، ارزیابی‌های رفتار و نیازها و عوامل انگیزشی افراد را در روی آوردن به فضای مجازی مؤثر دانسته که با نتایج این پژوهش همخوان است. باورها و عقاید هر فرد، ارزیابی‌هایی که از رفتار دیگران دارد، انگیزه‌های او که برآمده از نیازهای اوست و خصوصیات فردی، بر روی آوردن افراد به فضای مجازی و سایبر نقش دارد. وقتی باور فرد درباره فضای مجازی، باوری درست باشد، ارزیابی او، ارزیابی منطقی و حسابگرانه و نیاز او به فضای مجازی، نیازی منطقی باشد سعی می‌کند از این فضا به درستی استفاده کند و در نتیجه، به پیشرفت خود و جامعه کمک می‌کند. در پژوهش حاضر به عوامل علی، محیطی و زمینه‌ای بیشتری توجه شده و همچنین پدیده اصلی، راهبردها و پیامدها نیز استخراج شده که با یافته‌های پژوهش جوینسان ناهمسوست که دلیل آن به ماهیت پژوهش حاضر مربوط است.

در بیشتر پژوهش‌های مرتبط با این موضوع، همانند پژوهش حاضر، ویژگی‌های شخصی افراد، پایگاه اجتماعی و اقتصادی خانواده، دسترسی به اطلاعات، اعتقادات و باورهای دینی افراد و اعتماد به فضای مجازی، مؤلفه‌های الگوی استفاده از فضای مجازی و سایبر در نظر گرفته شده‌اند. با توجه به اینکه پژوهش حاضر با رویکرد اخلاقی انجام شده، مؤلفه‌های دیگری افزون بر مؤلفه‌های یادشده در الگوهای پیشین در آن مطرح گردیده است.

به طور کلی نتایج پژوهش حاضر نشانگر این است که الگوی استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر از عوامل علی، پدیده اصلی، شرایط محیطی، ویژگی‌های زمینه‌ای، راهبردها و پیامدها تشکیل شده است. عوامل علی شامل عوامل فردی، عوامل اجتماعی و عوامل روان‌شناختی است که مستقیماً بر پدیده اصلی تأثیر می‌گذارند. در این الگو،

فضای مجازی و سایبر به منزله پدیده اصلی معرفی شده است. اوضاع محیطی شامل محیط فرهنگی اجتماعی، محیط سیاسی، محیط اقتصادی و محیط اطلاعاتی و ویژگی‌های زمینه‌ای شامل منابع اطلاعاتی، منابع مالی، جو خانوادگی، بستر سخت افزاری، بافت اجتماعی و نیازهای خانوادگی است که بر کارکرد راهبردها مؤثر است. راهبردهای الگو عبارتند از: راهبردهای نرم افزاری و راهبردهای فکرافزاری که با بهره‌گیری مناسب از آن‌ها و توجه به نقش عناصر دیگر، پیامدهای فردی و پیامدهای اجتماعی را به دنبال خواهد داشت.

این الگو به خانواده‌ها کمک می‌کند تا با عوامل علی، پدیده اصلی، اوضاع محیطی، ویژگی‌های زمینه‌ای و راهبردهای مناسب برای استفاده از فضای مجازی و سایبر و ارتباط میان این عناصر آشنا شوند و بتوانند مدیریت بهتری را با هدف کاهش آسیب‌های اخلاقی استفاده از فضای مجازی و سایبر اعمال کنند. این امر پیامدهای فردی و اجتماعی سودمندی را برای خانواده‌ها و همچنین کل جامعه خواهد داشت و به پایداری و استحکام خانواده در عصر تحولات شگرف کمک خواهد کرد. همچنین، اگر خانواده‌ها این الگو را به کار بگیرند می‌توان امیدوار بود که تحول شگرفی در زمینه چگونگی استفاده از فضای مجازی و سایبر ایجاد شود.

در اجرای این پژوهش عمده‌ترین محدودیت، هماهنگی با مصاحبه‌شوندگان برای مصاحبه‌ها بود؛ زیرا بیشتر آن‌ها مشغله‌های متعددی و فرصت محدودی داشتند. براساس یافته‌ها پژوهش، برای جلوگیری از نفوذ آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی و سایبر به نهاد خانواده پیشنهاد می‌شود خانواده‌ها روش‌های استفاده صحیح از فضای مجازی و سایبر را به فرزندان خود آموزش دهند، آن‌ها را با خطرات این محیط آشنا سازند و برنامه‌های مناسبی را برای پرکردن اوقات فراغت آن‌ها پیش‌بینی کنند. همچنین، ترویج این الگو و فرهنگ‌سازی برای آن در دستور کار نهادهای فرهنگی جامعه، به ویژه صداوسیما، قرار گیرد و نهادهای حکومتی، شبکه‌های اجتماعی

بومی اسلامی را گسترش دهند تا جامعه و خانواده از فضای مجازی و سایبر، آسیب اخلاقی کمتری ببینند.

در نهایت باید گفت در ارتباط با نحوه استفاده خانواده از فضای مجازی و سایبر، تحقیقات پیشین الگوهایی را ارائه کرده‌اند؛ اما هرکدام از آن الگوها به جنبه‌هایی از موضوع توجه داشته‌اند. در پژوهش حاضر ضمن توجه به ابعادی که در الگوهای پیشین معرفی شده، سعی شده با استفاده از نظرات متخصصان همه ابعاد موضوع بررسی گردد و الگویی ارائه شود که در عصر تحولات روزافزون، راهنمای خانواده‌ها در استفاده مناسب از فضای مجازی و سایبر باشد.

منابع

۱. استراوس، آنسلم و جولیت کرین (۱۳۹۴)؛ *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*؛ ترجمه ابراهیم افشار؛ تهران: نی.
۲. اکبری تبار، علی‌اکبر و ابراهیم اسکندری پور (۱۳۹۲)؛ «رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی مجازی»؛ تهران: مرکز توسعه فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال.
۳. حافظ نژاد، یحیی (۱۳۸۹)؛ «تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی بر میزان گرایش به استفاده از اینترنت در بین دانش‌آموزان (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستان شهرستان آبدانان)»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر.
۴. حبیبی، میترا و فائزه بهنامی فرد (۱۳۹۵)؛ «جایگاه فضای مجازی اینترنت و فضای باز شهری در الگوی فراغتی نوجوانان امروزی (مطالعه موردی: نوجوانان محله رجایی شهر کرج)»؛ *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*؛ سال ۶، ش ۲۰، ص ۹۹ تا ۱۳۰.
۵. خدامرادی، طاهره و دیگران؛ «بررسی میزان تأثیر استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده (مطالعه موردی: معلمان مقطع متوسطه سازمان آموزش و پرورش استان ایلام)»؛ *فرهنگ ایلام*؛ دوره ۱۵، ش ۴۴ و ۴۵، ص ۱۵۵ تا ۱۶۷.
۶. خدایاری، کلثوم و دیگران (۱۳۹۳)؛ «میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه آزاد مشهد)»؛ *فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی*؛ سال ۲۱، ش ۱، پیاپی ۷۷، ص ۱۶۷ تا ۱۹۲.
۷. رشیدپور، علی (۱۳۸۸)؛ «بررسی میزان مصرف کالاهای فرهنگی در بین دانش‌آموزان شاهد استان لرستان»؛ *مجله مدیریت فرهنگی*؛ ش ۳ (۶)، ص ۵۵ تا ۷۴.
۸. زارعی، بتول و نیما جعفری نویمی پور (۱۳۹۵)؛ «ترویج سبک زندگی ایرانی و اسلامی با استفاده از ظرفیت شبکه‌های مجازی و اجتماعی»؛ *فصلنامه علمی ترویجی اخلاق*؛ س ۶، ش ۲۲، ص ۲۱۹ تا ۲۴۹.
۹. سلطانی‌فر، محمد و دیگران (۱۳۹۱)؛ «بررسی شیوه‌های تبلیغات سیاسی در فضای مجازی از نظر دانشجویان ارتباطات»؛ *مطالعات رسانه‌ای*؛ سال ۷، ش ۱۶، ص ۱۵ تا ۲۸.

۱۰. شاملی، علی‌اکبر (۱۳۹۶)؛ «آسیب‌های فردی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی»؛ فصلنامه علمی ترویجی / اخلاق؛ سال ۷، ش ۲۵، پیاپی ۴۷، ص ۱۱ تا ۳۴.
۱۱. شاه‌جعفری، طاهره و دیگران (۱۳۹۴)؛ «الگوی استفاده از اینترنت در طراحی برنامه‌های پس از مدرسه»؛ فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی؛ دوره ۷، ش ۲، ص ۱۲۷ تا ۱۴۷.
۱۳. عابدینی، صمد و قربان مولایی (۱۳۹۱)؛ «بررسی جامعه‌شناختی رابطه سرمایه‌های اجتماعی با میزان مصرف کالاهای فرهنگی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی خلخال»؛ پژوهش‌نامه علوم اجتماعی؛ سال ۶، ش ۳، ص ۷۷ تا ۹۵.
۱۴. عابری، سامان (۱۳۸۶)؛ «جایگاه کالاهای فرهنگی در سبک‌خوارهای ایرانی»؛ روزنامه سرمایه؛ ش ۵۱۲، مورخ ۱۳۸۶/۵/۱.
۱۵. غفاری هاشجین، زاهد و دیگران (۱۳۹۴)؛ «شناسایی عوامل محیطی حوزه سیاسی و فرهنگی فضای مجازی برای جمهوری اسلامی ایران»؛ پژوهشنامه انقلاب اسلامی؛ سال ۴، ش ۱۶، ص ۱۱۷ تا ۱۳۶.
۱۶. فرزانه، سیف‌الله و راضیه فلاحتی شهاب‌الدینی (۱۳۹۴)؛ «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دختر متوسطه دوره دوم شهر بابل)»؛ دوفصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی؛ سال ۱، ش ۱، ص ۱ تا ۲۲.
۱۷. کاظمی، عباس (۱۳۸۷)؛ مطالعات فرهنگی، مصرف فرهنگی و زندگی روزمره در ایران؛ تهران: جهاد دانشگاهی.
۱۸. کفاشی، مجید؛ «بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اجتماعی؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، سال ۲، ش ۳، ص ۵۷ تا ۷۸.
۱۹. مرعشیان، زینت‌سادات و سید سعید کشفی (۱۳۹۵)؛ «عوامل مرتبط با بزهکاری زنان در فضای سایبر با تأکید بر اعتیاد به اینترنت»؛ فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ؛ سال ۸، ش ۳۰، ص ۹۱ تا ۱۰۲.
۲۰. نورمحمدی، مرتضی (۱۳۹۰)؛ «جنگ نرم، فضای سایبر و امنیت جمهوری اسلامی ایران»؛ راهبرد فرهنگ؛ ش ۱۶، ص ۱۲۷ تا ۱۴۵.

۲۱. ورجبلی، ربابه و عباس خلیلی (۱۳۹۰)؛ «بررسی نقش پایگاه اقتصادی اجتماعی در مصرف کالاهای فرهنگی (شهر زنجان)»؛ فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی؛ سال ۷، ش ۲۸، ص ۱ تا ۲۳.

۲۲. هاشمی، شهناز و دیگران (۱۳۹۰)؛ «مدل مفهومی استفاده از فضای اینترنت توسط مخاطبان»؛ مطالعات رسانه‌ای؛ سال ۶، ش ۱۳، ص ۱۹۳ تا ۲۱۵.

23. Boyd, D. (2014); It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens, London: Yale Press.

24. Boyd, D. (2007); "Why Youth Heart Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life"; The Beckman Center for International Society at Harvard University. Available at [www. Danah. Org/papers/why youthheart.pdf](http://www.Danah.Org/papers/why_youthheart.pdf).

25. Bryant, R. (1992); "What Kind of Space is Cyberspace?", www.ul.ie/philos/vol5/cyberspace.pdf.

25. Caplan, S. & Andrew, C. (2011); "Psychosocial Well-Being and Problematic Internet Use"; in: Kimberly S. Young Cristiano Nabuco de Abreu (2011, eds.), Internet Addiction Handbook and Guide to Evaluation and Treatment, AJ Larner, Wonn, Liverpool, Publisher: Hoboken, NJ: John Wiley & Song.

26. Curtis, A.C. (2015); "Defining Adolescence". Journal of Adolescent and Family Health, 7(2): 1-39.

27. Joinson, A. N. (2008); "Looking at, Looking up or Keeping up with People ?" Motives and Use of Facebook, Proceedings of ACM CHI, Conference on Human Factors in computing Systems. Newyork, University of Bath, Bath, United Kingdom, Ny, pp.1027-1030, people. Bath.ac.uk/ aj266/pubs-pdf/1149-joinson.pdf.

- 28.Koc, M. (2011); "Internet addiction and Psychopatology"; Tojet: The Turkish online Journal of Educational Technology, January, 10(1), <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ926563.pdf>.
- 29.Uthman,T. Alturki, A. & Aldraiweesh, K. (2016); "Evaluating the Usability and Accessibility of LMS Blackboard at King Saud university"; Contemporary Issues in Education Research-First-Quarter, 9(11), 33-44.

تارنما

[http://: www. Khamenei.ir](http://www.Khamenei.ir). حکم تشکیل شورای عالی فضای مجازی (۱۳۹۰)

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۱۶۱-۱۸۳

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

راهکارهای اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده

سید مهدی سلطانی‌رنانی*

چکیده

انسان موجودی اجتماعی است و به همین دلیل، از برقراری ارتباط با دیگران ناگزیر است؛ به طوری که برقراری روابط اجتماعی از نیازهای فطری بشر به شمار می‌رود. از جمله عرصه‌های ارتباطی انسان در اجتماع، فضای مجازی و اینترنت است؛ به گونه‌ای که اینترنت به منزله نماد بارزی از فناوری اطلاعات و ارتباطات در دنیای کنونی، به ویژه در خانواده‌ها، جایگاهی خاص پیدا کرده و فارغ از مرزبندی‌های اخلاقی رواج یافته و دست‌یابی به اطلاعات مسموم و غیراخلاقی را بدون هیچ‌گونه نظارت و محدودیتی آسان کرده است. در واقع، گسترش اینترنت و نفوذ سریع آن در خانواده‌ها، معضلات جدی بسیاری را در پی داشته است. بنابراین، برای پیشگیری از گسترش پیامدهای منفی اینترنت و نیز آگاهی از آسیب‌های آن در خانواده لازم است راهکارهای اخلاقی مقابله با آسیب‌های بافتی (ذاتی) اینترنت در این نهاد اجتماعی بررسی شود. مهم‌ترین این راهکارها عبارتند از: استفاده هدفمند و منطبق بر قواعد و اصول اخلاقی از اینترنت، نظارت اخلاقی بر فرزندان که زیاد از اینترنت استفاده می‌کنند، تبدیل تهدیدهای

* پژوهشگر و دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، مدرس گروه معارف اسلامی در دانشگاه‌های دولتی اصفهان.
smahdi.soltani224@gmail.com

اخلاقی به فرصت‌ها و ارزش‌ها، توجه خانواده‌ها به خلوت حقیقی و خودآگاهی، زنده نگه داشتن یاد خدا و ترویج آن در نهاد خانواده، توجه به سلامت جسمی، روحی و اخلاقی خانواده‌ها، اهمیت دادن به زندگی حقیقی و ترویج ارزش‌های سبک زندگی اسلامی با رویکرد و رفتارهای اخلاقی.

نگارنده در این مقاله کوشیده است به شیوه کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی راهکارهای یادشده را تبیین کند. هدف از بررسی این راهکارها، ارتقای ارزش‌های اخلاقی در نهاد خانواده و افزایش آگاهی خانواده‌ها در استفاده از فضای مجازی، به‌ویژه اینترنت، در جامعه اسلامی است.

واژگان کلیدی

خانواده، اینترنت، ارزش‌های اخلاقی، راهکارهای مقابله با آسیب‌های اینترنتی.

مقدمه

از اواخر قرن بیستم، تحولات شگرف فناوری اطلاعات و پیامدهای مثبت و منفی آن، زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. این انقلاب عظیم اطلاعاتی، نظام ارتباطات سنتی را به نظام ارتباطی الکترونیکی تبدیل کرده است. فراگیری این نظام ارتباطی جدید «باعث شده بنیان مادی، معنوی و اخلاقی جامعه متحول شود و در عصر حاضر هیچ گونه انزواگزینی و کناره‌گیری را برنتافته و حتی محروم‌ترین جوامع را تحت تأثیر خود قرار داده است. در این روند، شبکه جهانی اطلاع‌رسانی (اینترنت) سهم به‌سزایی دارد» (نوابخش و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۶). این تحول، هم فرض‌ها و هم مشکلات را در برابر جلوه‌های گوناگون فرهنگی و سیاسی در بر گرفته است. در حوزه فرهنگ فناوری اطلاعات و انقلاب اطلاع‌رسانی، وجود بافتی اینترنتی که جلوه‌های گذشته، حال و آینده را به یکدیگر پیوند دهد و محیط نمادینی را ایجاد کند که در آن دنیای مجازی به

واقعیت محیط زندگی ما تبدیل شود، به وسیله این فناوری شکل گرفته است. مهم‌ترین تغییری که این تحول به وجود آورده، در این تعبیر خلاصه شده است: «تبدیل جهان به یک دهکده». از این رو، هم‌زمان با دسترسی گسترده افراد به اینترنت، گونه تازه‌ای از آسیب‌های بافتی و اعتیاد اینترنتی پدیدار شده که مسئله اصلی و خاص عصر اطلاعات است و با علائمی نظیر افسردگی، مشکلات اخلاقی، اضطراب، احساس تنهایی و... همراه شده است (شربتیان و بخارایی، ۱۳۹۳: ۱۴۵).

امروز، گسترش استفاده از اینترنت خانگی و نبود نظارت و مدیریت صحیح، منجر به ظهور آسیب‌های بافتی و پیامدهای زیانباری در خانواده‌ها شده است؛ به طوری که افراد از خانواده دور شده و ساختار سلامت اخلاقی و روانی - اجتماعی خانواده را مختل کرده‌اند. بنابراین، باید راهکارهایی اخلاقی و کارآمد برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده ارائه داد. باید دانست که امروزه، راهکارهای کلی هیچ قفلی را نمی‌گشاید و فقط می‌گویند که این قفل‌ها در کجا قرار گرفته‌اند.

این مقاله درصدد ارائه راه‌حل‌های کاربردی برای موضوع یادشده است؛ راهکارهایی که براساس آن‌ها نسل کنونی بدون اینکه با بحران فکری و اخلاقی روبه‌رو شوند از فواید فضای مجازی، به ویژه اینترنت، بهره‌مند شوند. یادآوری می‌شود آسیب‌زایی بافتی اینترنت از عوارض زندگی مُدرن است و در جوامع شرقی و در حال توسعه ممکن است استفاده از اینترنت بدون برنامه‌ریزی و نظارت باشد؛ فضای مجازی در ایران معنای خاص خود را یافته و به بنیادهای رفتاری و اخلاقی خانواده‌ها نفوذ کرده است. دلیل مهم این روند آن است که مدیریت کلان اجتماعی، برای رفع مشکلات کاربران اینترنتی و دفع آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده برنامه‌ریزی مناسبی نداشته است و در زمینه آموزش نحوه درست استفاده از اینترنت کار فرهنگی انجام نشده است. براین اساس، پاسخ به سؤالات زیر ضروری به نظر می‌رسد:

۱. مقصود از آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده چیست؟
۲. مهم‌ترین آسیب‌های اخلاقی اینترنت در نهاد خانواده چیست؟
۳. مهم‌ترین راهکارهای اخلاقی کارآمد برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده چیست؟

روش تحقیق

اطلاعات این مقاله با بررسی و مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس، تحلیل شده است. بنابراین، روش تحقیق در این مقاله، کاربردی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی است.

پیشینه تحقیق

بررسی انبوه آثار اخلاقی و جامعه‌شناختی نشان می‌دهد تاکنون پژوهش مستقلی درباره آسیب‌های بافتی اینترنت و راهکارهای اخلاقی مقابله با آن انجام نشده است؛ هرچند به‌طور پراکنده و محدود در ضمن موضوعات دیگر، مطالبی یافته می‌شود. همچنین، جست‌وجو در تحقیقات انجام شده درباره این موضوع نشان داد مطلب و موضوعی منسجم با چنین عنوانی موجود نیست. نکته دیگر در این باره آن است که بیشتر تحقیقات در این زمینه، پیمایشی است و با رویکرد میدانی و آماری انجام گرفته است؛ برای نمونه، به چهار نمونه از تحقیقات علمی اشاره می‌شود که غیرمستقیم و نامنسجم، فقط به این مسئله اشاره کرده‌اند و بیشتر به جنبه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناسی آن پرداخته‌اند:

۱. معیدفرو همکاران (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «دیدگاه‌ها و نظریه‌های اعتیاد اینترنتی، علل و پیامدهای آن»، نخست به تعریف اعتیاد اینترنتی پرداخته و آن را نوعی اختلال و بی‌نظمی و وسواس دانسته‌اند که موجب بی‌نظمی و اختلال روانی هم می‌شود.

۲. تحقیقات علوی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ارتباط علائم روان‌پزشکی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه‌های شهر اصفهان» بر روی دانشجویان کاربر اینترنت نشان داده است که حدود چهارده درصد از این جوانان دچار علائم رفتاری وسواس، حالت روان‌شیدایی، افسردگی و... بوده‌اند. در این پژوهش، اعتیاد به اینترنت، اختلال روان‌شناختی جدید شمرده شده است. اینترنت در میان افراد جامعه، «دشمن» تلقی نمی‌شود؛ اما تأثیرات منفی آن بر زندگی موجب شده افراد جامعه به دلایل متعدد از زندگی واقعی دور شوند.

۳. عباس اسدی و همکارانش (۱۳۹۶) در پژوهشی که درباره «فضای مجازی اینترنت و خانواده» انجام داده‌اند، به اندک بودن دانش و آگاهی خانواده‌ها درباره سواد رسانه‌ای و چگونگی استفاده از اینترنت اشاره کرده‌اند. آن‌ها مواردی چون انتشار اخبار منفی و اغراق‌آمیز، پیام‌های غیرعلمی و باورهای خرافی را از پیامدهای بی‌توجهی خانواده‌ها در استفاده درست از اینترنت دانسته‌اند. به گفته آنان، فضای اینترنت محیطی است که هیچ پیامی در آن از بین نمی‌رود و خود پیام و تبعاتش به راحتی به کاربران برمی‌گردد. همچنین، این پژوهشگران معتقدند برای بهره‌مندی از این فضا، اعمال نوعی بیداری اسلامی، نظارت، مدیریت و بهره‌برداری صحیح از سوی خانواده‌ها ضروری است.

۴. غلامرضا آذری (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «سرگردانی خانواده‌ها و کاربران جوان در فضای مجازی»، رفتار کاربران و خانواده‌ها در این فضا و نیز بازنشر اطلاعات آن را کاملاً طبیعی می‌داند و توضیح می‌دهد که فضای مجازی بر مبنای انتقال سریع اطلاعات شکل گرفته و طبیعی است که خانواده‌ها بی‌محابا از آن استفاده کنند. او فضای مجازی را دنیای انبساط اطلاعات دانسته و معتقد است در این بازار مکاره هم جای کاسبی و ایده‌پردازی هست و هم امکان کپی‌برداری از اطلاعات، جریان‌سازی و موج‌سواری وجود دارد. وی در این پژوهش از بی‌نظمی بسیار در خانواده و زندگی خانوادگی، لهوگرایی، سطحی‌نگری، به حاشیه‌رفتن مسئولیت‌ها و کاهش ارتباطات

عمیق خانوادگی به منزله مهم ترین آسیب های اینترنت در این نهاد اجتماعی اشاره کرده و به بررسی و تحلیل آن ها پرداخته است.

ضرورت تحقیق

اینترنت در جامعه ای که در آن استفاده از شبکه های خانگی در حال افزایش است، افزون بر اینکه بر ساختار زندگی شخصی و خانوادگی تأثیر نامطلوبی دارد، موجب می شود افراد معتاد به اینترنت، زمان کمتری را برای تعاملات اخلاقی، انسانی و اجتماعی بگذارند و همین باعث گسترش احساس تنهایی، افسردگی، کاهش عزت نفس، بی اعتمادی، اتلاف سرمایه های اجتماعی، طلاق و... می شود.

تعاملات بی رویه کاربران ایرانی با شبکه های مجازی، اتاق های گفت وگو، بازی های اینترنتی و... به طور بی رویه رو به افزایش است و به راحتی جای ارتباط چهره به چهره افراد را با خانواده، خویشاوندان و دوستان گرفته است. اعتیاد به این گونه ارتباطات، اُفت تحصیلی، بی خوابی و... را نیز در پی دارد.

آسیب های بافتی اینترنتی، سبک زندگی را در میان جوانان دگرگون کرده است؛ زیرا این نسل به دلیل اینکه با محدودیت ارزشی، هنجاری، خانوادگی و قانونی در جامعه روبه روست، بیشتر شیفته جذابیت های جدید می شود. این معضل موجب شده این نسل، سبک زندگی خود را تغییر دهد و به استفاده مفرط از شبکه های مجازی روی آورد. افزایش بی رویه ارتباط مجازی، مصرف گرایی را به همراه می آورد، فعالیت های بدنی را کاهش می دهد؛ سلامت عمومی و همگانی، فردی و خانوادگی را مختل می کند و افراد را از مهم ترین فعالیت های زندگی بازمی دارد.

بررسی این اختلالات اجتماعی و خانوادگی نشان می دهد آسیب های بافتی که این وسیله ارتباطی برای جامعه ما، مخصوصاً نسل جوان، همانند جوامع دیگر به وجود آورده است، «حجم بالایی از اختلالات روان شناختی و اجتماعی است که از مشخصه های

آن: گوشه‌گیری، اختلالات عاطفی و ازهم‌گسیختگی روابط اجتماعی است. به هر حال، پیامد آسیب‌های بافتی اینترنتی، هم‌زمان با افزایش دسترسی روزانه مردم به منابع، آسیب‌ها و نابهنجاری‌های روانی و رفتاری است که انسان‌ها را به افرادی رها شده تبدیل کرده و بر روابط اجتماعی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. بهره‌وری و بازده کاری کاربران اینترنتی در نتیجه استفاده بیش از حد از اینترنت پایین می‌آید. آنان با تأخیر به محل کار می‌روند و دچار کم‌کاری می‌شوند. عدم تحرک جسمی و چاقی به همراه علائمی چون درد کمر، پشت و ماهیچه‌ها از دیگر پیامدهای این مسئله هستند. این کاربران حتی در صورت کناره‌گیری از اینترنت دچار علائم اختلال می‌شوند» (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۴: ۳۹).

با توجه به این پیامدها، آسیب اینترنتی و اعتیاد به اینترنت موجب از بین رفتن هویت فرهنگی جوامع خواهد شد. افزون‌براین، ناهنجاری‌های اخلاقی، سوء تفاهم‌ها، ضربه‌های عاطفی، نابودی ارزش‌ها و بروز تهدیدها از دیگر پیامدهای آسیب اینترنتی برای جامعه، مخصوصاً جامعه جوان ایران، به شمار می‌آید (ر. ک: شربتیان و بخارایی، ۱۳۹۳: ۱۴۸).

تبیین مفاهیم محوری

آسیب اینترنتی

با وجود پژوهش‌های متعدد در حوزه آسیب‌های اینترنتی، هنوز روان‌شناسان و جامعه‌شناسان تعریف واحدی برای آسیب اینترنتی و اعتیاد به اینترنت ارائه نکرده‌اند. همچنین، گویا نظریه‌ی جامعی که معلوم کند چگونه این اختلال بر بهداشت روانی، اجتماعی و اخلاقی تأثیر می‌گذارد، وجود ندارد. کاپلان در سال ۲۰۰۲ م، در تعریف اعتیاد اینترنتی، این اختلال را چنین تعریف کرده است: «نوعی استفاده از اینترنت که بتواند مشکلات روان‌شناختی، اجتماعی، درسی یا شغلی در زندگی فرد ایجاد کند. (فریز، ۱۳۸۱: ۱۵).

آسیب‌های اینترنتی شامل گستره‌ای از مشکلات رفتاری انگیزشی، و سواسی و... خواهد شد. افزون‌براین، اعتیاد به اینترنت به نمودی از انتقال یا بازتاب روابط اُبژه یا رفع نیاز تعریف خواهد شد. هولمز در تعریف خود از اعتیاد اینترنتی به تعریف استفاده طبیعی و معمولی از اینترنت پرداخته است: «هرگاه میزان استفاده از اینترنت به کمتر از نوزده ساعت در هفته برسد، در آن صورت می‌گوییم فرد به شکل طبیعی از اینترنت استفاده می‌کند. بنابراین از نظر هولمز، فردی که بیش از نوزده ساعت در هفته از اینترنت استفاده می‌کند، معتاد به اینترنت است و به آسیب‌های اینترنتی دچار می‌شود» (معدفر و همکاران، ۱۳۸۴: ۴۲).

آسیب‌های اینترنتی همانند دیگر اعتیادهای موجود در سطح جامعه، به طور خُرد و کلان، با اختلال روانی و بی‌نظمی اجتماعی همراه است. این گونه مشکلات و معضلات بر فرد، خانواده و جامعه اثرگذار است. کناره‌گیری از زندگی روزمره و عدم تعاملات انسانی و اجتماعی مناسب با دیگران، اضطراب و استرس، بی‌حوصلگی، اختلالاتی همچون افسردگی، تندخویی و بدخلقی، گسیختگی خانواده، نبود یا کاهش روابط اجتماعی از بُعد کمی و کیفی و... از نشانه‌های اجتماعی اعتیاد برخط (آنلاین) است (ر. ک: شربتیان و بخارایی، ۱۳۹۳: ۱۵۰؛ امیدوار و صارمی، ۱۳۸۱: ۲۵).

مقصود از آسیب‌های بافتی اینترنت نیز همان آسیب‌های ذاتی است و به آسیب‌هایی گفته می‌شود که فارغ از محتوای اینترنت است و بر رفتارهای اخلاقی و درونی کاربران تأثیر می‌گذارد. برخی از مهم‌ترین این آسیب‌ها عبارتند از: «حراج گوهر زمان، بی‌نظمی و خودفراموشی، امکان غفلت زدگی و لهوگرایی، احساس سیری دروغین، محروم بودن از دانسته‌های تثبیت شده، سطحی‌نگری و قشری‌گرایی، به حاشیه رفتن رسالت‌های انسانی، بی‌اعتنایی به مسئولیت‌های خانوادگی، بی‌میلی به برقراری ارتباط‌های حضوری، بی‌مهری به مطالعه، حاکم شدن روابط مکانیکی بین افراد، ناامنی در محتوا و بی‌حرکی» (رهبر، ۱۳۹۵: ۵۲).

جامعه‌پذیری و آسیب‌های بافتی

اجتماعی شدن یا همان جامعه‌پذیری، فرآیندی است که فرد می‌خواهد طی آن، خود را با هنجارها و ارزش‌های اجتماعی جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، مطابقت دهد. برمبنای نظریه بلومر، فرآیند اجتماعی شدن با کمک عواملی شش‌گانه محقق می‌شود که عبارتند از: والدین، گروه همسالان، مدارس، سازمان‌های رسمی، مجامع عمومی، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی. به‌گفته بلومر، مبنای روابط انسانی، کُنش متقابل نمادی است و افراد در جریان کُنش متقابل نمادی و برحسب موقعیت‌های مختلف، واقعیت‌ها، پنداشت‌ها یا تعبیراتی را به دست می‌آورند. هویت یا خود اجتماعی افراد یکی از این واقعیت‌هاست. براین اساس، هویت فرد، پنداشتی است که او از خود در جریان کُنش متقابل با دیگران به دست می‌آورد (ر. ک: رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۸۰ تا ۸۲).

اینترنت که یکی از ابزارهای اساسی رسانه‌های جمعی در جامعه امروز است، از همان دوران کودکی نقش بارزی در زندگی افراد دارد و حتی بیشتر از خانواده، بفرهنگ و هویت آن‌ها، به‌ویژه در جوانی، تأثیر می‌گذارد. «در جامعه‌ای که به‌سوی فناوری مُدرن سوق یافته و آگاهی از همه واقعیت‌ها و حقایق زندگی در این فناوری موجود است، شاهد آن هستیم که جوانان و نسل نوجوان جامعه ما، ارزش‌ها و اعتقادات خود را متفاوت از خانواده، حکومت و حتی رسانه ملی بدانند. امروزه این فناوری بر هویت اجتماعی جدید جوانان در تمام سطوح زندگی، با توجه به محدودیت‌های هنجاری، رفتاری و عملکردی که در سطح خُرد و کلان جامعه به‌منزله یک حقیقت واقعی وجود دارد، اثرگذار است» (شعاع کاظمی و مهرآور مؤمنی، ۱۳۹۱: ۵۲).

آسیب‌شناسی بافتی اینترنت و نهاد اجتماعی خانواده

امروزه اینترنت در میان خانواده‌ها اهمیت بسیاری یافته است. حضور این رسانه جمعی، ارتباطات خانوادگی را دگرگون کرده است. آسیب‌های بافتی اینترنت به دلایل زیر بر ساختار ارتباطات خانواده اثرگذار است:

۱. اعتیاد به اینترنت به دلیل اینکه فعالیتی وقت گیر است، بر تعامل و ارتباطات خانوادگی تأثیر گذاشته و کیفیت و مدت تعاملات خانوادگی را کمتر کرده است.
۲. آسیب‌های بافتی اینترنت، افق‌های جدید نگرشی را در نسل جوان به وجود آورده است و موجب شده دیدگاه‌های متفاوتی به زندگی و کیفیت آن داشته باشند. این امر تعارضات و کشمکش‌های شدید خانوادگی را در پی داشته است.
۳. استفاده از صفحات وب که با اقتضائات سنی و نسلی جوانان و نوجوانان ما متناسب نیست، به این کشمکش و تعارض خانوادگی دامن زده است. حتی گاهی تعارضات و کشمکش‌های خانوادگی بر سر این مسئله است که نسل نوجوان و جوان ما به اطلاعات خصوصی والدین در رایانه دست می‌یابند.
۴. نظارت نکردن صحیح بر رایانه فرزندان موجب شده است فعالیت‌های رایانه‌ای و اعتیاد بر خط آنان به فعالیت‌های منحرفانه و غیراخلاقی دیگر منجر شود.
۵. چنانچه پیوندهای عاطفی ضعیفی بین اعضای خانواده وجود داشته باشد، نسل نوجوان و جوان احساس تنهایی، افسردگی و دل‌سردی می‌کند. بنابراین، برای رفع تنهایی یا سرگرم شدن به اینترنت روی می‌آورد. اینترنت بهترین جا برای رسیدن به این مقاصد است. بدین ترتیب، آسیب‌های بافتی اینترنت در نسل نوجوان و جوان جامعه گسترش خواهد یافت (ر. ک: اخلاقی‌پور، ۱۳۸۲: ۴۷ تا ۵۰؛ شربتیان و بخارایی، ۱۳۹۳: ۱۶۵ تا ۱۶۶).

راهکارهای اخلاقی در مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت

استفاده هدفمند و منطبق بر اصول اخلاقی از اینترنت، نظارت اخلاقی بر فرزندان که از اینترنت استفاده می‌کنند، تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها و ارزش‌ها، توجه خانواده‌ها به خلوت حقیقی و خودآگاهی اعضا، زنده‌نگه داشتن یاد خدا و ترویج آن در نهاد خانواده، توجه به سلامت جسمی و روحی و اهمیت دادن به زندگی حقیقی و سبک زندگی اسلامی، از مهم‌ترین راهکارهای مطلوب اخلاقی در مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده است که در ادامه به تحلیل و بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

۱. استفاده هدفمند و منطبق بر اصول اخلاقی از اینترنت

بنا به حکم شرع و عقل و تجربه، باید در هر اتصال به شبکه، هدفی معقول وجود داشته باشد. فضای مجازی ویژگی خاصی دارد؛ ممکن است فرد با هدفی مشخص وارد آن شود؛ اما کم‌کم به حوزه‌های ناخواسته‌ای کشیده شود. شاید شروع سیر در فضای مجازی اینترنت با اراده فرد باشد؛ اما ادامه و پایان آن به دست او نیست. پس، باید علاوه بر ورود هدفدار به شبکه، کاملاً مراقب بود که حوزه‌های نطلبیده ما را به سوی خود نخوانند. در روایتی از امام علی علیه السلام آمده است: «ما من حركة إلا وانت محتاج فيها إلى معرفة»؛ «هیچ حرکتی نیست مگر اینکه در آن به معرفتی وابسته هستی» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۳: ۱۶۵).

مردم در سفر، نقشه راه به همراه دارند و از آگاهان نیز چند و چون حرکت و مقصد را می‌پرسند. در سفر به فضای مجازی که افراد بعضاً ناآشنا هستند، معرفتی جامع ضروری است. پس، تعیین هدف مهم‌ترین اصل در هر حرکتی است و انسان در صورتی هدف‌های معقول را در مسیر انتخاب می‌کند که به اهمیت آن‌ها پی برده باشد. در فضای اینترنت لازم است بدانیم در جست‌وجوی چه چیزی هستیم. همچنین، باید دید آیا هدف‌ها در این نوع حرکت و جست‌وجو محقق می‌شود یا نه.

برای تصحیح هدف‌ها و راهکار وجود دارد: اول اینکه باید به سراغ مشاورانی رفت که با ابعاد وجودی انسان آشنا و از برنامه‌خداوند برای رشد او آگاهند؛ دوم اینکه فرد باید از ارزش وجودی خود آگاه باشد. امام علی علیه السلام فرمودند: «قیمت هر انسان به مجموعه چیزهایی است که او آن‌ها را پسندیده و ارزشمند می‌داند» (نهج‌البلاغه، حکمت ۸۱). بنابراین، اگر به ارزش خود پی ببریم، خود را با کارهای بی‌هدف ضایع نمی‌کنیم.

۲. نظارت اخلاقی بر فرزندان که از اینترنت استفاده می‌کنند

وقتی غواصی شجاع را به اعماق دریا می‌فرستند، باید به چند وسیله مجهز باشد: قفسی آهنین که غواص در آن جای می‌گیرد تا از کوسه‌ها در امان بماند، طناب یا سیمی محکم که از یک سوبه کشتی متصل است و از طرف دیگر به غواص، کپسول اکسیژن و....

در این ورطه کشتی فرو شد هزار که پیدا نشد تخته‌ای برکنار

(سعدی، ۱۳۸۹: بوستان، سرآغاز)

فرزندانمان را با کدام ابزار ایمنی از سرشب تا صبح در اقیانوسی که کوسه‌هایش هویت او را نشانه گرفته‌اند، تنها رها می‌کنیم؟ باید رایانه در جایی از خانه باشد که بتوان گهگاه نیم‌نگاهی به آن کرد؛ همان‌گونه که در ساحل دریا موقع شنا کردن مراقب فرزندانمان هستیم. باید هر دو نوع لذت مادی و معنوی را به فرزندان بچشانیم؛ مثلاً فقط لذت خوردن را به آنان نچشانیم، بلکه گاهی هم ذائقه آن‌ها را با لذت نخوردن آشنا کنیم. گاهی برای آموختن ایثار به فرزندانمان، از آنان بخواهیم غذایشان را به کسی که از آن‌ها گرسنه‌تر است بدهند تا لذت‌های معنوی را حس و تجربه کنند. بخش عظیمی از دین، بیش از آنکه اندیشیدنی باشد، چشیدنی است (ر. ک: رهبراسلامی، ۱۳۹۵: ۶۱ تا ۶۳).

متأسفانه عده‌ای سعی می‌کنند هر دو نوع لذت را با هم بیامیزند (توبه، ۱۰۲) که این ترفندی شیطنانی است. برخی از جوانان به پدر و مادر خود می‌گویند: نگران نباشید، من هم به مسجد و هیئت می‌روم و هم در شبکه‌های مجازی، صفحات وب و اینترنت سیر می‌کنم؛ اما این عزیزان به دلیل جاذبه‌های نفسانی، گام به گام از مراکز معنوی فاصله می‌گیرند، تا جایی که به طور کلی آن‌ها را رها می‌کنند.

راهبرد بسیار باریک‌بینانه، منطقی، عاطفی و مجرب لازم است تا در این دوره حاکمیت مجاز بر حقیقت، جوانان جامعه آلوده نشوند و دور از واقعیت‌های زمانه هم نباشند. کارشناسان خبره حوزه تربیت معتقدند منع نوجوانان از ورود به فضای مجازی به مصلحت و امکان‌پذیر نیست و رها کردن آنان نیز برابراست با فاجعه‌های بزرگی که گوشه‌ای از آن را رسانه‌های گوناگون افشا می‌کنند.

امروز، روز دوستی با جوانان، ابراز علاقه و امید دادن به آن‌هاست. بیان آسیب‌های عبرت‌آموزی که ناآگاهان از فضای مجازی دیده‌اند، در هشیاری جوانان مؤثر است. در گام نخست، مرییان باید به این اعتقاد برسند که جوانان، فطرتی الهی دارند. اگر این

بینش پدید آید، با آن‌ها صادقانه رفتار خواهند کرد. در گام دوم، مریبان باید محبت قلبی خود را به جوانان ابراز کنند؛ زیرا اظهار علاقه بسیار مؤثر است. جوان، هم قلبی مشتاق دارد و هم موانعی برای شروع اظهار محبت. بنابراین، بزرگ‌ترها و مریبان باید در ابراز محبت پیشگام شوند. بعد از ارتباط با جوانان، آن‌ها را به فعالیت‌های گروهی دعوت کنند و اندیشه‌های درست را از طریق ارتباط عاطفی به آنان القا کنند.

۳. تبدیل تهدیدهای اخلاقی به فرصت‌ها و ارزش‌ها

انسان می‌تواند تهدید را به فرصت تبدیل کند؛ مانند تبدیل پساب‌های برخی کارخانه‌ها به مواد اولیه کارخانه‌های دیگر. گرچه در فضای مجازی اینترنت، رگباری از داده‌ها انسان را نشانه گرفته‌اند، می‌توان درباره برخی از این اطلاعات یا حتی کناره‌نهادن وسیله ارتباط با فضای مجازی فکر کرد؛ مثلاً هنگامی که تصویر جوانی را می‌بینیم که با هزینه‌ای زیاد، اعضای سرسگی را با نظارت پزشک به صورت خود پیوند می‌زند، می‌اندیشیم که چه چیزی موجب این مسئله می‌شود. آیا قابلیت‌های انسانی خود را نشناخته است؟ آیا عقده یا کمبودی دارد؟ و...

تفکر، توفیق بزرگی است که باید قابلیت‌های آن را در خود ایجاد کرد. با تفکر، نیمی از انسانیت فرد شکوفا می‌شود و نیم دیگر آن با برقراری رابطه محبت‌آمیز میان خالق و مخلوق و پذیرفتن تذکرو دریافت‌های الهی به ثمر می‌نشیند. خداوند می‌فرماید: «نشانه‌های خود را در جهان بیرون و جهان درون انسان‌ها به آنان نشان می‌دهیم تا روشن شود که خدا برحق است» (فصلت، ۵۳). با سیر در طبیعت و نهان خود و دیدن نشانه‌های بی‌پایان خدا در دنیای بیرون و نشانه‌های پیچیده‌تر در نهان خود، زمینه تفکر فراهم می‌شود و آثار آن در ملاک‌های انتخاب و تغییر دغدغه‌های بی‌ارزش به ارزشمند بروز می‌یابد. گاه قرآن به انسان هشدار می‌دهد که چرا بصیرت نمی‌یابید: ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ. وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾؛ «و در زمین نشانه‌هایی برای اهل یقین

وجود دارد و در جان خود شما هم. آیا چشم دلتان باز نمی شود؟» (ذاریات، ۲۰ و ۲۱) بنابراین، امروز برای انسان، وظیفه تفکر جدی تر شده است. امام علی علیه السلام در وصف انسان کامل فرموده است: «من إصدار کَلِّ وارد علیه»؛ یعنی انسان کامل متناسب با هر چه بر او وارد می شود، صادراتی دارد. پیام اخلاقی این جمله این است که انسان پیوسته در معرض دریافت ها و صادر کردن آن ها است؛ یعنی بیرون از ذات ما آیات الهی، حادثه ها، فتنه ها و... وجود دارد که باید با برنامه ریزی مناسب برورود آن ها را به وجود خود نظارت کنیم تا حاصل همه آن دریافت ها نیز مطلوب شود (ر. ک: رهبر اسلامی، ۱۳۹۵: ۶۹ تا ۷۱).

به طور کلی باید گفت اگر پیش از ورود به فضای اینترنت آماده نباشیم، مانند ماهی های کوچک و کم تجربه صید خواهیم شد. صرف نظر از فایده های اینترنت باید قربانیان تهدیدهای اینترنتی را دید، سخنان آن ها را شنید و از سرنوشت آنان عبرت گرفت و تهدیدها را به فرصت تبدیل کرد تا فضای خانواده، فضای انزوا و دوری از ارتباطات اجتماعی نباشد.

۴. توجه خانواده ها به خلوت حقیقی و خودآگاهی

انسان، موجودی است با دو بُعد وجودی که یکی از این دو بُعد در خدمت دیگری است. خداوند بدنی از جنس خاک برای روح انسان ساخته است. روح او به کمک ابزار جسم رشد می کند و به کمال می رسد. جسم و روح تا لحظه مرگ با هم هستند و آن گاه به تعبیر حافظ:

این جان عاریت که به حافظ سپرد دوست روزی رخس ببینم و تسلیم وی کنم

(حافظ، ۱۳۹۱، دیوان، غزل ۳۵۱)

خودآگاهی از ویژگی های روح آدمی است؛ بدین معنا که انسان می داند غیر از این جسم طبیعی، حقیقت دیگری نیز دارد که انسانیتش را تشکیل می دهد. اشتیاق ها، هیاهوها،

لذت‌های طبیعی بی‌شمار، اشتغالات زیاد و... نمی‌گذارند بُعد حقیقی و اصیل انسان، یعنی همان نفخه الهی و جنبه روحانی، فعال شود.

خداوند ماه رمضان را قرار داد تا نفس اماره انسان خاکی مهار شود و بُعد اصیل انسان بر نفس تسلط یابد. عده‌ای از این فرصت به خوبی بهره می‌برند؛ اما عده‌ای دیگر، فقط گرسنگی و تشنگی می‌کشند تا از خود رفع تکلیف کنند.

فضای پرجاذبه اینترنت، به سادگی به کسی اجازه نمی‌دهد با خود خلوت کند. بنابراین، باید با برنامه‌های صحیح زندگی بر آن غلبه کرد. خلوت واقعی این است که انسان به خویشتن خویش فکر کند. خلوت این نیست که در ظاهر کسی همراه آدمی نباشد. وقتی فرد در اتاقی خلوت وارد اینترنت می‌شود، تمام جهان یا به عبارتی، دهکده جهانی همراه و همدم او هستند؛ پس، به این نوع تنهایی، خلوت نمی‌گویند. وقتی می‌خواهیم صدای مبهمی که از دور و به‌طور نامفهوم به گوش می‌رسد شناسایی کنیم، باید صداهایی را که در اطرافمان است، خاموش کنیم. شرط خوب شنیدن ندای درون هم این است که چشم و گوش خود را بر دیگر صداها ببندیم و بر رفتارهای خود نظارت کنیم.

در اندرون من خسته دل ندانم کیست که من خموشم و او در فغان و در غوغاست

(حافظ، ۱۳۹۳: دیوان، غزل ۲۲)

آری، ندای فطرت را هنگامی می‌توان شنید که صداهای برونی و ذهنیت مهار شوند و این ممکن نیست مگر با مهار فعالیت در فضای مجازی اینترنت و مانند آن. خداوند انسان را لذت‌گرا آفریده است. بعضی از لذت‌ها نه به جسم آسیب می‌زنند و نه به روح و نه به افرادی که با انسان زندگی می‌کنند؛ اما بعضی به روح، معنویت، عزت و کرامت انسان آسیب می‌زنند، انسانیت و وجدان را نابود می‌کنند و فرمان خداوند را زیر پا می‌گذارند؛ شهوت‌گرایی، شهرت‌طلبی و زیاده‌اندوزی از این دست لذت‌ها هستند. لذت‌های مادی، گذرا هستند و چند لحظه یا چند روز دوام دارند. پس، چرا به آینده و قیامتی که تمام ادیان آسمانی بر آن تأکید کرده‌اند، نمی‌اندیشیم؟ بی‌شک در آن روز،

ارزش‌های معنوی حرف اول را خواهند زد (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۰: ۲۸ تا ۳۰). انسان برای رسیدن به اهداف خود می‌کوشد و از افراد و امکانات مختلف بهره می‌گیرد؛ اما کسی موفق‌تر است که از امکانات پیرامون خود بهتر استفاده کند. شرط اساسی در استفاده بهتر از امکانات، آگاهی و شناخت هر چه بیشتر درباره آن‌هاست. همچنین، جامعه فقط با رفتارهای اجتماعی و اخلاقی درست و مبتنی بر اراده و آگاهی به رشد و بالندگی می‌رسد و بدیهی است که توجه خانواده‌ها به خلوت حقیقی و رفتارهای مبتنی بر خودآگاهی اجتماعی موجب دستیابی به کمال مطلوب می‌گردد. بدین ترتیب، افراد جامعه هنگام استفاده از اینترنت و دیگر فضاهای مجازی، به ارزش‌های الهی و انسانی توجه می‌کنند؛ زیرا انسان خودآگاه:

- نیازهای خود را شناخته و می‌داند باید از راه‌های درست آن‌ها را تأمین کند.

- در جامعه معیارهای ارزشمند را شناخته است و به دنبال ارزش‌های کاذب نمی‌رود.

- با شناخت هویت اجتماعی و خانوادگی خویش، در پی هدف برتر و غایی است. او با عزت و کرامت انسانی و براساس مذهب و حس خداجویی خود از بسیاری لغزش‌ها و سستی‌ها مصون خواهد بود و با حرکت بر پایه علم و بصیرت در مسیر سعادت گام برمی‌دارد (ر. ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۹۶).

- در محیط اجتماعی و خانوادگی، رفتار ناآگاهانه را بر نمی‌تابد و می‌داند غفلت، قدم برداشتن در مسیر گمراهی است (شیخ صدوق، ۱۴۱۷ق: ۵۰۷؛ شیخ حرعاملی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۸: ۱۲).

- با به‌کارگیری توان فکری و درونی خود از فضای مجازی اینترنت، به‌درستی بهره می‌گیرد. خودآگاهی اجتماعی، تصویرروشنی است که انسان درباره ویژگی‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، علایق و نیازهای خویش در خانواده و جامعه به‌دست می‌آورد. بنابراین، خودآگاهی از یک سو، ضعف‌های شخصیتی را برطرف می‌سازد و فرد را برای حضور سازنده در اجتماع و برقراری تعاملات صحیح اجتماعی آماده می‌کند

و از سوی دیگر، موجب ایمنی خانواده‌ها در برابر آسیب‌های اجتماعی اینترنت می‌گردد (ر. ک: علوی، ۱۳۸۹: ۴۶).

۵. زنده نگه داشتن یاد خدا و ترویج آن در نهاد خانواده

ذکر حقیقی فقط یادکردن زبانی نیست، بلکه یادکردن خدا و اولیانش در قلب و هنگام عمل است. ذکر حقیقی، انسان را برای ارتباط با خدا برخط (آنلاین) می‌کند و او را با شبکه بی‌انتهای هستی مرتبط می‌سازد. وقتی انسان در رفتار و گفتار و در قلب و ذهنش پیوسته متوجه خدا شود، قلبش مالمال از توجه است. یادگرفتن، یک بار و تکرار برای تثبیت آموزه‌ها و سرلوحه قراردادن آن‌ها در تمام رفتارها، هزار بار نیاز است. خداوند به ذکر کثیر دستور داده و فرموده است: ﴿... وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾؛ «خدا را فراوان یاد کنید تا شاید رستگار شوید» (جمعه، ۱۰). خوب است مانند تابلوهای راهنمایی و رانندگی، در کنار وسیله ارتباط با فضای مجازی، پیام‌هایی بگذاریم تا از مسیر درست منحرف نشویم و خویشتن خویش را فراموش نکنیم و ناخواسته در دام غفلت و دوری از یاد خدا نیفتیم؛ چراکه ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا...﴾؛ «هرکس از یاد من (خدا) روی گردان شود، زندگی تنگی خواهد داشت» (طه، ۱۲۴).

بنابراین، برای ورود به فضای اینترنت و بهره‌گیری از فایده‌های آن، ابزاری لازم است که ایمنی بخش‌ترین آن‌ها یاد خداست (ر. ک: نصری، ۱۳۷۹: ۳۳۸ تا ۳۴۱؛ سلطانی زنانی، ۱۳۸۹: ۱۴۰ تا ۱۴۱؛ نیکبخت، ۱۳۷۸: ۵۵ تا ۵۹).

۶. توجه به سلامت جسمی، روحی و اخلاقی در خانواده

حضور در فضای اینترنت، چشم و مغز را درگیر می‌کند. افراد مانوس با رایانه، اغلب، تحرک بدنی کمی دارند. ورزش اگر براساس برنامه‌ای مشخص باشد، موجب می‌شود

روان انسان نشاط یابد. درضمن، انرژی‌های نهفته‌ای که در فضای مجازی آزاد نمی‌شوند، با ورزش آزاد می‌شوند. برای حفظ سلامت جسم و روح باید لحظه‌هایی کار را متوقف کرد، چشم‌ها را بست، برخاست و کمی راه رفت. هنگام حضور در فضای اینترنت برای حفظ سلامت روحی و اخلاقی خود باید آیه‌های هشداردهنده‌ای از قرآن کریم را روبه‌روی خود گذاشت؛ مانند ﴿أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى﴾؛ «آیا انسان نمی‌داند که خدا او را می‌بیند؟» (علق، ۱۴).

اینترنت چون دریاست و بدون ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾ (ناس، ۱)، به آن وارد نشویم که غرق می‌شویم. باید در آغاز، خطر را جدی گرفت و با تقویت اراده خود وارد میدان شد و از شر شیطان‌های انسی و جنی و سوسه‌گر به خدا پناه برد، از او هدایت طلبید و در بهره‌برداری از اینترنت انضباط و برنامه صحیحی داشت (ر.ک: سلطانی زنانی، ۱۳۸۹: ۲۴ و ۱۱۳ تا ۱۱۴).

۷. اولویت‌دادن به زندگی حقیقی و سبک زندگی اسلامی

واقعا چه باید گفت؟ فضای اینترنت عطشناک است یا انسان یا هردوی آن‌ها؟ از نگاه شاعرانه، کشش دو سویه است. درحقیقت، هم فضای اینترنت در پی جذب کاربران است و هم کاربران، مشتاق حضور در فضای اینترنت هستند. حضور در جمع‌های خانوادگی و دوستانه و جلسه‌های موعظه و شادی، بدون داشتن تلفن همراه باب جدیدی از لذت‌های مجاز و سالم را به روی همگان می‌گشاید. باید با ممارست جدی، لحظه‌هایی از تلفن همراه و رایانه دور شد. با این کار کم‌کم اعتیاد به این ابزارها کاهش می‌یابد و می‌توان فرصت یافت تا در فضاهای حقیقی حاضر شد و صفای حضور در جمع‌های سنتی و حقیقی را تجربه کرد.

فضای مجازی اینترنت، مانند کودک فعال و پرشیطنت و روداری است که مانع حضور پدر در جلسه‌های مهم کاری می‌شود. هرچند پدر فرزندش را دوست دارد، گاه مصلحت ایجاب می‌کند برای انجام کارهای مهم، خواسته کودکش را نادیده بگیرد.

نکته دیگر در این باره، توجه به سبک زندگی اسلامی و برنامه‌ریزی صحیح برای حاکمیت این سبک زندگی در محیط خانوادگی و به‌ویژه در بهره‌مندی از اینترنت است؛ زیرا با تثبیت این مؤلفه، مجموعه رفتارها و عملکردهای فرد در مسیر تأمین صحیح نیازها و احتیاجات روزمره به کار گرفته می‌شود و هویت فردی و اجتماعی همه افراد خانواده حفظ می‌گردد. شیوه زندگی هر فرد معمولاً از الگوهای رفتاری دیگر اعضای خانواده و جامعه تأثیر می‌پذیرد. از این رو، سبک‌های رفتاری دیگر افراد و گروه‌ها را خارج از موازین و معیارهای خویش می‌داند و به همین دلیل، توجه به سبک زندگی از یک سو، عامل تبلور فضیلت‌های اخلاقی و از سوی دیگر، شاخص و نشانه‌ای از هویت فردی و اجتماعی انسان‌هاست. اهمیت دادن به سبک زندگی عامل ارتقای انضباط اجتماعی، انگیزه و غرور ملی و خانوادگی، حفظ ارزش‌های دینی، ترویج شادابی و نشاط عمومی، رواج و تقویت فرهنگ نشاط و امید، تقویت اعتماد به نفس، گسترش محبت واقعی به یکدیگر، مودت و همبستگی می‌گردد و از انزوا و پناه‌بردن به فضای کاذب و مجازی اینترنت جلوگیری می‌کند و زمینه‌های تقویت و افزایش سرمایه اجتماعی را در نهاد خانواده فراهم می‌سازد (ر. ک: گیلدنز، ۱۳۸۵: ۶۷؛ قدسی، ۱۳۸۹: ۱۴۲؛ رهبراسلامی، ۱۳۹۵: ۶۴ تا ۶۵).

نتیجه

مهم‌ترین دستاوردهای این مقاله به شرح زیر است:

۱. از جمله آسیب‌های فضای مجازی و به‌ویژه اینترنت می‌توان به آسیب‌های بافتی یا ذاتی اشاره کرد که فرهنگ خانواده‌ها را در معرض تغییرات عمیقی قرار داده است. استفاده بی‌رویه و نامناسب از اتاق‌های گفت‌وگو، هرزه‌نگاری، خریدهای اینترنتی و... موجب ترویج اعتیاد به اینترنت شده و از بُعد جامعه‌شناختی و اخلاقی، اعضای خانواده را از تعاملات سازنده و مفید بی‌بهره کرده و به انزوای اجتماعی دچار ساخته است.

۲. به آسیب‌های فضای مجازی، فارغ از محتوای آن، آسیب‌های بافتی گفته می‌شود که در میان نسل جوان ایرانی به‌طور چرخه‌معیوب در حال گسترش است و پیامدهای نامطلوب آن سبک زندگی خانواده‌ها را دگرگون کرده است.

۳. در جامعه ایران و خانواده‌های ایرانی، هنگامی که نسل جوان اوضاع را برای حمایت اجتماعی و دل‌بستگی مناسب نمی‌بیند، به اینترنت پناه می‌برد. براین اساس، سرگرم شدن با این فناوری به‌طور پیوسته باعث می‌شود فرد از تمام فعالیت‌های روزمره زندگی دست بکشد، به ساختار زندگی خانوادگی خود آسیب برساند و ارزش‌ها و اعتقاداتش در مقایسه با والدینش متفاوت شود.

۴. استفاده هدفمند و منطبق بر اصول اخلاقی از اینترنت، نظارت اخلاقی بر فرزندان که از اینترنت استفاده می‌کنند، تبدیل تهدیدهای اخلاقی به فرصت‌ها و ارزش‌ها، توجه خانواده‌ها به خلوت حقیقی و خودآگاهی اعضا، زنده نگه داشتن یاد خدا و ترویج آن در نهاد خانواده، توجه به سلامت جسمی و روحی و اهمیت دادن به زندگی حقیقی و سبک زندگی اسلامی، از مهم‌ترین راهکارهای کارآمد اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده است.

۵. براساس حکم شرع و عقل و تجربه، درهراتصال به اینترنت باید هدفی معقول وجود داشته باشد و کاربران هنگام ورود به این فضا همواره باید به سلامت جسمی، روحی و اخلاقی خود توجه داشته باشند.

۶. برای ورود به اینترنت و استفاده سودمند از آن، به ابزار ایمنی نیاز داریم. یاد خدا و توجه حقیقی به او، ایمنی بخش‌ترین ابزار است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. امام علی علیه السلام؛ نهج البلاغه (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، قم، انتشارات مشرقین.
۳. اخلاقی پور، منصور (۱۳۸۲)؛ «تحلیلی جامعه‌شناسی بر پیامدهای اجتماعی-فرهنگی اینترنت»؛ فصلنامه گلپنگ؛ اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی هرمزگان، سال ۳، ش ۵.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۸۳)؛ تحف العقول عن آل الرسول؛ ترجمه پرویز اتابکی؛ قم: دارالحدیث.
۵. امیدوار، احمد علی و علی اکبر صارمی (۱۳۸۱)؛ اعتیاد به اینترنت؛ مشهد: تمرین.
۶. حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۹۱)؛ دیوان اشعار؛ به تصحیح قاسم غنی و محمد قزوینی؛ تهران: کلههر.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳ ق)؛ وسائل الشیعه؛ ج ۵، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۸. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸)؛ آنا تومی جامعه؛ تهران: شرکت سهامی انتشار.
۹. رهبر اسلامی، علی (۱۳۹۵)؛ بیم موج؛ ج ۱، اصفهان: قیسات.
۱۰. سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۹)؛ گلستان؛ به کوشش محمد علی فروغی؛ اصفهان: نقش نگین.
۱۱. سلطانی زنانی، سید مهدی (۱۳۸۹)؛ راهکارهای قرآنی در غلبه برفشارهای روانی؛ ج ۱، اصفهان: مهر قائم (عج).
۱۲. شربتیان، محمد حسن و احمد بخارایی (۱۳۹۳)؛ «پیامدهای اجتماعی آسیب‌شناختی اینترنت»؛ فصلنامه مهندسی فرهنگی؛ نشریه علمی-تخصصی شورای عالی انقلاب فرهنگی، سال ۸، ش ۷۹.
۱۳. شعاع کاظمی، مهرانگیز و جاوید مهرآورد مؤمنی (۱۳۹۱)؛ آسیب‌های اجتماعی نوپدید با تأکید بر تئوری‌های زیربنایی و راهکارهای مقابله‌ای؛ تهران: آوای نور.
۱۴. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۱۷ ق)؛ معانی الاخبار؛ به تصحیح علی‌اکبر غفاری؛ بیروت: دار المعرفه للطباعة و النشر.

۱۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ ق)؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ بیروت: مؤسسه اعلمی للمطبوعات.
۱۶. _____ (۱۳۷۰ ش)؛ *مجموعه رسائل*؛ چ ۳، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۷. علوی، سید سلمان و دیگران (۱۳۸۹)؛ «بررسی ارتباط علائم روان پزشکی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه‌های شهر اصفهان»؛ *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی همدان*؛ دوره ۱۷، ش ۲.
۱۸. علوی، سید جعفر (۱۳۸۹)؛ *مهارت‌های زندگی با نگاه دینی*؛ مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۱۹. فریزی، جنیفر (۱۳۸۱)؛ «اعتیاد مدرن»؛ ترجمه احمد رحیمی مقدم؛ *نشریه ابرار*؛ دوم مهرماه، تاریخ مراجعه ۱۳۹۱/۵/۲۵.
۲۰. قدسی، امیر (۱۳۸۹)؛ «جایگاه سرمایه اجتماعی در بازتولید قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»؛ *فصلنامه راهبرد دفاعی*؛ سال ۸، ش ۳۰.
۲۱. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵)؛ *تجدد و تشخیص (جامعه و هویت شخصی در عصر جدید)*؛ ترجمه ناصر موفقیان؛ تهران: نی.
۲۲. معیدفر، سعید، کرم حبیب پور کتابی و احمد گنجی (۱۳۸۴)؛ «اعتیاد اینترنتی؛ علل و پیامدهای آن»؛ *فصلنامه رسانه*؛ سال ۱۶، ش ۳.
۲۳. نصری، عبدالله (۱۳۷۹)؛ *مبانی انسان‌شناسی در قرآن*؛ تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
۲۳. نوابخش، مهرداد، فاطمه هاشم نژاد و وحید زادشم پور (۱۳۸۹)؛ «بررسی آثار اینترنت و موبایل در تغییر هویت جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله استان مازندران»؛ *فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*؛ دانشگاه آزاد اسلامی آمل، سال ۱، پیش شماره تابستان.
۲۴. نیکبخت، علیرضا (۱۳۷۸)؛ *استعانت از قرآن کریم در شفای جسمانی*؛ تهران: قبله.

اخلاق
فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق
سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶
صفحات ۲۰۷-۱۸۵

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه اسلامی

مجید امیری*، ستاره موسوی**

چکیده

پژوهش پیش رو، نقش عوامل خانوادگی در آسیب‌های فضای مجازی را بررسی و با توجه به آموزه‌های اسلامی، راهکارهایی برای رفع این آسیب‌ها ارائه کرده است. برای گردآوری داده‌ها از روش توصیفی، از نوع پیمایشی، استفاده شده است. ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته‌ای است که متخصصان و چند تن از استادان مجرب، روایی صوری و محتوایی آن را تأیید کرده‌اند. جامعه آماری تحقیق، همه دبیران دینی و عربی، مشاوران و مربیان پرورشی ناحیه چهار آموزش و پرورش اصفهان را که در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ مشغول به کار بوده‌اند، در برمی‌گیرد. براساس فرمول حجم نمونه، ۸۵ نفر از آن‌ها به طور تصادفی برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. برای تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که ۰/۹۲ محاسبه گردید و تجزیه و تحلیل آن با نرم افزار آماری spss19 در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی انجام شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد آسیب ناشی از تمام عوامل آسیب‌زا، بالاتراز سطح متوسط است.

* مربی گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور تهران، ص.پ ۱۹۳۹۵-۳۶۹۷.

majid.amiri@yahoo.com

** دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان.

setarehmousavi@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۹

واژگان کلیدی

خانواده، آسیب‌شناسی، تربیت، نوجوان، جامعه، فضای مجازی.

مقدمه

واقعیت‌های آشکار جامعه ما از وجود آسیب‌هایی در فرآیند تربیت کشور حکایت دارد. دشمنان دین با استفاده از انواع وسایل ارتباطی از جمله اینترنت، ماهواره و... به ارزش‌های معنوی حمله کرده‌اند و می‌کوشند باورهای دینی را تخریب کنند. در مقابل، برنامه‌های عوامل تربیتی داخل کشور، یعنی خانواده، آن قدر ضعیف بوده است که نتوانسته جوانان را با تربیت دینی در برابر فرهنگ غرب مصون بدارد. بررسی و شناخت این آسیب‌ها، دستیابی به روش تربیت سالم را میسر می‌کند. «همچنان که اگر باغبانی در تهیه بذر و آب و کود اهتمام ورزد و آفت‌ها را نپاید، محصول را از دست داده است، آسیب‌های تربیت نیز تلاش‌های تربیتی را با بی‌فرجامی روبه‌رو می‌کند. از این رو، شناخت جنبه‌های منفی در جریان تربیت کم‌بها تر از شناخت جنبه‌های مثبت نیست» (باقری، ۱۳۸۶: ۲۸۴).

از سوی دیگر، سال‌هاست در مجامع گوناگون علمی و فرهنگی، سخن از بهسازی و ارتقای سطح تعلیم و تربیت با محوریت آموزه‌های دینی به میان آمده و نیاز روزافزون به تربیت شایسته به روشنی مشهود است. همچنین، پژوهش درباره شیوه‌های روزآمد و مؤثر در بهسازی و ایجاد باورپذیری دینی برای نهادهای تربیتی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد. یکی از این شیوه‌ها، استفاده از رسانه است. رسانه‌ها از یک سو، زمینه تربیت را فراهم می‌کنند و از سوی دیگر، با توجه به تهدیدهای روزافزون رسانه و فضای مجازی، به ویژه برای نسل جوان، گونه‌ای جنگ روانی شمرده می‌شوند. «رسانه‌ها، به مجموعه‌ای به هم پیوسته از روش‌ها، سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و تجهیزات ارتباطی اطلاق می‌شود که اطلاعاتی را در اشکال گوناگون جمع‌آوری، ذخیره‌سازی، بازیابی، پردازش، انتقال و یا عرضه می‌کند» (صالحی، ۱۳۸۴: ۹).

با تعمق در وضعیت دنیای اطلاعات درمی یابیم که بهره‌گیری از رسانه‌ها گریزناپذیر است؛ چندان‌که امروز، نقش محوری رسانه‌ها چنان اساسی است که بدون آن‌ها برنامه‌ریزی، توسعه و بهره‌وری در زمینه‌های مختلف امکان‌پذیر نخواهد بود (زین و موروگایا، ۲۰۰۴، ص ۲۵). سخن گفتن از آسیب‌های فناوری اطلاعات، به معنای نفی این پدیده و نگاه منفی بدان نیست، بلکه بیانگر آن است که این پدیده، کارکردهای مثبت و منفی دارد. در واقع، با ظهور هر فناوری جدید، موجی از امیدها و هراس‌ها، فراروی بشر پدیدار می‌گردد. فناوری اطلاعات نیز که آمیزه‌ای از فرصت‌ها و تهدیدها را فراهم می‌کند، همچون شمشیری دولبه، «هم می‌تواند عامل نجات و فرصت تلقی شود و هم می‌تواند تهدیدکننده باشد» (عبادی، ۱۳۸۴: ۱۸۱).

خانواده در جایگاه یک نهاد اجتماعی-فرهنگی دائماً با تقاضای تغییر مواجه است و آنچه به این تقاضا دامن می‌زند، تغییرات زیستی، روانی و اجتماعی اعضای خانواده و تحولات اجتماعی است. یکی از تغییرات مؤثر بر خانواده، توسعه فناوری‌های ارتباطی است. اینترنت به سرعت به یکی از ابزارهای مهم در زندگی بشر تبدیل شده است (فالکنر و کولوبین، ۲۰۰۵، ص ۱۶۹) و نگرانی‌ها در این حوزه برای افرادی است که به فضای مجازی معتاد شده‌اند و از آن بی‌رویه استفاده می‌کنند (لو و دیگران، ۲۰۱۱، ص ۱۷۰۳). در واقع، نبودن یا ضعف حمایت والدین و همسالان می‌تواند احساس شایستگی و ارزشمندی را از بین ببرد. افراد در چنین اوضاع خانوادگی، برای فرار از واقعیت، به فضای مجازی پناه می‌برند. اینترنت برای آن‌ها جهان امنی می‌شود که در آن نه تهدیدی وجود دارد و نه مشکلی.

بی‌شک، خانواده نقشی بی‌بدیل در فرهنگ‌پذیری فرزندان دارد. هیچ‌یک از نهادهای اجتماعی دیگر، اعم از مدرسه، گروه‌ها، محافل مذهبی و علمی و رسانه‌ها، به اندازه خانواده مؤثر نیستند؛ زیرا کودک نخستین مرحله زندگی خود را در محیط گرم و صمیمی خانواده می‌گذراند. این مرحله، مهم‌ترین دوره زندگی فرد است و شخصیت او را شکل می‌دهد. کودک، بیش و پیش از هر جای دیگر، در معرض ارزش‌ها و

الگوهای رفتاری خانواده قرار دارد؛ زیرا، زمان بیشتری را با این گروه به سر می‌برد. افزون‌براین، کودک بیش از هرکس دیگر به اعضای خانواده خود اطمینان و اعتماد دارد. تا وقتی در میان آنان است، احساس امنیت و آرامش می‌کند؛ زیرا خانواده را دلسوز و مهربان می‌بیند.

نهادهای مختلف از جمله خانواده بر کاهش آسیب‌های فضای مجازی تأثیر دارند. خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که سلامت آن، ضامن سلامت جامعه است و کوچک‌ترین سهل‌انگاری درباره آن سبب بروز مشکلات زیادی در همه ابعاد جامعه خواهد شد. با توجه به نقش حیاتی نهاد خانواده در فرآیند تربیت و همچنین با افزایش آسیب‌های فضای مجازی، پژوهش درباره نقش عوامل خانوادگی بر کاهش آسیب‌های فضای مجازی، ضرورت دارد.

پیشینه پژوهش

- یزدان‌پناه (۱۳۸۸)، رشد فناوری و وجود وسایل ارتباط جمعی را از مهم‌ترین عوامل و پدیده‌های بین‌المللی آسیب‌زای تربیت دینی برشمرده است.
- مطالعه رحمانی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد نظارت و حمایت عاطفی خانواده از عوامل محافظتی مشارکت در رفتار جنسی مخاطره‌آمیز است.
- بختیاری و فرخی (۱۳۹۱) به این نتیجه رسیدند که شبکه‌های ماهواره‌ای تلویزیونی بر هویت دینی جوانان تأثیر منفی دارند.
- دهقان سیمکانی (۱۳۹۱)، امپریالیسم رسانه‌ای را روندی تأثیرگذار از طریق رسانه می‌خواند که یک کشور از طریق آن، مجموعه عقاید، ارزش‌ها، دانش و هنجارهای رفتاری و سبک کلی زندگی خود را بر کشوری دیگر تحمیل می‌کند.
- براساس مطالعات سعید و فراهانی (۱۳۹۱)، گسترش رسانه‌های جمعی موجب انفرادی شدن فضای خانواده شده و اعضای گروه را به جای هم‌گرایی به واگرایی سوق داده است.

- پژوهش بشیر و افراسیابی (۱۳۹۱) نشان داد میان عضویت جوانان در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و نحوه مدیریت اوقات فراغت آنان در اختصاص وقت به دیگر فعالیت‌های اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- مطالعه فاتحی و اخلاصی (۱۳۸۷) بیانگر آن است که میان متغیرهای مصرف رسانه‌ای با پذیرش اجتماعی بدن و مدیریت آن، رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد.
- پژوهش ساعی و همکاران (۱۳۹۲) نشان می‌دهد هرچه میزان استفاده از ماهواره بیشتر می‌شود، اهمیت معیارهای مُدرن در انتخاب همسر افزایش و اهمیت ارزش‌های اخلاقی در این باره کاهش پیدا می‌کند.
- پژوهش میلانی و امینی (۱۳۹۴) نشان می‌دهد افزایش سواد رسانه‌ای، تلاش برای هم‌گرایی رسانه‌ای در جهان اسلام، تبیین مواضع اسلام واقعی و پاسخ به شبهات از اقداماتی است که می‌تواند در دستور کار جهانی شدن رسانه قرار بگیرد. این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شده است.
- براساس پژوهش واعظی و کریمی (۱۳۹۴)، با نگاه ژرف به آموزه‌های دینی می‌توان انسان و جامعه‌ای را معرفی کرد که فرد را در شناخت و تعامل با ابزارهای ساخته خودش از جمله رسانه یاری کند و از این ابزار ارتباطی قوی برای تشکیل امت واحده اسلامی به‌نحو احسن استفاده کند.
- صالحی و نعیم یاوری (۱۳۹۳) نشان دادند نهاد خانواده با تقویت ارزش‌های خانوادگی، افزایش حمایت اجتماعی از فرزندان، نظارت اجتماعی مناسب و... می‌تواند در پیشگیری از آسیب‌پذیری فرزندان در حوزه اعتیاد به اینترنت مؤثر باشد.
- احمدی و همکاران (۱۳۸۹) معتقدند به دلیل آسیب‌زایی استفاده نابجا از اینترنت برای نوجوانان و ارتباط چگونگی استفاده از اینترنت با عوامل خانوادگی لازم است به مصون‌سازی خانواده، به‌ویژه در حوزه نظارتی، توجه شود.
- تحقیق ایمانی و شیرالی‌نیا (۱۳۹۴) نشان داد عملکرد کلی، ارتباط، پاسخ‌دهی عاطفی، آمیزش عاطفی و نظارت رفتاری، با اعتیاد به اینترنت، همبستگی مثبت و

بسیار قوی دارد؛ اما همبستگی نقش‌ها با این متغیر، ضعیف و معنادار است. نتایج تحلیل رگرسیون اعتیاد به اینترنت نشان داد کارکرد کلی، ارتباط، پاسخ‌دهی و آمیزش عاطفی، توان پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت را دارند (حدود ۷۸ درصد واریانس اعتیاد به اینترنت نوجوانان را پیش‌بینی می‌کنند).

- روزالیند (۲۰۰۶)، اینترنت را مهم‌ترین وسیله برقراری ارتباط میان افراد و گروه‌ها می‌داند و در ضمن آن، به این موضوع نیز اشاره می‌کند که فرقه‌های ستمگر و مزاحم مانند گروه‌های تکفیری هم از فناوری‌های روز برای دستیابی به مقاصد خود استفاده می‌کنند. او مواردی چون امکان الگوگزینی در شعائر دینی، ایجاد امکانات جدید برای تجربه دینی، امکان افزایش ارتباط میان رهبران دینی و پیروان آن‌ها، کمک به دینداری و انجام اعمال عبادی، ایجاد فرصت‌های بی‌شمار برای پژوهشگران دینی با استفاده از حقایق، پیوندها و منابع موجود بر روی وب‌سایت‌های دینی را از جمله تأثیرات اینترنت و فناوری ارتباطات بر مذهب می‌داند.

- منطقی (۲۰۱۰) در مطالعه خود دریافت که میان خلأهای عاطفی در محیط خانواده با گرایش به اتاق‌های گفت‌وگو، رابطه وجود دارد.

- یانگ و آبرو (۲۰۱۱) در تحقیقات خود، تأثیرات منفی اعتیاد به اینترنت بر نوجوانان را چنین برشمردند: کاهش عملکرد در مدرسه، اخراج از مدرسه، افزایش تعارض و کشمکش در خانواده، رها کردن سرگرمی‌ها، مشکلات روانی مانند افسردگی، اضطراب، تضعیف اعتماد به نفس، بی‌خوابی و کاهش فعالیت‌های فیزیکی.

- نتایج بررسی سنورمانسی و همکاران (۲۰۱۳) درباره تأثیر عملکرد خانواده و سبک دلبستگی در آن بردرمان معتادان به اینترنت، مبین این است که در خانواده‌هایی که سبک دلبستگی و همچنین عملکرد خانواده آشفته است و تعارض زیادی میان فرد معتاد به اینترنت با خانواده دیده می‌شود، درمان به‌کندی پیش می‌رود و برعکس هرچه تعارض کمتر و سبک دلبستگی و عملکرد اعضای خانواده با فرد معتاد بی‌شتر است، درمان پیشرفت چشمگیری دارد.

مبانی نظری

براساس بسیاری از دیدگاه‌ها، رسانه‌ها نقشی مؤثر در شکل‌گیری ارزش‌ها و سبک زندگی مردم دارند. البته باید گفت تأثیرگذاری این رسانه‌ها به عواملی مانند مدت زمان استفاده، نوع محتوا، طبقه اجتماعی، سرمایه فرهنگی سواد رسانه‌ای و سهم این رسانه در سبد مصرف رسانه‌ای و فرهنگی نسل‌های کنونی وابسته است. با این توضیح، در ادامه، مهم‌ترین نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی را که به تبیین تأثیرگذاری رسانه‌ها بر ارزش‌های فردی و اجتماعی و الگوهای زندگی مردم و مخاطبان پرداخته‌اند، بررسی می‌کنیم (ر. ک: ساعی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳). یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تربیت، رسانه‌ها هستند. در دنیای امروز که به گفته‌ی مک لوهان، رسانه‌های الکترونیک، با ایجاد دهکده جهانی (گیدنز، ۱۳۸۶: ۶۶۷)، گسترش وسایل ارتباط جمعی و تماس بین فرهنگ‌ها، ابعاد گوناگون زندگی را تحت تأثیر قرار داده‌اند و جامعه را به سوی ارزشهای غیربومی سوق داده است؛ زیرا ارزش‌ها چارچوبی را فراهم می‌آورند که از طریق آن، افراد زندگی را درک می‌کنند (ر. ک: گانل، ۲۰۰۷: ۳). یکی از ارزش‌هایی که رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه‌های تصویری، همواره تبلیغ می‌کنند، رهایی از الزامات مذهب و سنت است (ر. ک: مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

رسانه‌ها، به دوروش در شکل‌گیری سبک زندگی و تربیت دخالت می‌کنند: در بلندمدت با تأثیر بر فرآیند جامعه‌پذیری افراد؛ در کوتاه مدت با ایجاد انگیزه برای انتخاب سبک خاصی از زندگی نخستین نظریه‌ها درباره تأثیرگذاری رسانه‌ها (مانند نظریه‌های «گلوله جادویی»^۱ و «سوزن تزریق»^۲)، بر تأثیر نیرومند رسانه‌ها تأکید داشتند. پس از رد این دیدگاه‌ها، نظریه «تأثیرات محدود»^۳ مطرح شد. ژوزف کلاپر، یکی از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان در این زمینه، معتقد است وسایل ارتباط جمعی به منزله بخشی از مجموعه عوامل میانجی عمل می‌کنند (ر. ک: ویندال و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۳۵ و ۳۳۶).

1. The Magic Bullet Theory.
2. The Hypodermic Needle Theory.
3. Limited Effects.

نظریه‌های «انگ»^۱ و «تکمله»^۲ به این مسئله اشاره دارند. در این زمان رویکرد «بهره‌مندی و خرسندی»^۳ به مثابه ادراک فردی از ارتباطات جمعی مطرح شد (ر. ک: راس و نایتینگل، ۲۰۰۹). این رویکرد، نخستین رویکردی بود که بر مخاطب فعال تأکید می‌کرد. از آغاز دهه ۱۹۷۰، با طرح نظریه «کاشت»^۴، نظریه‌های مبتنی بر تأثیرات نیرومند رسانه‌ها، اعتبار خود را بازیافتند. نظریه کاشت، به آثار کلی و درازمدت رسانه‌ها توجه دارد. جرج گرینر (واضع این نظریه) و همکارانش معتقدند یادگیری از تلویزیون، ناخودآگاه است و تماشای تلویزیون، اثر تدریجی و فزاینده‌ای بر ادراک مخاطبان و رفتار آنان دارد. وی مدعی است تماشای تلویزیون، در بلندمدت بر جهان بینی مخاطبان پرمصرف تأثیرگذار است (ر. ک: سورین و تانکار، ۱۳۸۴: ۳۹). دیدگاه‌های مبتنی بر مخاطب هوشمند، افزون بر آنکه مخاطب را در برقراری ارتباط، فعال می‌دانند، برای او نقشی تأثیرگذار بر منبع پیام قائل می‌شوند. این نظریه‌ها عبارتند از: نظریه ارتباط شبکه‌ای،^۵ کنش ارتباطی هابرماس، نظریه تئاتر مباحثه‌ای بوال و نظریه ارتباط دوسویه گرونیک و هانت (ر. ک: محسنیان راد و سپنجی، ۱۳۹۰: ۴۰).

نظریه «مارپیچ سکوت»^۶ الیزابت نوئل نویمان نیز بر این مبنا استوار است که بیشتر مردم ترسی طبیعی از انزوا دارند. در این میان، منبع اصلی اطلاعات که همگان آن را پذیرفته‌اند، رسانه‌ها هستند که برای تعریف جو فکری توانمند هستند (ر. ک: مک کوایل، ۱۳۸۲: ۳۹۶). بر اساس این نظریه، تلویزیون با شکل دادن به سبک زندگی (سورین و تانکار، ۱۳۸۴: ۳۹۸)، بر رفتار مصرف، تأثیر می‌گذارد.

اینگلهارت، ارزش‌ها را به دو دسته مادی و فرامادی تقسیم کرد. مبنای نظری اینگلهارت بر تحول ارزشی متکی است. یکی از نظریه‌های مهم در زمینه دگرگونی ارزش‌ها در این دوره، تئوری دگرگونی ارزش‌های اینگلهارت است. این نظریه پیش‌بینی می‌کند با

1. Stigmata Theory.
2. Supplementation Theory.
3. Use and Gratification.
4. Cultivation Theory.
5. Network Communication.
6. Spiral of Silence.

نوشدن نسل، به تدریج، ارزش‌های مادی به ارزش‌های فرامادی تبدیل خواهد شد (ر.ک: آبرامسون و اینگلهارت، ۱۹۹۲). بنابراین، نظریه دگرگونی ارزشی اینگلهارت که بر جابه‌جایی اولویت‌های مادی با اولویت‌های فرامادی دلالت دارد، با توسعه اقتصادی جوامع ارتباط دارد؛ تا جایی که در این دگرگونی برای تأثیر نهادهای فرهنگی اهمیت چندانی قائل نیست.

نظریه‌های مطرح‌شده، نقش رسانه‌ها را در آموزش، هدایت و شکل‌دادن به نگرش مخاطبان درباره سبک زندگی تبیین می‌کنند. نظریه‌های کاشت و مارپیچ سکوت برای تبیین سبک خاصی از زندگی، توان بیشتری دارند؛ زیرا نظریه کاشت بر تأثیرگذاری رسانه‌های دیداری بر مخاطب تأکید دارد و نظریه مارپیچ سکوت به یک اصل روان‌شناختی، مبنی بر کوشش انسان‌ها برای دوری از انزوا، اشاره می‌کند و می‌تواند درباره دلیل تمایل به تغییر و در نتیجه، تأثیرپذیری از تلویزیون و دیگر رسانه‌های دیداری بیشتر توضیح دهد. به همین دلیل، مدل مفهومی این پژوهش بر مبنای ترکیبی از این دو نظریه قرار دارد.

تئوری نقش خانواده: نظریه نظارت اجتماعی

دورکیم معتقد است میان فردگرایی و افزایش کج‌رفتاری، رابطه وجود دارد؛ یعنی اگر همبستگی اجتماعی در اثر ازهم‌گسیختگی خانواده تضعیف شود و اعضای خانواده به خوبی جامعه‌پذیر نشده باشند، نمی‌توانند قواعد و قوانین و ارزش‌های اجتماعی جامعه را درونی کنند و بنابراین، نمی‌توانند با اعتقادات، اخلاقیات، عقاید و قواعد پذیرفته‌شده در جامعه همراه شوند و احتمال اینکه دچار کج‌رفتاری اجتماعی شوند زیاد است. همچنین، ویلیام گود با تأکید بر نهاد خانواده و ارزش‌های حاکم بر آن، به همبستگی اعضای خانواده اهمیت داده و نقش خانواده را در جلوگیری از کج‌روی و ارتکاب جرم مؤثر دانسته است (ر.ک: ستوده، ۱۳۸۴).

فرض اصلی نظریه، نظارت اجتماعی است؛ بدین معنا که کج رفتاری اشخاص بیش از آنکه ناشی از نیروهای محرک به سوی نابهنجاری باشد، نتیجه عدم ممانعت است (ر. ک: نای، ۱۹۵۸). این فرض، درست، مقابل فرض نظریه های فشار و یادگیری است. براساس این نظریه ها، کج رفتاری، از اوضاع اجتماعی خاص شکاف اهداف و ابزار مقبول اجتماعی و تجربه یادگیری از دیگران نشأت می گیرد. بنابراین، فقدان یا ضعف نظارت اجتماعی، دلیل اصلی کج رفتاری است. نهادهای جامعه، از جمله خانواده، با نظارت اجتماعی صحیح می توانند جلوی انحرافات جوانان و نوجوانان را بگیرند؛ بدین معنا که هرچه میان جوان و خانواده ارتباط مناسب و هم نوایی برقرار باشد، جوان کمتر دچار انحراف می شود و کمتر به دنبال ارضای نیازهای خود در محیط های کاذب اینترنتی خواهد بود. اگر خانواده پیوند نزدیکی با فرزندان خود برقرار کند، می تواند از آسیب پذیری آن ها جلوگیری کند.

هیرشی معتقد است آسیب اجتماعی زمانی واقع می شود که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته شود (ر. ک: ممتاز، ۱۳۸۱). در واقع، به اعتقاد او آسیب اجتماعی زمانی اتفاق می افتد که فرد به قید و بند های اجتماعی کم اعتنا یا بی اعتنا باشد (ر. ک: مشکانی و همکاران، ۱۳۸۱).

چهار عامل اصلی که نبودن آن ها موجب آسیب اجتماعی می شود، عبارتند از: الف) وابستگی^۱ میزان تأثیر و احترامی است که شخص برای افرادی چون معلم و والدین قائل است (ر. ک: اگینو و پیترسون، ۱۹۸۹: ۳۳۳)؛ ب) تعهد^۲ فردی که به فعالیت های متعارف در زندگی روزمره متعهد باشد، برای حفظ موقعیتی که با کوشش به دست آورده، کج رفتاری نمی کند و خود را به خطر نمی اندازد (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۲۱)؛

1.Dependency.

2.Obligation.

ج) درگیری: ^۱ درگیری در امور روزمره به وقت زیادی نیاز دارد و خود موجب محدود شدن رفتار می‌شود (هس، ۲۰۰۱: ۲۰)؛

د) اعتقاد: ^۲ هرچه اعتقاد فرد ضعیف‌تر باشد، بیشتر احتمال دارد هنجارشکنی کند. نای معتقد است خانواده از طریق چهار عامل، موجب تقویت پیوند اجتماعی می‌گردد: نظارت درونی از طریق جامعه‌پذیری و ایجاد وجدان؛ نظارت غیرمستقیم؛ نظارت مستقیم؛ نقش توافق در خانواده برای ارضای نیازها و توانایی خانواده در تأمین زندگی (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۲۱ تا ۱۲۴).

سؤال‌های پژوهش

سؤال کلی: تأثیر عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های ناشی از فضای مجازی چقدر است؟

سؤال‌های جزئی:

- آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی - فرهنگی چقدر است؟
- آسیب‌های ناشی از گسیختگی خانواده چقدر است؟
- آسیب‌های ناشی از وضعیت اقتصادی چقدر است؟
- آیا نقش همه عوامل خانوادگی بر آسیب‌های فضای مجازی یکسان است؟

روش پژوهش

تحقیق حاضر، درصدد بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه اسلامی است؛ به همین دلیل، برپایه سخنان صاحب‌نظران تدوین شده و فقط به دنبال گزارش وضعیت موجود و کسب

1. Engagement.
2. Belief.

نتایج عینی از موقعیت بوده است. برای گردآوری نظرات این افراد، از پرسشنامه استفاده شد. بنابراین، این پژوهش از نظر هدف و نتایج، کاربردی و از نظر روش تحقیق، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری این تحقیق را دبیران دینی و عربی ناحیه چهار اصفهان، در سال تحصیلی ۹۷-۹۶، تشکیل می‌دهند. براساس اطلاعات آموزش و پرورش، تعداد این دبیران ۱۳۰ نفر است. نمونه آماری پژوهش، براساس فرمول کوکران، ۸۵ نفر تعیین شد که با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شد (این جامعه آماری به این دلیل انتخاب شد که دبیران، قشر فرهنگی جامعه هستند، با ارزش‌ها و وضعیت نوجوانان و جوانان آشنایی دارند و هم‌زمان با خانواده‌ها نیز ارتباط دارند). ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق، پرسشنامه محقق ساخته است. این پرسشنامه ۴۱ سؤال بسته پاسخ با طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت دارد و نقش خانواده را در آسیب‌های فضای مجازی با توجه به سه عامل گسیختگی خانواده (نبودن اعتماد کافی میان دانش‌آموزان و خانواده‌ها، ضعف روابط صمیمی میان اعضای خانواده، عدم رهبری یا عدم تبعیت از رهبری در خانواده، توجه نکردن به احساسات عاطفی)، فقر اعتقادی (جهل و ناآگاهی خانواده، ضعف باورهای دینی پدر و مادر و...، کم‌توجهی به رضایت حق تعالی در امور، اختلاف نظر پدر و مادر در تربیت دینی، آشنا نبودن خانواده با آثار مخرب فناوری اطلاعات) و وضعیت اقتصادی (وضعیت رفاهی و اقتصادی خانواده، طبقه اجتماعی و قدرت خرید، فقر و بیکاری یا رفاه‌زدگی در خانواده) سنجیده است.

برای تعیین روایی پرسشنامه، از نظرات متخصصان این رشته استفاده شد و برای سنجش پایایی پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد که ضریب ۰/۹۲ به دست آمد. داده‌های پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS19 در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی تحلیل شد.

محدودیت‌های پژوهش

در پژوهش حاضر برای جمع‌آوری اطلاعات فقط از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد؛ زیرا پرسشنامه استاندارد درباره موضوع پژوهش وجود نداشت. ممکن است با روش‌هایی مانند مصاحبه و مشاهده، یافته‌های دقیق‌تر و مطمئن‌تری به دست آید. نتایج پژوهش حاضر به دبیران دینی، عربی، مشاوران و مربیان پرورشی ناحیه چهار آموزش و پرورش اصفهان محدود شده است؛ لذا در تعمیم نتایج آن به دیگر شهرها باید احتیاط کرد.

یافته‌ها

رشته تحصیلی ۴۳/۲ درصد شرکت‌کنندگان زبان و ادبیات عربی بوده است. مدرک تحصیلی ۹۲/۶ درصد آن‌ها کارشناسی بوده و ۷/۴ درصد کارشناس ارشد بوده‌اند. حالاتی که در آن پژوهشگر از آزمون تک نمونه‌ای بهره می‌گیرد، دو نوع عمده است:

۱. ممکن است پژوهشگر بخواهد توزیع یک نمونه را با یک توزیع فرضی، مانند توزیع نرمال، مقایسه کند. این، یک سؤال درباره تطابق توزیع نمونه با یک توزیع نظری است.

۲. ممکن است پژوهشگر بخواهد با کمک آماره‌های یک نمونه درباره پارامترهای یک جامعه استنباط کند. این کار برای تعیین اینکه آیا نمونه مورد نظر از یک جامعه شناخته شده است یا برای برآورد کردن پارامترهای یک جامعه ناشناخته، به کار می‌رود. همچنین، برای مقایسه میانگین نمره آسیب‌های ناشی از عوامل خانوادگی بر فضای مجازی، از آزمون t تک نمونه، با معیار فرضی تعیین شده برای برخورداری از مطلوبیت در حیطه مورد نظر استفاده شد. گفتنی است در پژوهش حاضر، میانگین بالاتر از ۳/۸ به منزله برخورداری از مطلوبیت در نظر گرفته شده است. فرض صفر و مقابل آزمون در جدول زیر آمده است:

جدول شماره (۱): مقایسه میانگین نمره آسیب ناشی از عوامل خانوادگی با میانگین فرضی ۳/۸

مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
عوامل خانوادگی	۴/۰۹	۰/۶۸	۰/۰۷۵	۱۴/۳۹۹	۸۰	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول شماره (۱)، فرض صفر با احتمال بیش از ۹۹٪ رد می‌شود؛ زیرا t محاسبه شده از t جدول بزرگ تراست و بنابراین، آسیب ناشی از عوامل خانوادگی بالاتر از سطح متوسط است.

جدول شماره (۲): مقایسه میانگین نمره آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی-فرهنگی، فقر عاطفی و وضعیت اقتصادی

(از عوامل خانوادگی) با میانگین فرضی ۳/۸

مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
فقر اعتقادی-فرهنگی	۴/۱۹	۰/۶۰	۰/۰۶۶	۱۷/۸۰	۸۰	۰/۰۰۱
فقر عاطفی (گسیختگی خانواده)	۴/۰۹	۰/۶۶	۰/۰۷۳	۱۴/۸۹۰	۸۰	۰/۰۰۱
وضعیت اقتصادی	۳/۹۸	۱/۱۳	۰/۱۲۶	۷/۸۳۴	۸۰	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول شماره (۲)، فرض صفر با احتمال بیش از ۹۹٪ رد می‌شود؛ زیرا t محاسبه شده از t جدول بزرگ تراست و بنابراین، آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی-فرهنگی (از عوامل خانوادگی) بالاتر از سطح متوسط است. درباره دو عامل گسیختگی خانواده و وضعیت اقتصادی نیز همین نتیجه به دست آمد. حال، این سؤال مطرح است که آیا نقش عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های فضای مجازی یکسان بوده است؟ برای رتبه‌بندی این عوامل از آزمون فریدمن استفاده شد. نتایج این رتبه‌بندی در جداول شماره (۳) و (۴) آمده است.

جدول شماره (۳): میانگین رتبه بندی عوامل خانوادگی

میانگین رتبه بندی	عامل
۲/۱۵	فقرا اعتقادی - فرهنگی
۱/۹۴	وضعیت اقتصادی
۱/۹۰	گسیختگی خانواده

نتایج جدول شماره (۳) نشان می دهد از میان عوامل یاد شده، فقرا اعتقادی - فرهنگی بالاترین رتبه و گسیختگی خانواده پایین ترین رتبه را دارند.

جدول شماره (۴): آزمون فریدمن عوامل خانوادگی

۸۱	تعداد
۳/۳۴۰	مقدار خی دو
۲	درجه آزادی
۰/۱۸۸	سطح معناداری

جدول شماره (۴) نشان می دهد نتایج حاصل بین مجموع رتبه های سه عامل فقر اعتقادی - فرهنگی، گسیختگی خانواده و وضعیت اقتصادی (از عوامل خانوادگی) در سطح $p < 0/01$ معنادار نیست (مقدار خی دو: ۳/۳۴۰). بنابراین، فرضیه تحقیق مبنی بر اینکه میان مجموعه نمره ها در سه عامل خانوادگی در آسیب های فضای مجازی تفاوت معناداری وجود دارد، تأیید نمی شود.

نتیجه

از یافته‌های جدول شماره (۱) چنین به دست آمد که نقش عوامل خانوادگی بر تشدید آسیب‌های فضای مجازی، بالاتراز سطح متوسط است. این نتیجه با نتایج پژوهش‌های سوسن صائبی (۱۳۸۸)، آقای میبیدی (۱۳۸۶)، براتی (۱۳۷۵)، زندوانیان (۱۳۹۱)، امراللهی (۱۳۷۹)، فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یوری (۱۳۹۳) همسوست. نتایج نشان داد نظام حاکم بر خانواده در نحوه تربیت فرزندان و آسیب‌های ناشی از فضای مجازی، تأثیر به‌سزایی دارد و خانواده ناسالم آسیب‌های جدی را بر تربیت فرزندان وارد می‌کند.

یافته‌های جدول شماره (۲) بیانگر آن است که آسیب‌های ناشی از فقر اعتقادی - فرهنگی، بالاتراز سطح متوسط است. این نتیجه با تحقیقات آقای میبیدی (۱۳۸۶)، براتی (۱۳۷۵)، زندوانیان (۱۳۹۱)، امراللهی (۱۳۷۹)، آقامحمدی (۱۳۸۹)، فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یوری (۱۳۹۳) هم خوانی دارد. به نظر می‌آید این عامل نسبت به دیگر عوامل خانواده می‌تواند آسیب جدی‌تری را بر کارکرد نوجوانان در فضای مجازی وارد کند. خانواده‌هایی که به مسائل دینی پایبند نیستند با مطرح کردن شبهات و تمسخر دین‌داری، در آداب اسلامی تشکیک می‌کنند و ارزش‌های دینی را ضدارزش و ضدارزش‌ها را ارزش تلقی می‌کنند. مسلماً چنین خانواده‌هایی برنامه تربیت فرزندانشان را نیز براساس ارزش‌های خود استوار می‌کنند و درباره تربیت دینی آن‌ها بی‌اعتنا هستند. از این رو، نوجوانان از ارزش‌های مادی و غیراخلاقی در فضای مجازی تأثیر می‌پذیرند. در مقابل، خانواده‌هایی هم که درباره اعتقادات خود متعصب هستند یا از روش‌های نادرست تربیتی استفاده می‌کنند، نه تنها موفق نیستند، بلکه به دلیل موانعی که در راه تربیت به وجود می‌آورند به نتیجه عکس خواهند رسید. بدان دلیل که اسلام دینی میانه‌رو و به دور از افراط و تفریط است. باید مرزها و حدود الهی را شناخت و براساس آن‌ها برنامه‌ریزی کرد.

والدین باید شناخت کاملی از فضای مجازی داشته باشند تا بتوانند به فرزندان خود نحوه صحیح استفاده از آن را بیاموزند. اگر خانواده‌ها در این باره درست رفتار کنند، بستر مناسبی برای پیشرفت فرزند خود فراهم می‌آورند. با استناد به آیات و روایات، معمولاً افرادی که وضعیت اقتصادی بالاتریا پایین‌تر از حد متوسط جامعه دارند، بیشتر در معرض آسیب‌های تربیتی هستند. بهترین حالت، میانه روی همراه با قناعت و رضایت از زندگی است که اسلام بر آن بسیار تأکید کرده است.

نتایج مندرج در جدول شماره (۲) نشان داد آسیب‌های ناشی از گسیختگی خانواده، بالاتراز سطح متوسط است. این یافته با نتایج تحقیق‌های وفایی و روشن (۱۳۸۸)، یارمحمدیان (۱۳۸۸)، امراللهی (۱۳۷۹) و فرزانه و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و نعیم یآوری (۱۳۹۳) هم‌خوانی دارد. این تحقیقات، خلأ عاطفی در خانواده را برای تربیت آسیب‌زا می‌شمارند و معتقدند این عامل بر تشدید آسیب‌های ناشی از فضای مجازی تأثیرگذار است. بنابراین، روابط خانوادگی ناکارآمد، با آسیب‌های فضای مجازی بر فرزندان، رابطه دارد. مطالعه شنورمانسی و همکاران (۲۰۱۴) نشان داد کارکرد خانوادگی بزرگسالانی که به اینترنت اعتیاد دارند، مختل می‌شود. البته خسروی و علیزاده صحرایی (۱۳۹۰) در مقاله خود درباره رابطه کارکردهای خانواده با اعتیاد به اینترنت، از مقیاس کارکرد خانواده (FFS) استفاده کردند که با ابراز پژوهش حاضر تفاوت دارد و ابعاد و خردمقیاس‌های متفاوتی را برای کارکرد خانواده در نظر گرفته است. با وجود این، یافته‌های آن‌ها در زمینه رابطه ابراز وجود، گرایش‌های ذوقی و تأکیدات مذهبی با اعتیاد به اینترنت تا اندازه‌ای با عوامل کارکردهای خانواده در مطالعه حاضر همچون ارتباط، نظارت رفتاری و آمیزش و پاسخ‌دهی عاطفی، همپوشی دارد.

استفاده نامناسب نوجوانان از فضای مجازی با وضع مالی خانواده و میزان روابط خانواده و نیز با آشنایی اعضای خانواده و به‌ویژه میزان نظارت خانوادگی، ارتباط معناداری دارد. خانواده، جایگاه رشد هویت نوجوانان و مرکز و محل تمرین نقش‌ها و

رفتارهای اجتماعی است (ر. ک: هاز و همکاران، ۱۹۹۸؛ جانسون، ۱۹۹۱). با توجه به اینکه تربیت، امری اعتقادی است و تنها راهش نفوذ در دل هاست، والدین با تقویت روابط عاطفی میان اعضای خانواده می‌توانند قلوب فرزندان را به دست آورند و تربیت خود را بر آن‌ها اعمال کنند.

برپایه یافته‌های جدول شماره (۲)، آسیب‌های برآمده از وضعیت اقتصادی، بالاتر از سطح متوسط است. در این پژوهش این دسته آسیب‌ها در دو محور تجمل‌گرایی و فقر بررسی شد. میان آسیب‌های تربیتی و فقر، ارتباط مستقیمی برقرار است. نتایج با یافته‌های تحقیق وفایی و روشن (۱۳۸۸) همسوست؛ اما با یافته‌های آقامحمدی (۱۳۸۹) هم خوانی ندارد.

پیشنهادها:

دوستی با فرزند و حذف فاصله والدین با فرزندان، به گونه‌ای که آنان به راحتی مشکلات و نیازهای خود را به والدین بگویند؛ تقویت اعتقادات فرزند، به ویژه در کودکی و نوجوانی، در کنار پایبندی عملی والدین به آموزه‌های دینی؛ سازگاری در محیط خانه؛ ایجاد بستر مناسب برای احساس امنیت، آرامش، صفا و صمیمیت و درک متقابل والدین و فرزندان؛ کوشش والدین برای تأمین نیازهای مادی و معنوی فرزندان؛ توجه به نیازهای روحی و عاطفی کودکان و نوجوانان و ایجاد فضایی مطلوب و آرام در خانه؛ مراقبت والدین درباره اعمال و رفتار فرزندان؛ برنامه‌ریزی مناسب برای پرکردن اوقات فراغت نوجوانان و جوانان؛ نظارت جدی والدین بر دوست‌یابی فرزندان؛ شرکت والدین در دوره‌های آموزشی و مشاوره‌های فردی و گروهی؛ برگزاری کلاس‌های آموزش خانواده از سوی رسانه‌های مختلف؛ دادن آگاهی‌های لازم درباره آموزه‌های دینی، راهبردهای تربیتی و اهمیت کاربست آن‌ها و مقابله با آسیب‌های تربیتی به خانواده‌ها، به ویژه مادران؛ برگزاری جلسات مشاوره و آموزش برای آشنایی با راهبردهای تربیتی و رفع آسیب‌های آن.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. احمدی، خداپخش؛ عبدالمالکی، هادی؛ افسردیر، بیتا؛ سید اسماعیلی، فتح الله. (۱۳۸۹). نقش عوامل خانوادگی در نوع و میزان استفاده از اینترنت. مجله علوم رفتاری، شماره ۱۴، صص ۳۲۷-۳۳۴.
۳. آقایی میبیدی، فهیمه (۱۳۸۶)، بررسی عوامل مؤثر در رشد و تثبیت باورهای دینی دانش آموزان سال سوم دوره متوسطه شهرستان اردکان، یزد، سازمان مدیریت و پژوهش استان یزد.
۴. امراللهی، فاطمه (۱۳۷۹)، نقش والدین در تربیت مذهبی فرزندان، پایان نامه کارشناسی ارشد، روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران.
۵. ایمانی، مهدی؛ شیرالی نیا، خدیجه. (۱۳۹۴). نقش کارکرد و فرآیند خانواده در اعتیاد به اینترنت نوجوانان. مشاوره و روان درمانی خانواده، شماره ۱۸، صص ۱۴۲-۱۶۳.
۶. باقری، خسرو. (۱۳۸۶). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، انتشارات مدرسه.
۷. بختیاری، حسن؛ فرخی، حسن (۱۳۹۱). بررسی رابطه برنامه های شبکه های ماهواره ای تلویزیونی و هویت دینی جوانان، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. س بیستم، ش ۱۵: ۷۲-۵۵.
۸. براتی، حمید (۱۳۷۵)، عوامل مؤثر بر تربیت دینی فرزندان، پایان نامه کارشناسی ارشد، علوم تربیتی، تهران، دانشگاه تهران.
۹. براون، جیمز. (۱۳۸۵). رویکردهای سواد رسانه ای، ترجمه پیرنزیادی، فصلنامه رسانه. سال هفدهم، شماره ۱، شماره پیاپی ۶۸.
۱۰. بشیر، حسن؛ و افراسیابی، محمد صادق، (۱۳۹۱)، فضای مجازی، فرهنگ و هویت، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، سال ۵، شماره ۱ (پیاپی ۱۷): صص ۳۱-۶۰.

۱۱. خسروی، زهره؛ علیزاده صحرايي، ام هانی، (۱۳۹۰)، رابطه اعتیاد به اینترنت با عملکرد خانواده و سلامت روان در دانش آموزان، مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۴: ۸۰-۵۹.
۱۲. دهقان سیمکانی، رحیم (۱۳۹۱)، امپریالیسم رسانه، چالش و بایدهای تربیتی. پژوهشنامه تربیت تبلیغی، س اول، ش ۲: ۳۸-۹.
۱۳. رحمانی، اعظم؛ مرقانی خوئی، عفت السادات؛ مقدم بنائم؛ غلامی، رویا؛ ترابی، اکرم. (۱۳۹۶). نقش خانواده در رفتارهای مخاطره آمیز جنسی دختران. نشریه پرستاری ایران، شماره ۱۰۸، صص ۱۱-۲۲.
۱۴. زندوانیان نایینی، احمد؛ دهقان اشکذری، محبوبه؛ طیبی، راضیه، (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر گرایش دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهرستان صدوق (بیزد) به انجام فرایض دینی. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال ۵، شماره ۹، صص ۱۰۹-۱۲۷.
۱۵. ساعی، منصور؛ حیدری، حسین؛ ساعی، احمد، (۱۳۹۲). بررسی اثر مصرف فرهنگی فراغت جویان بر سبک زندگی و ارزش های اجتماعی آنان، شیراز، سمینار سبک زندگی و اوقات فراغت.
۱۶. ساعی، منصور؛ حیدری، حسین؛ ساعی، احمد، (۱۳۹۲). بررسی اثر مصرف فرهنگی فراغت جویان بر سبک زندگی و ارزش های اجتماعی آنان. شیراز.
۱۷. ستوده، هدایت ا... (۱۳۸۴). آسیب شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات آوای نور.
۱۸. سعید، زهره؛ فراهانی، محسن (۱۳۹۱). بررسی تأثیر رسانه ها بر تربیت و رشد کودکان و نوجوانان. پژوهشنامه تربیت تبلیغی، س اول، ش ۲: ۶۲-۳۹.
۱۹. سورین، ورنر جی و تانکارد، جیمز (۱۳۸۴)، نظریه های ارتباطات. ترجمه علیرضا دهقان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۰. صالحی، عصمت؛ نعیم یاوری، مجید. (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین عوامل خانوادگی با اعتیاد به اینترنت و آسیب های ناشی از آن در بین جوانان شهر یزد. مجله پلیس زن، شماره ۲۰، صص ۲۴-۴۲.

۲۱. صالحی، محمدرضا (۱۳۸۴). *تکنولوژی اطلاعات*. اصفهان: فرهنگ مردم.
۲۲. عبادی، رحیم. (۱۳۸۴). *فن‌آوری اطلاعات و آموزش و پرورش*. تهران: موسسه توسعه فن‌آوری آموزشی مدارس هوشمند.
۲۳. فاتحی ابوالقاسم؛ اخلاصی ابراهیم. (۱۳۸۷). *مدیریت بدن و رابطه آن با پذیرش اجتماعی بدن (مطالعه موردی زنان شهر شیراز)*، مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صص ۹-۴۲.
۲۴. فرزانه، ملانیا جلودار وزمانی راد (۱۳۹۴). *بررسی عوامل خانوادگی موثر در گرایش نوجوانان ۱۲-۱۸ ساله به بزهکاری در کانون اصلاح و تربیت شهرستان گرگان*. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال ششم، شماره ۱۸، صص ۷۳-۹۸.
۲۵. گیدنز، آنتونی؛ کارن، بردسال. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*. ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۲۶. محسنیان راد، مهدی و سپنجی، امیر عبدالرضا، (۱۳۹۰). *مخاطبان منفعل یا افراد گزینشگر آن سوی رسانه‌ها؟ کنکاشی تطبیقی در متون و نظریه‌های ارتباطی*، فصلنامه تحقیقات فرهنگی. دوره چهارم، شماره ۱، صص ۲۷-۴۷.
۲۷. مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۱). *درآمدی بر جنبش‌های اجتماعی*، تهران: پژوهشکده امام خمینی علیه السلام و انقلاب اسلامی.
۲۸. مک کوایل، دنیس (۱۳۸۲). *درآمدی بر نظریه ارتباطات جمعی*، ترجمه: پرویز اجلالی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۲۹. ممتاز، فریده. (۱۳۸۱). *انحراف اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها*، شرکت سهامی انتشار. تهران.
۳۰. میلانی، جمیل؛ امینی، علی. (۱۳۹۴). *جهانی شدن رسانه و تحقق امت واحد اسلامی (نگاهی به فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی جهان اسلام در فرایند جهانی شدن رسانه‌ها)*. مطالعات رسانه و امت، دوره ۱، شماره ۲، صص ۴۷-۶۳.
۳۱. واعظی، سید حسین؛ کریمی، حمدالله. (۱۳۹۴). *ویژگی‌ها و اصول رسانه دینی و غیردینی مبتنی بر تربیت اسلامی و تعامل با رسانه*. دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۵-۴۶.

۳۲. ویندال، سون و دیگران. (۱۳۸۷)، کاربرد نظریه های ارتباطات، ترجمه علی رضا دهقانی، تهران: جامعه شناسان، چاپ دوم.

۳۳. یزدان پناه، مسیح (۱۳۸۸). بررسی زمینه های آموزشگاهی آسیب شناسی دینی دانش آموزان از دیدگاه دبیران معارف اسلامی و مربیان پرورشی مقطع متوسطه شهر یاسوج. پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت. دانشگاه اصفهان.

34. Abramson, P and Ronald I, (1992), Generational Replacement and value change in Eight west European societies, *British journal of political science*, 22: pp183- 228.

35. Faulkner, X., & Culwin, F. (2005). When fingers do the talking: A study of text messaging. *Interacting with Computers*, 17: 167–185.

36. Gunnel, M. (2007). *Global Cultural Values Change and the Relationship With Telecommunications Change: A Longitudinal Analysis*, Capella University.

37. House, James S., Umberson, Debra, & Landis, Karl R. (1998). Structures and processes of social. *Annual Review of Sociology*, 14, 293-318

38. Johnson, Timothy P. (1991). Mental health, social relation, and social selection: a longitudinal study. *Journal of Health and social Behavior*, 32(4), 408-423

39. Lu, X., Watanabe, J., Liu, Q., Uji, M., Shono, M., & Kitamura, T. (2011). Internet and mobile phone text-messaging dependency: factor structure and correlation with dysphoric mood among Japanese

- adults. *Computer in Human Behavior*, 27: 1702-1709.
40. Manteghi M. Iranian chatroom: Youth and parents. Tehran: Jahat Nashr. 2010. P.117.
41. Nye, E,I (1958). *Family relationship and delinquent behavior*: New York. Wiley. Reckless, W (1973). *The Crime problem*. 4th Ed. New York: Appelton
42. Rosalind I. J. Hackett. (2006). *Religion and the Internet*. Published by: SAGE. Available at: <http://dio.sagepub.com/content>.
43. Ross, K & Nightingale, V (2008). *Mwdia and Audiences*. London, MacGraw Hill .
44. Şenormancı, Ö., Şenormancı, G., Güçlü, O., Konkan, R. (2014). Attachment style and family functioning in patients with Internet addiction. *General Hospital Psychiatry*, 36: 203-207.
45. Young, K. S. & de Abreu, C. N. (Eds.) (2011). *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
46. Zain; M, Murugaiah, P. (2004). *Management practices in Malaysian smart school: tasks and support analysis of the ICT implementation*; IEEE International conference on Advanced learning Technologies.

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۲۲۴-۲۰۹

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده

فرشته حاج محمدی، سمیرا حاج محمدی**

چکیده

این مقاله برآن است تا برخی از تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی را بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده برشمارد. بدین منظور، ابتدا تأثیرات اخلاقی فضای مجازی با روش کتابخانه‌ای و به طور توصیفی - تحلیلی تبیین و سپس پیامدهای آن بر روابط زناشویی و فرزندان در خانواده بررسی شد.

یافته‌ها نشان داد در کنار مزایای فضای مجازی، معایبی نیز وجود دارد. نداشتن آگاهی کافی درباره فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های اخلاقی زیادی را برای خانواده و روابط اعضای آن در پی داشته باشد. مطالعات بیانگر آن است که میان استفاده از فضای مجازی و آسیب ارزش‌های خانوادگی رابطه وجود دارد؛ به گونه‌ای که فضای مجازی موجب تغییراتی در گفتار، رفتار و اخلاق نسل جدید شده است. هرچه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در خانواده بیشتر باشد، تعاملات خانوادگی کمتر می‌شود و سرمایه اجتماعی پیوند خانوادگی رو به زوال می‌رود. امروزه با ظهور فناوری‌های اطلاعاتی

* کارشناس ارشد روان‌شناسی عمومی، مربی.

hajmohammadif@ymail.com

** دانشجوی کارشناسی‌ارشد فلسفه اسلامی، دانشگاه اصفهان.

samira_hajmohammadi@yahoo.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۳۰

و ارتباطی نوین در فضای مجازی و حقیقی، حریم زندگی خصوصی از نظر اخلاقی به مخاطره افتاده است. نتایج پژوهش نشان داد این تهدید می‌تواند آسیب‌هایی جبران‌ناپذیر به جنبه‌های مختلف نظام خانواده وارد کند. شماری از این آسیب‌ها عبارتند از: تضعیف نقش خانواده به منزله مرجع، کاهش ارتباط والدین با فرزندان، بی‌اعتمادی زوجین به یکدیگر، دروغ‌گویی، افزایش فاصله عاطفی و روحی زوجین و اعضای خانواده از یکدیگر، افزایش طلاق و هنجارشکنی‌های اخلاقی، ترویج عشق‌های مجازی، بی‌توجهی به مسئولیت‌ها، تضعیف ارزش‌های اخلاقی، افزایش ارتباطات نامشروع و ...

واژگان کلیدی

فضای مجازی، اخلاق، ارزش‌های خانوادگی، روابط زناشویی، حریم زندگی خصوصی.

مقدمه

خانواده، پایه بنیادین جامعه، سلول سازنده زندگی انسان، کانون اصلی حفظ سنت‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و محل بروز عواطف انسانی و پرورش اجتماعی است. خانواده، واحدی است که براساس ازدواج شکل می‌گیرد و از آغاز پیدایش خود، همچون حریمی امن زندگی انسان را در بر گرفته است. انسان در خانواده فرآیند جامعه‌پذیری را - که مجموعه‌ای از باید و نبایدها و چگونگی روابط با دیگران است - می‌آموزد. توجه به ارزش‌ها، به‌ویژه ارزش‌های خانوادگی، اجتماعی و اخلاقی، در خانواده اهمیت زیادی دارد. این ارزش‌ها از اساسی‌ترین عناصر نظام اجتماعی هستند که از طریق آن‌ها می‌توان بر جامعه نظارت کرد و آن را به سوی تعالی سوق داد یا با بی‌توجهی به آن‌ها جامعه را به زوال کشاند (ر. ک: کفاشی، ۱۳۸۹).

تعاریف یادشده نشان‌دهنده اهمیت فوق‌العاده این بنیان کوچک اجتماعی و تأثیر آن در تمامی شئون زندگی افراد به‌ویژه فرزندان است؛ اما این نهاد نیز مانند هر نهاد دیگری دست‌خوش حوادث تلخ می‌شود و همیشه در امان و به‌دور از تهدید نیست.

گسترش فناوری های روز در عرصه الکترونیک و رایانه در چند دهه اخیر موجب پدیدار شدن انواع لوازم و برنامه های الکترونیکی و رایانه ای مانند اینترنت، تلفن همراه، ماهواره و بازی های رایانه ای در جهان شده است. بی شک این تحولات و پیشرفت ها زندگی بشر را چندین برابر آسان تر کرده است؛ اما نمی توان از آسیب های ناشی از این فناوری ها غافل ماند. ارتباطات درازمدت در شبکه های اجتماعی به دلیل ایجاد رضایت روانی در نوجوانان، موجب کاهش تعامل آن ها با خانواده خواهد شد؛ زیرا برای نوجوانان ارتباط با خانواده نسبت به تعامل با همسالان جذابیت کمتری دارد.

در جامعه ایران درباره خانواده نگرش مطلوبی وجود دارد؛ خانواده را بهترین مکان برای زندگی افراد می دانند و تدابیری نیز برای پایداری و تداوم آن اندیشیده اند. طی تاریخ، نهاد خانواده با دگرگونی هایی همراه بوده است. پژوهش ها نشان می دهد که این تغییرات و دگرگونی ها تحت تأثیر اوضاع اجتماعی رخ می دهد (ر. ک: اعزازی، ۱۳۷۲). ورود فناوری و وسائل ارتباط جمعی در خانواده بر ارزش های اجتماعی خانواده تأثیر گذاشته و موجب تغییراتی در گفتار و رفتار نسل جدید شده است.

فرد با عضویت در شبکه اجتماعی مجازی درگیر نوع خاصی از فرهنگ ارتباط می شود که شامل برخورد، تکیه کلام، اصطلاحات مخصوص، رفتار و تیپ شخصیتی است. بی شک، تأثیرپذیری فرد از این محیط، صفر مطلق نخواهد بود (ر. ک: محکم کار و حلاج، ۱۳۹۳). کودکان عصر حاضر مانند کودکان نسل های گذشته نیستند که فقط با بازی کردن با همسالان و تماشای کارتون های تلویزیونی سرگرم شوند. تقریباً تمام این کودکان و نوجوانان از همه یا برخی از این فناوری ها برخوردارند. صرف نظر از کاربرد وسیع این ابزارها، فضای مجازی بیشتر فعالیت های روزمره افراد را پوشش می دهد (ر. ک: ابراهیم پور و خزایی، ۱۳۹۱). براساس اطلاعات مؤسسه پیو، شبکه های اجتماعی موجب دگرگونی تعامل فرزندان با والدین شده اند (ر. ک: اکبری تبار، ۱۳۹۰). قطعاً نداشتن رفتار مناسب و قانون مند و از همه مهم تر اخلاق مند در فضای مجازی به ارتباط میان افراد آسیب خواهد زد (ر. ک: بزرگواری، ۱۳۸۸).

یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی انسان که از شبکه‌های اجتماعی مجازی تأثیرات عمیقی پذیرفته، بُعد اخلاقی است. اخلاق اسلامی وظایفی را برای انسان‌ها معین کرده است که بر رعایت حقوق یکدیگر و نیز توسعه روابط اخلاقی بر مبنای حقوق طرفین و بین شخصی متمرکز است. بنابراین، عدم رعایت حقوق دیگران یکی از ردائیل اخلاقی است که موجب برهم خوردن تعادل در زندگی حقیقی و مجازی آحاد بشر می‌شود (ر.ک: سیدسعادت، ۱۳۹۲).

احمدی و همکاران (۱۳۹۴)، در مطالعه‌ای درباره بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر ارزش‌های خانوادگی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تبریز نشان دادند شبکه‌های اجتماعی از جنبه‌های مختلف می‌توانند بر ارزش‌های خانوادگی تأثیر بگذارند. همچنین، خدامرادی و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی میزان تأثیر استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده، برآنند که ارزش‌های خانوادگی در افرادی که از فضای مجازی استفاده می‌کنند با افرادی که از این فضا استفاده نمی‌کنند، متفاوت است. گزارش جسلی نول (۲۰۱۱) در مجله بین‌المللی «ازدواج و خانواده» بیانگر افزایش اختلالات ناشی از تداخل زندگی خانوادگی و از میان رفتن مرز آن در میان کاربران دائمی تلفن همراه است. همچنین، در یک نظرسنجی عمومی در عربستان (۲۰۰۷) با عنوان «تأثیرات رسانه‌ها بر افزایش طلاق»، ۴۸ درصد از پاسخ‌گویان، نقش فضای مجازی را در افزایش طلاق بسیار مهم دانسته‌اند (باتیستا، ۲۰۱۱).

تاکنون پژوهش‌های بسیاری درباره استفاده از فضای مجازی و تأثیر آن بر ابعاد مختلف زندگی از جمله سبک زندگی، سرمایه اجتماعی و هویت شخصی و اجتماعی انجام شده است؛ اما با توجه به گستردگی روزافزون شبکه‌های اجتماعی مجازی باید این موضوع با نگاهی متفاوت بررسی شود.

در این مقاله، نخست، تأثیرات اخلاقی فضای مجازی بر ارتباطات خانوادگی به‌طور کلی و سپس، تأثیر فضای مجازی بر روابط زناشویی و فرزندان بیان می‌گردد و در آخر، نتایج بررسی‌ها در این باره ارائه و برای پیشگیری از آسیب‌های نوپدید اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی مجازی یا کاهش آن‌ها راهکارهایی مطرح می‌شود.

فضای مجازی و ارتباطات خانوادگی

شبکه‌های اجتماعی مجازی هم‌زمان دارای فرصت‌ها و تهدیدات متفاوتی است؛ هم موجب کسب حمایت‌های اجتماعی در خانواده می‌شود و هم تعاملات درون خانواده را کاهش می‌دهد. شواهد نشان می‌دهد بدان دلیل که دسترسی به این فضا آسان است، دامنه سنی کاربران رو به افزایش است؛ به این معنا که دیگر نمی‌توان هیچ رده سنی خاصی را برای کاربران در نظر گرفت. با ورود گسترده فناوری‌های روز، شبکه‌های اجتماعی مجازی، فرد را خواسته یا ناخواسته در برابر انبوهی از اطلاعات گوناگون قرار می‌دهند و این امر سبب پدید آمدن برخی از مسائل اجتماعی، اخلاقی و خانوادگی شده است (حسنی، ۱۳۹۰).

سستی بنیان خانواده و افزایش شمار طلاق در جوامع، یکی از موضوعات مطرح شده در حوزه شبکه‌های اجتماعی مجازی است؛ موضوعی که موجب خدشه دار شدن سبک زندگی ایرانی-اسلامی می‌گردد. عضویت و فعالیت در شبکه‌های مجازی موجب دور شدن افراد از کانون گرم خانواده و انزوای آن‌ها در فضای حقیقی می‌شود. این امر بروز آسیب‌های روانی و به تبع آن اختلال در هویت اخلاقی کاربران را به دنبال خواهد داشت. بنابراین، بروز آسیب‌های نوپدید فضای مجازی می‌تواند زمینه‌ساز گونه جدیدی از آسیب‌های اجتماعی، خانوادگی و روانی باشد.

به طور کلی، گسترش فضای مجازی در جامعه، فرصت‌هایی برای افزایش آگاهی افراد فراهم کرده است؛ اما استفاده از این فضا تهدیداتی را نیز به همراه دارد. بدترین پیامد آن را می‌توان به خطرات دادن حریم خصوصی افراد، منزوی شدن آن‌ها و گسیختگی بنیان خانواده دانست. دلیل اصلی بروز این پیامد منفی این است که افراد در فضای مجازی نمی‌توانند به شناخت درست و کافی از یکدیگر دست یابند. حتی در بسیاری از وبلاگ‌ها و رسانه‌های مجازی، مقولات خطرناکی مانند سست نشان دادن بنیان خانواده و عادی سازی سردی روابط زن و شوهر، طلاق، هم جنس‌گرایی و... دیده می‌شود (ر. ک: ابراهیم پور و خزایی، ۱۳۹۱).

در اوضاع فعلی، روابط والدین و فرزندان به سردی گراییده و دو نسل به دلیل تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیستی مختلف، زندگی را از دیدگاه خود می‌نگرند و آن را مطابق با بینش خود تفسیر می‌کنند. نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و باتجربگی می‌کند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق زندگی با پیشرفت‌های روز است، در برابر آن‌ها واکنش نشان می‌دهد و چون از پس منطق و نصیحت‌های ریشه‌دار و سرشار از تجربه آن‌ها بر نمی‌آید، به لجبازی روی می‌آورد (ر. ک: رحیمی، ۱۳۹۰). با توجه به این پیامدهای منفی باید در انتظار افول رفتارهای اخلاقی در جامعه باشیم. «استفاده بیش از اندازه از اینترنت می‌تواند مشکلاتی را برای خانواده‌ها به وجود آورد؛ از جمله تأثیر بر روابط زناشویی، افزایش ناسازگاری‌ها، رشد آمار طلاق، افزایش بی‌اعتمادی و دروغ‌گویی در خانواده، کاهش ارتباط‌های کلامی و چهره‌به‌چهره، کاهش ارتباط والدین و فرزندان و کوتاهی در انجام وظایف» (آذرخش، ۱۳۸۲). کارین کنستانتین، وکیل آمریکایی، درباره تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر خانواده‌ها چنین می‌گوید: «شبکه‌های اجتماعی، عامل اصلی اختلاف میان زوجین هستند. شما در بسیاری موارد که زوجین تصمیم می‌گیرند از هم جدا شوند، ردپایی از شبکه‌های اجتماعی پیدا می‌کنید» (محکم‌کار و حلاج، ۱۳۹۳). همچنین، کاستلز جامعه جدید را نقد کرده و معتقد است، جهان شبکه‌ای باعث بیگانگی انسان‌ها از یکدیگر و موجب غریبه‌انگاشتن انسان‌ها شده است. ظهور فناوری‌های جدید ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی، دگرگونی بنیادینی را در ارتباطات خانوادگی و انسانی ایجاد کرده است (کاستلز، ۱۳۸۵).

نوغانی و همکارانش (۱۳۹۱) در تحقیق پیمایشی که درباره جامعه ۱۰۵ نفری دانشجویان انجام دادند، دریافتند عوامل متعددی بر میزان تعاملات افراد مؤثر است که از این میان می‌توان به نقش مهم فضای مجازی اشاره کرد. بنابراین، شبکه‌های اجتماعی

توانسته‌اند بر کیفیت شکل‌گیری روابط و ارزش‌های خانواده تأثیر بگذارند. هرچه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در فضای خانواده بیشتر باشد، تعاملات درون خانواده کاهش می‌یابد و سرمایه اجتماعی پیوندی در خانواده روبه زوال می‌رود.

رسانه‌های مجازی بنا بر ماهیت خاص خود موجب رشد فردگرایی شده‌اند و فرصت‌های لازم برای رشد هویت‌های باثبات را از بین می‌برند. همچنین، جاذبه‌های این رسانه‌ها موجب می‌شود افراد، بیشتر وقت خود را در فضای مجازی سپری کنند. این روند، پیوندهای اصیل خانوادگی و اجتماعی را نابود می‌کند. هویت شکنی، تغییر اخلاق، بی‌اهمیت شدن ارزش‌ها و روابط خانوادگی و ترویج مادی‌گرایی از عمده‌ترین پیامدهای برنامه‌های شبکه‌های اجتماعی است. بنابراین، فضای مجازی با تضعیف نقش‌های سازگاری فرهنگی و خانوادگی بر هویت دینی افراد تأثیرگذار است (ر.ک: بذرافشان و رفیعی، ۱۳۹۲).

در مبحث ازدواج نیز تغییرات ناشی از فضای مجازی هم چون ناپایداری ازدواج‌ها، تغییر الگوی همسرگزینی، نداشتن مهارت‌های ازدواج، ناتوانی والدین برای آموزش فرزندان، افزایش روابط دختر و پسر در زمان نامزدی و قبل از عقد، افزایش سن ازدواج و افزایش تنوع‌طلبی مردان و... به وضوح دیده می‌شود (ر.ک: رسولی و آزاد مجد، ۱۳۹۲). تحقیقات نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی مجازی به دلیل تسهیل ایجاد روابط دوستانه و عاشقانه در کانون توجه قرار گرفته‌اند؛ تا جایی که فضای مجازی موجب سهولت خیانت در روابط زناشویی و ایجاد روابط نامشروع نیز شده است (ر.ک: زمانی، ۱۳۹۴).

تأثیرات اخلاقی فضای مجازی بر روابط زناشویی

محققان و کارشناسان معتقدند فضای مجازی بر هویت اعضای خانواده، روابط خانوادگی، تعاملات زناشویی، مسائل اقتصادی خانواده و... تأثیر می‌گذارد. آن‌ها آثار

نامطلوب فضای مجازی بر نهاد خانواده را چنین برشمرد: تلفن همراه ممکن است با فراهم کردن زمینه برای گسترش ارتباطات خارج از نظارت خانواده، موجب بدگمانی زوجین به یکدیگر، افزایش بی‌توجهی به قول و قرارها و تعهدات خانوادگی، تداخل حوزه‌های شغلی با زندگی خصوصی و درنهایت، کاهش روابط و تضعیف اعتماد متقابل اعضای خانواده، به‌ویژه زوجین شود (ر. ک: موسوی، ۱۳۹۲). تأثیر فضای مجازی بر مسائل اقتصادی خانواده نیز نامطلوب است؛ برای مثال می‌توان به تجمل‌گرایی و گرانش به خرید کالاهای لوکس، افزایش هزینه‌های اینترنتی و... اشاره کرد.

در رابطه زوجین برخی از خصوصیات آن‌ها مثل خوش‌خُلقی، عمل به وعده‌ها، برآوردن خواسته‌ها و انتظارات یکدیگر مطرح می‌شود که از دیدگاه گسر، تلفن همراه می‌تواند زمینه سستی تعهدات خانوادگی را فراهم کند؛ روندی که سرانجام آن، کاهش تفاهم و درک متقابل، بی‌اعتنایی، برآورده نشدن خواسته‌ها و انتظارات همسر، پیش‌بینی ناپذیری و سردی روابط و بی‌اعتمادی همسران خواهد بود (ر. ک: گسر، ۲۰۰۴).

در سبک زندگی اسلامی - ایرانی، حفظ حریم خصوصی از ضروریات است و هیچ‌یک از زوجین و اطرافیان حق ندارند به این حریم خدشه‌ای وارد کنند. یکی از ناپسندترین اقداماتی که در حوزه شبکه‌های اجتماعی صورت می‌گیرد، نقض حریم خصوصی کاربران و خانواده‌هاست. معمولاً شبکه‌های اجتماعی، ابزارها و امکاناتی را در اختیار کاربران خود قرار می‌دهند تا آن‌ها بتوانند تصاویر و اطلاعات شخصی خود را در صفحات مجازی قرار دهند. رواج استفاده از انواع شبکه‌های مجازی موجب شده زوج‌های شگاک، فرهنگ اعتماد به همسر را کنار بگذارند و افرادی را ترغیب کنند تا در فضای مجازی به سراغ همسرشان بروند و با این روش، پابندی همسر خود را می‌آزمایند (ر. ک: محکم‌کار و حلاج، ۱۳۹۳). موسوی و همکارش (۱۳۹۲) در مطالعه خود برای بررسی تأثیر تلفن همراه بر اعتماد زناشویی، اعتماد متقابل زوجین را مشتمل بر سه

مؤلفه صداقت، تعهد و پذیرش دانستند. یافته‌های تحلیلی این مطالعه ارتباط معناداری را میان میزان و فضای استفاده از تلفن همراه با اعتماد زناشویی نشان می‌دهد. آنچه بر میزان اعتماد همسران تأثیر می‌گذارد عبارت است از: میزان زمانی که زوجین به ارتباطات تلفن همراه اختصاص می‌دهند و تنوع افرادی که از طریق تلفن همراه با آنان ارتباط برقرار می‌کنند.

راهبردهای عاطفی، اخلاقی و اجتماعی برای توسعه اعتماد در نهاد خانواده شامل موارد زیر است: پرورش محبت، ابراز عشق و محبت، راستگویی و صداقت، خیرخواهی، پرهیز از خودمحوری، تبیین روشنگرانه رفتار، هم‌فکری و مشورت، رازداری، آرامش بخشی، هنر خوب گوش دادن به سخنان همسر برای تعمیق ارتباط، پرهیز از مخفی‌کاری، رعایت آداب در گفتار و رفتار و احترام متقابل، خودنگه‌داری و مدارا، خوش بینی، پرهیز از مطلق‌اندیشی، سپاسگزاری در قبال خدمات، رهایی از هرگونه رابطه عاطفی دیگر، تعاون و همکاری، تولید نسل و پرهیز از مقایسه همسر با دیگران. استفاده نادرست از فضای مجازی می‌تواند راهبردهای یادشده را کم‌رنگ کند (ر. ک: نقیبی و زمانی، ۱۳۹۰).

به اعتقاد گسر، فضای مجازی، ساختارها و فرآیندهای ارتباطی موجود در خانواده‌ها را تضعیف می‌کند. با رواج فضای مجازی و استفاده از آن، نوعی تمرکززدایی در ارتباطات خانواده رخ داده و موجب افزایش ارتباطات افقی در میان اعضای خانواده‌ها شده است. فضای مجازی با تمرکززدایی و تضعیف اقتدار والدین و همسر در خانواده موجب تسهیل روابط بیرونی شده است. تلفن همراه نیز با داشتن قابلیت‌هایی چون پیام کوتاه و... می‌تواند گستره و تنوع افرادی را که کاربر با آن‌ها تماس می‌گیرد، افزایش دهد و برقراری روابط خارج از خانواده را دور از چشم والدین و همسر آسان کند. ممکن است با افشای برخی از این روابط، زن و شوهر یا فرزندان مجبور شوند به پنهان‌کاری و دروغ روی بیاورند. بدین ترتیب، آتش سوءظن و تردید میان اعضای خانواده شعله‌ور می‌شود و

صداقت از بین می‌رود. این روند در دراز مدت وجهه و اعتبار اعضای خانواده را مخدوش می‌سازد (موسوی، ۱۳۹۲).

تأثیرات اخلاقی فضای مجازی بر فرزندان

گسترش فضای مجازی در رابطه فرزندان و والدین نیز تغییراتی را به وجود آورده است که از جمله آن‌ها می‌توان به کاهش نقش خانواده به منزله مرجع، کاهش ارتباط والدین با فرزندان، شکاف نسلی به دلیل رشد فناوری و از بین رفتن حریم میان فرزندان و والدین اشاره کرد.

امروزه با ورود ابزار و فناوری‌های جدید به عرصه خانواده‌ها، می‌بینیم که والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند، اما حرفی برای گفتن ندارند. در واقع، کمتر نشانه‌هایی از آن نوع خانواده‌ها داریم که والدین و فرزندان دور هم بنشینند، درباره موضوعات مختلف خانوادگی و کاری گفت‌وگو کنند و نظرات یکدیگر را درباره موضوعات مختلف جو یا شوند (ر. ک: رحیمی، ۱۳۹۰).

پژوهش‌ها درباره تأثیر منفی شبکه‌های اجتماعی نشان می‌دهد گروه سنی نوجوانان به دلایل مختلف، مانند احساس حمایت اجتماعی و رضایت روانی، نسبت به گروه‌های سنی دیگر تأثیر پذیری بیشتری از این شبکه‌ها دارند و بیشتر در معرض تهدید اخلاقی قرار می‌گیرند. شبکه‌های اجتماعی مجازی، زمان ارتباط والدین با فرزندان را کم می‌کنند و در مقابل، بر زمان ارتباط با دوستان می‌افزایند؛ به همین دلیل، تأثیر پذیری نوجوانان از همسالان خود بیشتر است (ر. ک: مشعوف، ۱۳۹۱).

نتیجه

فضای مجازی دارای کاربردهای مناسب و مؤثری در زندگی روزمره است و اهمیت کارکردهای آن بر هیچ کس پوشیده نیست؛ اما مانند هر محصول فناوری دیگری معایب و کژکارکردهای خاص و در نتیجه پیامدهای منفی نیز دارد که نگرانی‌های عمده‌ای را برای خانواده‌ها به وجود آورده است.

یکی از بزرگ‌ترین معضلات اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا شده، ضعف بنیان خانواده است. بدان دلیل که مشکلات خانواده به صورت ناهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن از اهمیتی فوق‌العاده برخوردار است. ارزش‌های هر جامعه، زیربنای تشکیل نهادها، سازمان‌ها و ساختار اجتماعی آن جامعه هستند. زمانی که ارزش‌های اجتماعی جامعه تضعیف شود، بی‌شک، کارکرد همه نهاد‌های آن جامعه با مشکل جدی مواجه می‌شود و جامعه به سوی فساد و تباهی می‌رود. از سوی دیگر، اگر نهاد خانواده که نخستین خاستگاه اجتماعی بشر است، در معرض حمله فرهنگی قرار گیرد، آسیب‌های جبران‌ناپذیری به کل جامعه وارد می‌شود.

ورود فناوری‌های روز و افزایش استفاده از فضای مجازی، موجب بروز هنجارشکنی‌های اخلاقی زیادی در جامعه شده است. تضعیف ارزش‌ها، رواج عشق‌های مجازی، روابط جنسی خارج از استاندارد و دوستی‌های بی‌اساس، از ناهنجاری‌های اخلاقی ناشی از فضای مجازی است. یکی از آسیب‌های استفاده نادرست از شبکه‌های اجتماعی مجازی، تضعیف ارزش‌های اخلاقی و خانوادگی است که بی‌توجهی به روابط و مسئولیت‌های خانوادگی، کم‌توجهی به وضعیت فرزندان، عادی شدن توهین و مسائل جنسی، شکل‌گیری و تسهیل ارتباطات نامشروع، کاهش وابستگی‌های خانوادگی، شکل‌گیری روابط عاطفی

کاذب و رواج خشونت را به دنبال دارد. در جامعه‌ای که والدین به مسئولیت‌های خود بی‌اعتنا هستند و به جای توجه به تربیت فرزندان به مسائل حاشیه‌ای جامعه می‌پردازند و فرزندان نیز به دلیل کمبودهای عاطفی و روانی، توجه و محبت را در میان سخنان زیبا و فریبکارانه افراد سودجو و فرصت‌طلب جست‌وجو می‌کنند، چگونه می‌توان توقع داشت بنیان خانواده تقویت شود.

استفاده از فناوری فضای مجازی که موجب افزایش ارتباطات ناقص در قالب متون خشک و بی‌روح می‌شود مرز شوخی و جدی را در هم می‌آمیزد و مسیر اغراق‌آمیز و نادرستی را می‌گشاید که هرگز جایگزین مناسبی برای ارتباط کلامی و عاطفی میان دوستان و آشنایان نیست. افزون‌براین، اطلاعات مجازی و غیرواقعی حاصل از این فضا نمی‌تواند معیار خوبی برای شناخت طرفین باشد.

آسیب دیگری که می‌توان در زمینه فضای مجازی بیان کرد این است که گاهی اعضای بزرگ‌تر خانواده، به‌ویژه پدر و مادر، عضو گروه‌هایی هستند که حاوی تصاویر، فیلم‌ها و مطالب جنسی و بعضاً غیراخلاقی است. با توجه به اینکه معمولاً فرزندان برای بازی و سرگرمی از دستگاه تلفن همراه والدین خود استفاده می‌کنند، ممکن است به‌طور اتفاقی صفحات یادشده را باز کنند و با صحنه‌هایی مواجه شوند که دیدن آن‌ها نه تنها برای سن آنان مناسب نیست، بلکه برای بزرگسالان نیز مذموم و ناپسند است. از این‌رو، استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌تواند موجب تضعیف ارتباط اعضای خانواده شود و بر رفتارهای افراد در خانواده و جامعه تأثیر بگذارد.

در فضای مجازی که تجاوز و رفتارهای غیرانسانی با جنس مؤنث در صحنه‌های مستهجن به تصویر کشیده می‌شود، عکس‌ها، فیلم‌ها، بازی‌های رایانه‌ای، گروه‌ها و... ابزار قدرتمندی هستند برای آنکه نگرش و آگاهی‌های جوانان را درباره رابطه جنسی تغییر دهند. کمترین تأثیری که این فضا می‌تواند بر جوانان بگذارد، تغییر در شیوه نگرش و رفتار

آن‌هاست که با مشاهده تصاویر جنسی تسریع خواهد شد (ر. ک: قاسمی و عبدالرحمانی، ۱۳۹۱).

مسئلاً این شبکه‌ها ارتباط میان دختر و پسر و زن و مرد را نیز آسان کرده‌اند و از این رو، تحقق اهداف نامشروع و غیراخلاقی راحت و کم‌هزینه شده است. با توجه به اینکه در سال‌های اخیر آسیب‌ها و تهدیدهای ناشی از فضای مجازی در میان جوانان و خانواده‌ها افزایش چشمگیری داشته است، شناسایی ناهنجاری‌های اخلاقی فضای مجازی می‌تواند آینده سالمی را برای جامعه و خانواده‌ها رقم بزند. اگر این ناهنجاری‌ها همچنان رشد پیدا کنند، جامعه‌ای با جوانانی بزهکار، بی‌توجه به مسائل اخلاقی و سست‌ایمان خواهیم داشت که این وضعیت، خود، سبب کاهش امنیت اجتماعی، رواج انحرافات اخلاقی و عدم پابندی به سنت‌ها خواهد شد.

گفتنی است شبکه‌های اجتماعی، هم کارکردهای مثبت و هم پیامدهای منفی دارند؛ اما ناآگاهی کاربران از خطرات و پیامدهای سوء این شبکه‌ها باعث شده مخاطبان و کاربران آن‌ها در برابر آسیب‌های مرتبط با فضای مجازی به شدت آسیب‌پذیرتر باشند. امروزه، شمار کاربران فضای مجازی رشد تصاعدی دارد و این شبکه‌ها هر روز در حال گسترش هستند؛ اما کاربران آن هر روز بیشتر از دیروز احساس تنهایی می‌کنند؛ گویی زندگی مجازی، آنان را از دنیای واقعی دور کرده و به سوی خود می‌برد.

در پایان، برای کاهش آسیب‌های نوپدید اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی مجازی، راهکارهایی ارائه می‌شود که اگر به موقع و درست اجرا شوند، می‌توانند ثمربخش باشند:

۱. برگزاری کلاس‌های آموزشی برای آگاهی‌دادن به نوجوانان، جوانان و والدین درباره مزایا و معایب فضای مجازی و روش استفاده صحیح از آن‌ها.

۲. پخش برنامه‌های آموزنده از رادیو و تلویزیون برای افزایش آگاهی خانواده‌ها دربارهٔ خطرات فضای مجازی.
۳. گذراندن اوقات بیشتر با فرزندان؛ به طوری که فرزندان احساس کمبود عاطفی نکنند و برای جبران این کمبود به فضای مجازی پناه نبرند.
۴. بهره‌گیری از آموزه‌های دینی برای هنجارسازی‌های مثبت و ترویج فرهنگ استفادهٔ درست از فضای مجازی.

منابع

۱. آذرخش، محمود (۱۳۸۲)؛ «اختلال اعتیاد به اینترنت»؛ فصلنامه معنا؛ ش ۱۶.
۲. ابراهیم پور کومله، سمیرا و کامیان خزایی (۱۳۹۱)؛ «آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده ایرانی»؛ نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، تهران، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
۳. احمدی، عزت‌الله و دیگران (۱۳۹۴)؛ «تأثیر شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر ارزش‌های خانوادگی مقطع متوسطه شهر تبریز»؛ فصلنامه توسعه اجتماعی؛ سال ۹، ش ۴، ص ۱۰۷ تا ۱۳۴.
۴. اعزازی، شهلا (۱۳۷۲)؛ جامعه‌شناسی خانواده با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر؛ تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
۵. اکبری تبار، علی‌اکبر و جعفر هزارجریبی (۱۳۹۰)؛ «مطالعه‌ای در باب تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی و اوقات فراغت جوانان»؛ بازیابی شده از: <http://onlinesna.files.wordpress.com>
۶. بذرافشان، جواد و عیسی رفیعی کته‌تلخ (۱۳۹۲)؛ «بررسی تأثیر فضای مجازی بر هویت دینی جوانان روستایی»؛ مجله مطالعات روان‌شناسی تربیتی؛ سال ۱۰، ش ۱۷، ص ۱ تا ۲۲.
۷. بزرگواری، رسول (۱۳۸۸)؛ «واگذاری چیستی اخلاق در شهر الکترونیکی»؛ دومین کنفرانس بین‌المللی شهر الکترونیک (مقاله کنفرانسی).
۸. حسنی، الهام (۱۳۹۰)؛ «خوب، بد، فیس‌بوک!»؛ بازیابی شده از: <http://www.tabnak.ir>
۹. خدامرادی، طاهره، سعادت، فرحناز و خدامرادی، طیبه (۱۳۹۳)؛ «بررسی میزان تأثیر استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده»؛ مجله فرهنگ/ایلام، سال ۱۵، ش ۴۵.
۱۰. رحیمی، محمد (۱۳۹۰)؛ «عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی (مطالعه موردی: شهر خلخال)»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

۱۱. رسولی، محمدرضا و افروخته آزادمجد (۱۳۹۲)؛ «اعتیاد به اینترنت و اثرات ناشی از آن در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران»؛ مجله علوم اجتماعی؛ ش ۶۷، ص ۹۰ تا ۹۷.
۱۲. زمانی، عباس (۱۳۹۴)؛ *خانواده مجازی*؛ اصفهان: مؤلف.
۱۳. سیدسعادت، فهیمه (۱۳۹۲)؛ «صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی براساس هنجارهای اسلامی»؛ مجله راهبرد فرهنگ؛ ش ۲۳، ص ۱۵۵ تا ۱۸۳.
۱۴. قاسمی، حامد و رضا عبدالرحمانی (۱۳۹۱)؛ «بررسی عوامل مؤثر بر گرایش هنجارشکنی اخلاقی در فضای مجازی»؛ فصلنامه دانش انتظامی زنجان؛ سال ۲، ش ۵، ص ۱۵۹ تا ۱۹۹.
۱۵. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۱)؛ *عصر اطلاعات*؛ ترجمه احمد علی قلیان؛ تهران: طرح نو.
۱۶. کفاشی، مجید (۱۳۸۹)؛ «آثار نظم و تضاد خانواده بر خشونت علیه کودکان»؛ فصلنامه پژوهش اجتماعی؛ سال ۳، ش ۶.
۱۷. محکم‌کار، ایمان و محمد مهدی حلاج (۱۳۹۳)؛ «فضای مجازی، ابعاد، ویژگی‌ها و کارکردهای آن در عرصه هویت با محوریت شبکه‌های اجتماعی مجازی»؛ مجله معرفت؛ سال ۲۳، ش ۲۰۱.
۱۸. مشعوف، نرگس (۱۳۹۱)؛ «سهم شبکه‌های اجتماعی در تضعیف روابط خانوادگی»، بازیابی شده از:
<http://www.yjc.ir/fa/news>
۱۹. موسوی، سیدکمال‌الدین و سیدعلی موسوی (۱۳۹۲)؛ «تحلیل رابطه میان الگوی استفاده از تلفن همراه و اعتماد متقابل زناشویی»؛ مجله جامعه‌شناسی ایران؛ سال ۱۴، ش ۳، ص ۳۱ تا ۵۱.
۲۰. نقیبی، سیدابوالقاسم و زری زمانی (۱۳۹۰)؛ «نقش وفاداری در اعتماد آفرینی و راهبردهای توسعه آن در نهاد خانواده با رویکرد به آیات و روایات»؛ فصلنامه شورای فرهنگی. اجتماعی زنان؛ سال ۱۳، ش ۵۲، ص ۷ تا ۵۳.

۲۱. نوغانی، محسن؛ مرتضی چرخ‌زرین و عطیه صادقی (۱۳۹۱)؛ «تأثیر فیس‌بوک بر کاهش سرمایه اجتماعی پیوندی در خانواده»؛ نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، تهران: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.

22. Batista, e. (2011); "Cellphones: The Marriage Buster"; Retrieved From www.Wired.com/gadgestes/wireless.

23. Geser, Hans. (2004); Towards a Sociological Theory of the Mobile Phone, In Sociology in Switzerland; Sociology of the Mobile Phone; Online Publications: Zurich.

Ethical Influences of the Cyberspace Use on Marital and Children Relationships in the Family

Freshteh Haj Mohammadi^{*}, Samira Haj Mohammadi^{**}

Abstract

This paper seeks to highlight some of the moral impacts of using cyberspace on marital links and family relationships. To this end, the ethical effects of cyberspace were firstly explained through library and descriptive-analytic methods, and then its consequences on marital relationships and children in the family were investigated. The findings showed that there are some disadvantages as well as the benefits of cyberspace. Not having enough knowledge about cyberspace can cause a lot of moral harm to the family and the relationships of its members. Studies have shown that there is a relationship between the use of cyberspace and the damage to family values; so that cyberspace has changed the language, behavior, and ethics of the new generation. The greater the use of virtual networks in the family, the lower the family interaction, and the social capital of the family bonding decreases. Today, with the advent of new information and communication technologies in cyberspace and real life, private privacy is morally in danger. The results of the research showed that this threat could lead to irreparable damage to different aspects of the family system. Some of these injuries include: weakening the role of the family as a reference, reducing the relationship of parents with children, unreliability of couples to each other, lying, increasing the emotional and emotional distance between couples and family members, increasing divorce and ethics, promoting virtual love, Without paying attention to responsibilities, undermining moral values, increasing illegal communications and

Key words

cyberspace, ethics, family values, marital relations, privacy.

^{*}MA in General Psychology, lecturer.

^{**}Graduate student of Islamic philosophy, University of Isfahan.

Investigating the Role of Family in Exacerbating Cybernetic Damage in Islamic Society

Majid Amiri^{*}, Setareh Musavi^{**}

Abstract

This study investigates the role of family in cybercrime damages. The study, according to Islamic teachings, has proposed different ways to eliminate these injuries. A descriptive, survey method has been used to collect data. The tool of this research is a researcher-made questionnaire, which experts and some experienced professors have assessed its formal and content validity. The statistical population of the study includes all religious and Arabic teachers, counselors and educators in the four educational district of Isfahan, who worked in the academic year of 1995-94. Based on the sample size formula, 85 of them were randomly selected to complete the questionnaire. To determine the reliability of the questionnaire, Cronbach's alpha coefficient was used which was calculated to be 0.92 and analyzed by SPSS-19 software in two levels of descriptive and inferential statistics. The findings of the research show that the damage caused by all the harmful factors is higher than the average level.

Keywords

Family, Pathology, Education, Teenager, Community, Cyberspace

^{*}Lecturer of Psychology and Computer Science, Payame Noor University of Tehran.

^{**}Ph.D. Holder of Planning in Isfahan University.

Ethical Approaches to Confronting Internet Damage in the Family

Seyyed Mehdi Soltani Renani*

Abstract

Man is a social being; therefore, he is obliged to communicate with others, so that the establishment of social relations is one of the innate human needs. Among the areas of human relations in society, cyberspace and the Internet; Bhgvnhaykh Internet as an conspicuous symbol of ICT in today's world, especially in families, a special place has found and regardless of frontiers moral spread and access to information, poisoned and immoral Easy without any supervision and restriction. Indeed, the expansion of the Internet and its rapid penetration into families have caused many serious problems. Therefore, in order to prevent the spread of the negative consequences of the Internet and also to be aware of its harm in the family, it is necessary to consider ethical guidelines for coping with the inherent damage of the Internet in this social institution. The solutions include: use of targeted and consistent with the rules and ethics of the Internet, ethical monitoring the children who most use the Internet, become threats to moral opportunities and values, respect family privacy and true self, to keep alive the remembrance of Allah and Promoting it in the institution of the family, paying attention to the physical, spiritual and moral health of families, giving importance to real life and promoting the values of the Islamic lifestyle with ethical approaches and behaviors.

In this paper, the author attempts to explain the strategies in an applied and descriptive-analytical way. The purpose of this study is to promote the ethical values of the family and increase the awareness of families in the use of cyberspace, especially the Internet, in the Islamic society.

*Researcher and Ph.D. holder of Quran and Hadith Sciences, Lecturer of Islamic Studies at Isfahan State Universities.

Developing a Pattern Usage of Cyberspace Based on Data Base Theory

Mansur Dehghan Menshadi^{*}, Rasul Nazari^{**}

Abstract

Today the consumption of cultural products is one of the most important aspect of life style. The purpose of the present study is to develop a proper pattern for the family usage of cyberspace. The qualitative method of data theory has been used to formulate this pattern and to obtain data tailored to the subject of the study. The participants in this study were experts in the field of ethics and family who were selected through theoretical sampling for semi-structured interviews and explorations, and interviews continued until the data arrived at theoretical saturation.

Validity of the findings was confirmed by the members' matching methods, peer review and interviews. For analyzing data, open source, axial and selective coding were used. The results of this research shows that 335 initial conceptual propositions with 17 main categories and 49 sub categories in the form of six dimensions of the paradigmatic model including: Ali (3 categories); main phenomena (cyberspace and cyber); strategy (2 categories); Fields (6 categories); Environmental conditions (4 categories); and Outcome (2 categories) were identified. The integration of the categories based on the existing relationships among them created a paradigmatic model that provides a suitable pattern for family use of cyberspace and cybernetics.

Keywords

lifestyle, family literacy, cyberspace and cyber, paradigm model, data base theory

^{*}Faculty Member of Farhangian University “corresponding author.

^{**}Associate Professor, Department of Sport Management, Islamic Azad University, Isfahan Branch, Khorasgan, Isfahan, Iran.

Family Surveillance on the Information and Communication of Children in Social Networks from the Ethical Perspective

Ali Akbar Shameli*

Abstract

The widespread social networking and easy access to them has caused many damages to the family. Some of these injuries directly affect the children, including fraud, hacking, communication with corrupt people, contacting the opposite sex, etc. Families are duty-bound to keep their children safe from their harm by providing them with security, sometimes this task requires supervisors to secretly monitor their children's information and communications. Of course, this kind of monitoring is a violation of the privacy of the children. Observing the demarcation of privacy on the one hand and preserving the security and safety of the family on the other, has led to conflicts between these two duties, family safety and non-violation of privacy. This article, through descriptive-analytical method and referring to valid Islamic sources, seeks to answer this question, i.e. which principle is the most important one to follow and what is the task of the family in facing this dilemma? Ultimately, with the priority of the issue, it is more expedient to take into account the fact that maintaining the safety of children and the family is more in line with ethical goals and maintaining the dignity of the people.

Keywords

Family, Ethics, Social network damage, Child Supervision, Family Safety.

*PhD student of Islamic Ethics at Qum Islamic Teachings University.

Identification of Ethical and Family Damages Using Virtual Social Networks among Male Children of Isfahan

Faezeh Taghipour*, Abbas Zamani**

Abstract

The aim of this study is to investigate the experiences of mothers about moral and family harm using virtual social networks among male sons of Isfahan. The methodology of this research is qualitative and of phenomenological type, and the participants were twelve mothers whose sons used to use social networks. The participants were selected by purposeful sampling and were selected using a sculptural method. Their information was collected through a deep interview and analyzed in a quantitative way. The findings are "undermining religious belief," "lowering the concept of modesty and Haya," "disregard for the limits of civility", "facilitate communication with the opposite sex", "access to images and pornography and non-ethics", "propagating lies and secrecy", "escalation of violence", "lawlessness", "isolation and reduced social interactions", "threat traditions and customs", "diversity and growth of consumerism", "away from real life", "Change in appearance and coverage", "interest in Western culture and living in the West" and "the emergence of a generation gap".

Keywords

Cyberspace, Social Networking, Virtual Networks, Ethical Damage, Family Violence.

*Faculty Member and Assistant Professor, Department of Cultural Management and Planning, Islamic Azad University, Isfahan Branch Khorasgan Branch.

**Master of Science in Cultural Affairs, Information and Communication Technology Organization, Isfahan Municipality.

Solutions to Family Protection Against Cybercrime Damage

Alireza Fajri * Muhammad Mahdi Fajri**

Abstract

Although it is not a long time since the cyberspace reached Iranian community, this space has depended on the entire community, from government and institutions to all sectors of society. Cyberspace, also known as Second Life, has a devastating effect, along with a variety of features and numerous benefits. These injuries are particularly acute in some of its areas, such as social networks, computer games, the Internet, and so on, and has faced many problems for families. In this paper, we try to highlight the most important damage to this space, to describe some solutions to family protection against virtual space damage so that families can reduce their destructive effects using these strategies.

Keywords

Family, cyberspace, Internet, cybercrime damage.

*Researcher and lecturer in seminary and university.

**Religious and social studies researcher.

Qur'anic Ethical Solutions in Promoting the Culture Using the Virtual Space in the Family

Azam Parcham*, Asiyeh Ali Balaie**

Abstract

In the last century, the widespread use of cyberspace, such as social networks, is inevitable; hence, it is important to ensure proper culture and training in order to prevent social damage to these networks. The lack of family media literacy in using cyberspace is causing problems such as suspicion, pessimism, anxiety, distrust, and the destruction of family relationships. According to Shahid Sadr, the practical use of Quranic verses is in recognizing the needs and questions of the time and the mission of Islam and the Qur'an is to answer these questions and meet the needs of people of the time. The present research tries to first identify the problems of families in the field of cyberspace, and then address the moral solutions of the Quran in this regard. Honesty, Faith, Piety and Trust can enrich the socializing and the culture of communicating the families in the real environment and solve some of the problems of cyberspace such as harassment, absenteeism, slander and misery. This goal is achieved by observing the verses of the Qur'an and their practical interpretation in Hadith and Sira (in the stories of the prophets, the Imams and the divine).

Key words

Quran, Literacy, Virtual Space, Cyberspace, Ethics, Family.

* Associate Professor and the faculty of Quran and Hadith Sciences of the University of Isfahan.

** Graduate student of the Department of Quran and Hadith Sciences of the University of Isfahan.

The Weakness of Family Awareness in Using Cyberspace and its Moral Implications

Hossein Ali Rahmati*

Abstract

Cyberspace as an integral part of the media and an integral part of the family has a dual function in terms of ethics and, based on the strength and weakness of family members' awareness of its use, can be a platform for the formation of ethical virtues or ethics. The present paper, by examining the ethical effects of the weakness of family literacy in the use of this space, has attempted to identify the most important harm that may be caused by the family (in general) or parents and children (in particular). The findings of this study indicate that these injuries prevent the achievement of goals defined for the formation of a family institution. In order to better explain the topic, after defining the main concepts, while expressing the importance of family and media literacy, some of the moral consequences of the weak media literacy are explained. In the end, solutions to these consequences are presented, and some of the problems that are to be addressed will be addressed. The research methodology is analytical and applied as much as possible based on the ethical thoughts of Islam.

Keywords

media literacy, virtual space, ethics in information technology, family, Islamic ethics.

*Faculty member of Quran and Hadith Research Center, Applied Ethics Department.

CONTENTS

The Weakness of Family Awareness in Using Cyberspace and its Moral Implications

Hossein Ali Rahmati

Qur'anic Ethical Solutions in Promoting the Culture Using the Virtual Space in the Family

Azam Parcham, Asiyeh Ali Balaie

Solutions to Family Protection Against Cybercrime Damage

Alireza Fajri, Muhammad Mahdi Fajri

Identification of Ethical and Family Damages Using Virtual Social Networks among Male Children of Isfahan

Faezeh Taghipour, Abbas Zamani

Family Surveillance on the Information and Communication of Children in Social Networks from the Ethical Perspective

Ali Akbar Shamel

Developing a Pattern Usage of Cyberspace Based on Data Base Theory

Mansur Dehghan Menshadi , Rasul Nazari

Ethical Approaches to Confronting Internet Damage in the Family

Seyyed Mehdi Soltani Renani

Investigating the Role of Family in Exacerbating Cybernetic Damage in Islamic Society

Majid Amiri, Setareh Musavi

Ethical Influences of the Cyberspace Use on Marital and Children Relationships in the Family

Freshteh Haj Mohammadi, Samira Haj Mohammadi

CONTENTS

ABSTRACTS

IN THE NAME OF ALLAH

Institute of Family and Theology
Quarterly Journal of Ethics

(New series)

No.27 / fall 2017 / Seventh Year

Publisher: Islamic Publicity Office of the Theological Seminary of Qom

Director and Editor in chief: Mohammad Ghotbi Jashoghani

Editor in Chief: Habib Reza Arzani

Editor Successor and Editorial Secretary: Hassan Serajzadeh

*

Editorial Board (in alphabetical order):

*

Masud Azarbayjani Associate Professor of Univesity & Howzah
Research Center

Habib Reza Arzani Assistant Professor of the Institute of Islamic

*

Research, Science and Culture

Ali Arshad Riahi / Professor of Esfahan University

Hassanali Bakhtiar Nasrabadi / Professor of Esfahan University

Mahdi Dehbashi / Professor of Esfahan University

Nasrollah Shameli / Professor of Esfahan University

Seyyed Ali Mir lohi / Professor of Esfahan University

*

Editorial Board of this Issue:

Sayyed Hassan Eslami Ardakani, Javad Aghamohammadi, Mohammad
Sanagoozadeh, Sayyed Mahdi Soltani Renani, Marjan Kian, Asghar Hadi

*

Head Editor: Fariborz Rahdan Mofrad

English translator: Mahdi Habibollahi

Editors: Maryam Shirani

Typesetting: Fatemeh Rajabi

Publication: Isfahan Institute of Islamic Studies

Technical and artistic manager : Yadollah Janatti

Published by Negaresh Subscription and Distribution: 025-37116667

Published by: Institute of Family and Theology, affiliated to the
Academy of Islamic Research, Science and Culture
Address: Islamic Preaching Office (Building No. 2), Soheil Alley,
Sarlat St., Shamsabadi Av., Isfahan 81469-57571, Iran
E-mail: akhlagh@dte.ir website: <http://akhlagh.morsalat.ir>
Tel: 031-32225206 PO Box: 58139 / 186 Fax: 031-32208005

راهنمای اشتراک مجلات تخصصی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

ضمن تشکر از حسن انتخاب شما

مرکز توزیع مجلات تخصصی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم عهده دار توزیع و اشتراک مجلات ذیل می باشد. لطفاً پس از انتخاب مجله مورد نظر، فرم ذیل را تکمیل کرده و به نشانی ارسال فرمایید.

فرم اشتراک

پژوهش‌های قرآنی	اخلاق	حوزه	فقه	آیین حکمت
یک سال اشتراک ریال ۱۴۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۱۶۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۱۶۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۱۶۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۲۸۰,۰۰۰
نقد و نظر	تاریخ اسلام	علوم سیاسی	اسلام و مطالعات اجتماعی	آینه پژوهش
یک سال اشتراک ریال ۲۸۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۲۸۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۲۸۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۲۸۰,۰۰۰	یک سال اشتراک ریال ۴۸۰,۰۰۰

نام و نام خانوادگی:	نام نهاد یا شرکت:	نام:
.....	نهاد:
.....	شرکت:
.....	نشانی:
.....
.....
.....
.....
.....
.....

هزینه‌های بسته‌بندی و ارسال به عنوان تخفیف محاسبه شده است.

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اداره نشر
صندوق پستی: ۳۶۸۸-۳۷۱۸۵ تلفن: ۳۷۱۱۶۶۶۷-۰۲۵
رایانامه: magazine@isca.ac.ir

شماره حساب سیبایانک ملی ۰۱۰۹۱۴۶۰۶۱۰۰۵ نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی